LETTERKUNDIGE STUDIËN

DE KLEINE JOHANNES II & III

DOOR

FREDERIK VAN EEDEN

EEN STUDIEBEELD

NAAR AANLEIDING VAN DIENS OVERGANG TOT DE R. K. KERK
ONTWORPEN DOOR

DR. PH. A. LANSBERG

'S-GRAVENHAGE
D. A. DAAMEN'S UITGEVERS-MAATSCHAPPIJ

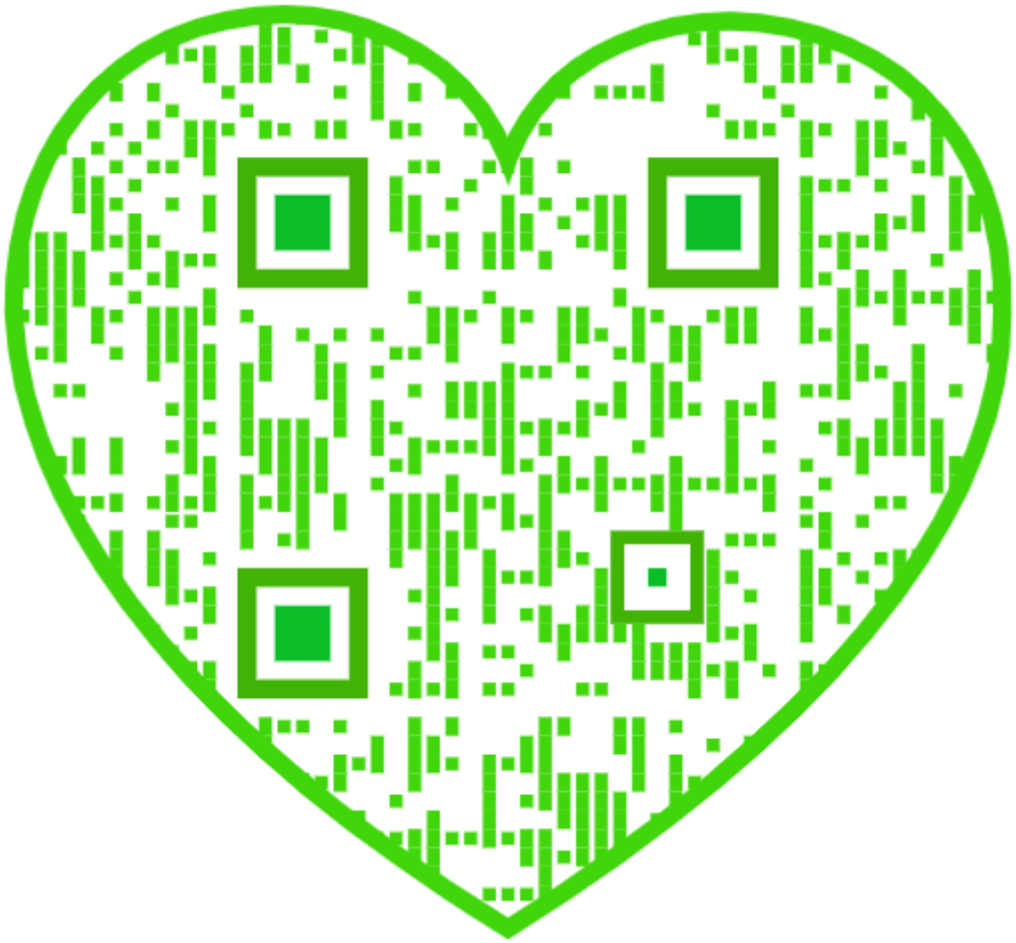

LETTERKUNDIGE STUDIËN

LETTERKUNDIGE STUDIËN

DE KLEINE JOHANNES II & III

DOOR

FREDERIK VAN EEDEN

EEN STUDIEBEELD

NAAR AANLEIDING VAN DIENS OVERGANG TOT DE R. K. KERK
ONTWORPEN DOOR

DR. PH. A. LANSBERG

'S-GRAVENHAGE
D. A. DAAMEN'S UITGEVERS-MAATSCHAPPIJ

„AAN MIJNE VROUW"

TER INLEIDING.

Deze studie wil een vervolg wezen van het werk van Jan Ligthart [1]) over het eerste deel van „de kleine Johannes". Het zijn dezelfde motieven, die beide bewerkers tot het schrijven der studiën gebracht hebben. In de eerste plaats gevoelde ook ik groote bewondering voor dit werk van Frederik van Eeden, — niet alleen voor het eerste deel, doch evenzeer voor de beide vervolgdeelen. Hierover wordt echter zeer verschillend geoordeeld: meestal in afkeurenden zin, — waarbij men dan de opmerking hoort, dat het vervolg zooveel minder hoog staat dan het eerste deel.

Dit laatste nu mag mijns inziens in dezen vorm niet gezegd worden. Nòch literair-aesthetisch, nòch ethisch is het vervolg bij den aanhef te vergelijken. Het is een geheel andere *stof* geworden. Ik ben mij zeer goed bewust van de tekortkomingen, in beiderlei opzicht; waarvan trouwens over de geheele linie gelijkelijk sprake is. Maar dat er, aan 't slot van deel I bij het verschijnen van den Geleider een soort scheidsmuur zou staan tusschen het „sprookje" eenerzijds en den „roman" anderzijds, is zoo weinig juist, dat men zich zulk een afscheiding even goed al bij Pluizer's optreden zou kunnen denken. Aan de éénheid dezer drie deelen, die zooveel van ons eigen denken en leven vertellen, had ik 't dan ook te danken, den trant van Ligtharts' studie ten grondslag te kunnen leggen aan mijn eigen beschouwingen. Gelijk hij deed, moet ook ik wel „de toegevendheid der belangstellende lezers" inroepen.

1) Groningen bij J. B. Wolters' U. M.

Mijn eerste bedoeling is geweest, het boek te verduidelijken, de schoonheid ervan toegankelijk te maken voor een grooter publiek; de korte aanhalingen uit van Eeden's boek mogen ter aanbeveling strekken, het werk-zelf ter hand te nemen. Om tot beter klaarheid en tot helderder overzicht te komen, heb ik, evenals Ligthart deed, een indeeling ontworpen in hoofdstukken, waaraan ik zooveel mogelijk teekenende namen gaf. Bij Ligthart zijn die namen alleen te vinden in de inhoudsopgave: bij de behandeling van de vervolgdeelen achtte ik het beter, ze ook in de tekst-zelve te doen afdrukken.

Ofschoon mijn werk mede de bedoeling had, in 't algemeen een warme aanbeveling te worden voor de lektuur van de vervolgdeelen, heb ik mij ook tegenover de fouten, welke anderer kritiek en mijn eigen oordeel erin zagen, objectief gesteld.

Dat wij den overgang tot de R. K. kerk als aanleiding vermeldden tot 't schrijven dezer studie, moge nog even worden verantwoord. Waar in Roomsch-Katholieke kringen de bekeering van een groot kunstenaar zóózeer de aandacht trekt, dat binnen- en buitenlandsche geschriften er uitvoerig op ingaan, — acht ik het op den weg van anders-denkenden liggen, daar niet minder nauwkeurig nota van te nemen; te trachten, een dergelijken bekeerde psychologisch beter te leeren kennen; en, waar het een religieus gevoelend mensch is, diens verkiezing van juist de Roomsche Kerk te begrijpen. Men dient toch een arsenaal te hebben tegen het ver-algemeenen, gelijk dit in het groote Katholieke tijdschrift „le Correspondant" geschiedt [1]) in een artikel over Frederik van Eeden: „Un converti hollandais".

„L'un des phénomènes les plus curieux de cette première moitié du vingtième siècle est certes le mouvement profond et général qui rapproche savants et littérateurs, philosophes et physiciens de la religion catholique . . . Parmi ces conver-

---

1) Parijs, Rue St. Guillaume 35. Nummer van 25 Juli 1924.

sions, la plus retentissante fut celle du poète Frédéric van Eeden".

Voor de waardebepaling nu van dezen overgang is de kennis van „de kleine Johannes" on-ontbeerlijk. Het is zijn dwaaltocht door het heillooze woud der menschelijke systemen, welke hem geen van alle voldoen. Maar het algemeen menschelijke, dat zoo'n tocht uitbeeldt, verleent aan dit letterkundig werk wijde strekking, die er, gevoegd bij zijn andere literaire waarden, een *klassieke toekomst* aan belooft.

Om al deze redenen heb ik gemeend, dat een zoo uitvoerige studie over een hedendaagsch letterkundig werk wel mocht worden ondernomen.

Scheveningen / Zeist Zomer 1924.

HOOFDSTUK I.

OVERGANG.

De kleine Johannes.

Een boek van stilte en klaarheid. Een wondermooi verhaal: de dierenwereld, zooals zij gezien werd door den dichterlijken knaap; de eerste ontwikkeling van ons denken; het ontwaken onzer begeerte om te weten „waarom alles is zooals het is"; een eerste, teleurstellend, ideaal van liefde gegeven in de teere omlijning der Robinetta-figuur; dan: een droevig en duister tijdperk uit Johannes' leven wanneer Pluizer's macht hem boeit, — met nog slechts een lichte apotheose van lente en duinenland, een harmonisch zang-accoord van blijde hoop, een hymne in de stilte der natuur, aan de heilige Gedachte. Dan komt de incarnatie der Liefde voor de menschheid, dan komt Markus Vis in Johannes' leven. Zijn tijd van kind en jongeling is voorbij. Gerijpt tot forscher mannelijkheid zal hij zich in de wereld terugvinden: er vangt een nieuw stadium van Johannes' leven aan. Het voorspel is geëindigd; het drama begint.

Zoo zijn dan de beide vervolg-deelen de rechtstreeksche voortzetting van het terecht zoo beroemde eerste deel van „de kleine Johannes". Zij verhalen Johannes' wegen onder de menschen; aan hèn, die zijn broeders en zusters, die allen met hem Gods kinderen waren", wil zich de jonge man wijden. Daarbij behoeft hij nog niet alléen te gaan, er is een Mensch, die hem tot leidsman wil wezen: zijn Geleider. Terug van de schoone zee en de kust, brengt Hij hem, landwaarts in!

„Dáár!" — en hij wees naar het donkere Oosten, — „waar

de menschheid is en haar weedom, daar is mijn weg. Niet het dwaallicht, dat gij gedoofd hebt, maar ik zal u begeleiden. Zie nu, ge weet het. Doe uwe keuze.

„Toen wendde Johannes langzaam het oog van Windekind's wenkende gestalte af en strekte de handen naar den ernstigen mensch. En met zijn begeleider ging hij den killen nachtwind tegemoet, den zwaren weg naar de groote duistere stad, waar de menschheid was en haar weedom".

* * *

Er klinkt een voller en dieper stemgeluid in de laatste bladzijden van het eerste deel, dan men 't elders in dat boek vindt. Het eerste deel is het boek van schoonheid, van meegevoerdworden door de heerlijkheid der natuur; het is door den schrijver opgedragen aan zijne Vrouw. Het vervolg toont ons den dichter in een verder stadium. Het is niet meer de vroegtijdig-gerijpte jongeling, de kunstenaar, die zijn jeugdontwikkeling schildert, het is de volwassen man, die de diepten van 't leven gepeild heeft; het is, door den vader, opgedragen aan zijn kinderen. En 't frissche gemoedsleven, noodig voor een jong vader om met zijn jongens mee te gevoelen; het vermogen, kinderlijk te zijn zonder in de sfeer van het kinderachtige te geraken; de verbeeldingskracht en de elasticiteit om zich te verheffen boven de zorgen van het alle-dag's leven en aldus van zekere hoogte, een schilderachtiger uitzicht op het leven te verkrijgen, — dat alles zijn eigenschappen die ook de beide vervolgdeelen tot een kunstwerk doen worden. Zóó beschouwd, lijkt inderdaad het leven op een sprookje. Dien toon hooren wij ook telkens in het tweede deel.

* * *

De schuchterheid, die den kleinen Johannes van het eerste deel heeft gekenmerkt, is nu door zelfbewustheid vervangen, De teêre schoonheid van 't berkengroen bij de eerste aanraking der lente is, na eenige warme dagen, vervaagd, doch . . .

vervangen door diepere, meer weelderige, meer overvloedige, pracht. Johannes' ziel kan de aanraking door menschen, verdragen: het eenmaal al te teere plantje mag worden blootgesteld ook aan koudere luchtstroomen:

„En als ge hem nù tegenkomt", — aldus de schrijver tot den lezer — „en als ge hem nù tegenkomt, moogt ge hem er wel over aanspreken, met mijn groeten. Misschien krijgt ge geen antwoord, maar hij zal niet kwaad worden. Hij is wel nog altijd klein, maar toch een goed stuk grooter geworden".

* * *

Over den leeftijd, waarop wij ons Johannes moeten voorstellen, mag hier wel een enkel woord gezegd worden. Het doodsverlangen, en vooral de strijd tegen de lijkopening, waarvan in deel I sprake is, zou ons doen veronderstellen, dat Johannes reeds den mannelijken leeftijd heeft bereikt. De aanhef van 't volgend deel toont ons hem als knaap. Er is zekere soepelheid van geest noodig, om, als lezer, die afwisselende stadia voor den geest te hebben, — om willig mee te gaan met de golvingen van Johannes' gemoedsleven; het is hiermede in zooverre als met het onze, dat de „up and downs" elkaar opvolgen, dat het een aanéénschakeling is van ongelijksoortige toestanden, begeerten, handelingen, — en 't pleit voor de realiteit van het boek, dat dit alles zijn afspiegeling erin verkrijgt. Hoewel dus deel II bij den aanvang den indruk geeft van een onbevangen, jongen Johannes, blijkt anderzijds een toegenomen zelf-bewustheid. Johannes is weer zeker van den weg, dien hij gaan wil; hij gevoelt niet meer den schroom tegenover de menschen, die hem vaak kwelde toen hij nog met Windekind was . . .

Alvorens nu over te gaan tot ons eigenlijk onderwerp willen wij die woorden tot de onze maken, welke Jan Ligthart bij den aanvang schreef van zijn werk over het eerste deel van „de kleine Johannes":

„Spreken over „De kleine Johannes" is een genot. Daarbij kan men vaak door een weinigje toelichting zoowel den zin als de schoonheid der tekst helder doen uitkomen; daarbij kan men de verrukkelijk mooie taal, de rythmische regels, die bij herhaalde lezing als vanzelf in 't geheugen zijn geraakt, naar waarde doen genieten; daarbij, zich zelf op den achtergrond houdend, bijna uitsluitend Van Eeden doen spreken.

Doch schrijven over dit boek, zóó schrijven, dat de inhoud er van verstaan en de taal bewonderd wordt, dit eischt een buitengewone inspanning; dit dwingt dengeen, die 't ondernemen durft, tot breede beschouwing, tot rustige redeneering; dit verplicht hem, vaak zelf het woord te nemen in plaats dat hij naar den dichter doet luisteren, en het licht van eigen ervaring te doen schijnen ter verheldering voor anderen . . ."

HOOFDSTUK II.

DE GELEIDER.

De avond, toen Johannes zijn Geleider ontmoette, verliep zooals dikwijls de overgang van dag tot nacht in onze streken plaats heeft. Tot zonsondergang toe, is het prachtig weder; gloedvol getinte wolken breiden zich over het zonne-bed uit: dan, bij het vervagen der uitzichten is op onbegrijpelijke wijze de natuur van gedaante verwisseld, zij is nòch mooi nòch leelijk. Er is wind, en regen. Zóó, alledaagsch, zonder verheffing, deed de natuur zich ook aan Johannes voor, maar:

„Maar Johannes was niet bang en zeer gelukkig. Hij voelde een warme, sterke hand, die de zijne vasthield. Het scheen hem alsof hij nooit nog zulk een echte, levende hand had vastgehouden. Ook Windekind's hand scheen hem ijl en teer en onwezenlijk, daarbij vergeleken."

Maar niet de handdruk was het meest-treffende van de aanwezigheid zijns Geleiders. Er lag, toen Johannes hem vriendschap vroeg, in den klank zijner stem een waarde, die Johannes' hart met popelende blijdschap vervulde, een vreugde als die hem nooit zou begeven, een waarde voor het hart, die sterker zou wezen dan de pijnlijke beteekenis, voor het verstand, welke des Geleiders woorden later vaak zouden hebben: „De zachte, diepe klank was troost. Wie met dien klank sprak, vergaf en had lief. Maar de woorden waren pijnigend". — Juist de klank, diep doordringend in 't hart, stemde Johannes tot zachtheid en tot een bescheiden levenshouding. „Ik ben bedroefd en ik ben beschaamd en ik wil mij beteren," zeide hij, — en, vol medelijden met wien hij

zijn „Broeder" leerde heeten, vol deernis om de armoede van diens uiterlijk, bood Johannes hem ter bescherming tegen den regen, zijn eigen kleeding aan, terwijl zij zich voortspoedden over den duisteren weg. Dien avond heeft Johannes sterk gevoeld, dat in zijn gemoed klanken konden opwellen van heel voorname hoedanigheid, — klanken waardoor hij zich zou kunnen verheffen boven de wisselvalligheden van 't leven. Maar óók gevoelde hij de onmacht, zich die hooge waarden altijd bewust te blijven: „Gij zijt nooit getrouw geweest Johannes, en ook mij zult gij vergeten. Maar ik zal u getrouw blijven en ge zult u mijner herinneren. Dan zult ge een broeder hebben en een vriend, als ge zelf geleerd hebt te gedenken en een trouw vriend te zijn".

Zoo voerde de Geleider den kleinen Johannes naar de menschenmaatschappij terug, welke hij, daags te voren, maar onder zoo geheel verschillende omstandigheden, had verlaten. Toen: in algeheele afhankelijkheid van Pluizer — hoe vaak had hij dezen vruchteloos gevraagd en gesmeekt, „om nog ééns terug te mogen gaan, naar zijn huis en zijn vader, om nog ééns zijn tuin en de duinen te mogen zien"! Zijn leven had zich wel zeer verdiept in dien enkelen dag; tusschen beide toestanden lag een afstand als tusschen aanvang en slot van dat bekende vers uit den Corinthebrief: „Toen ik een kind was, sprak ik als een kind, was ik gezind als een kind, overlegde ik als een kind; maar wanneer ik een man geworden ben, zoo heb ik te niet gedaan, hetgeen eens kinds was." Wel zeer verdiept! Want nu was 't niet meer het eigen voordeel, het eigen genot, dat Johannes zocht en nastreefde: hij wilde alleen nog onder menschen komen om hun weedom te verlichten, wilde „schoonheid en geluk brengen in hun leelijke, droevige leven". Idealen, illusies, zeker van een meer rijp mensch dan die het Windekind-, Wistik- of Pluizer-ideaal nastreefden. Maar de kleine Johannes was toch nog maar een klein, heel klein mannetje in vergelijking met het groote

doel, dat hij zich stelde. Het is voor velen het eindstadium hunner ontwikkeling, het standpunt, waartoe gekomen zijnde, zij zich binden — steun zoekend, — aan zeker partijprogram. Johannes wilde beter, zocht dieper, bleef uit eigen oogen zien, met eigen zintuigen waarnemen, met eigen verstandelijke vermogens geestelijk verwerken wat daar leefde in zijne ziel. Zoo leerde 't hem ook zijn Geleider. Hem zou Johannes nu nader leeren kennen . . . .

De duistere landweg voerde de reizigers naar een kamp van kermisgasten.

Nauwelijks zou men, in den nieuwsgierigen, belangstellend-onbevangen rondkijkenden, in den nu eens stilstaanden, dan weer aan de hand van zijn armoedigen metgezel voortschrijdenden knaap den diep-denkenden, hooggestemden jongeling van zoo-even herkend hebben. Bij al het bijzondere, dat Johannes van andere menschen onderscheidde, had hij toch anderzijds een veel voorkomende weeke ontvankelijkheid voor indrukken en een ongedwongenheid van zich te bewegen — veelal kenmerk van een hoogeren stand — waardoor hij zich in elk milieu thuis gevoelde en nimmer met zijn figuur verlegen was. Het beviél hem op de kermis; na het ingespannen denken liet hij zich dragen door de jeugdherinneringen, die poffertjesgeuren, hospartijen, hansworsten, bij hem opwekten. Met nieuwsgierigheid, zeiden wij, keek Johannes alles aan: hij deed het als een kind, dat zich steeds, door iets nieuws, tot vragen voelt geprikkeld. Achter het onwezenlijke der verkleeding en vermomming zoeken zij het werkelijke, de waarheid, de kern. Zonder die naïeve, bewonderende beschouwing, zou Johannes te midden van het kermisgewoel het geluk niet hebben kunnen vinden . . . .

* * *

Het was bij de hansworsten voor 't paardenspel. Een domme menigte boeren liet zich door hen voor den gek

houden. Evenzeer het spel als de menschen, die ermee te maken hadden, vond Johannes leelijk, — maar zijn gedachtenloop werd weer vooral bepaald door de herinneringen, die in hem opkwamen, toen plotseling hevig zijn aandacht geboeid werd door een bleek en mager meisje, door een der piassen het publiek aangewezen, een meisje, wier „sluike haar, blond en rijzig, recht neergekamd tot over haar middel hing. Ze stond vóór de tent, in een groezelig wit pakje met zilverige plaatjes, en ze droeg een kort rokje en witte tricot kousen, die niet heel strak zaten om haar lange, magere beentjes.

„Allo! Koman! Koman!" riep het meisje met een schel, ernstig stemmetje, en ze klapte in de handen.

„Ha! hoe werd nu plotseling Johannes' aandacht gespannen. Hij kreeg een wonderbaar sterk gevoel van teerheid en meewarigheid, toen hij naar dat bleeke meisje keek. Ze droeg een zilveren kroontje op het bijna wit-blonde haar en haar oogen waren ook licht grijs of licht blauw, dat kon hij niet zien".

De eerste terugslag, toen de blik van dit kermiskind dien van Johannes had ontmoet, was die van verteedering: het wisse gevolg van iedere gemoedsaandoening. Naar 't meisje neigde zijn geheele hart: „zij zag zoo mager en zoo ernstig en wijs". Was 't wonder, dat Johannes, jong en nog onervaren, die ééne voor allen zou genomen hebben, vergeten zou zijn de gelofte, den menschen *in 't algemeen* geluk te brengen, — àls hij niet: de hand zijns Broeders had vastgehouden. Deze laatste, zoo eenvoudig en ernstig van uiterlijk, bleek een vertrouwd bekende van de kermisgasten. „Markus Vis" hoorde Johannes hem door hen noemen. Het ruwe en gemeene raakt hier het zachte en verhevene, en . . . dit wordt er niet door bezoedeld. Zoo blijft zich de grootsche macht der hooge boomen ondanks de kleinheid der menschen handhaven; zoo blijft, te midden van het lage volk, de Markus-figuur haar rustige en rustgevende waardigheid behouden. „Johannes zag hetzelfde bleek gelaat, dezelfde wat vermoeide, maar vaste en heldere

oogen, vol innigen gloed, vertrouwend en vertrouwelijk, onbeschrijfelijke rust en troost gevend door den blik alleen.

Maar het was een gewone man, een mensch als de anderen. Hij had een bruine pet op, met oorkleppen die boven-op waren samengebonden, en droeg een oude vale manteljas, waaruit het regenwater nog tappelings op zijn zitplaats droop, zijn schoenen, gansch bemodderd en doorweekt, stonden plomp en vierkant naast elkaar op den houten vloer, zijn broek was onder gerafeld en had geen duidelijke kleur meer.

Johannes wilde hem aanspreken, maar zijn lippen beefden zóó dat hij geen woord kon uitbrengen en de tranen liepen hem langs de wangen".

Op den landweg, door duisternis en regen, had de figuur van den Geleider overheerscht: nu, ondanks de aanwezigheid van vele menschen, ondanks ook het belangrijk gebeuren, (waarvan verhaald wordt) in Johannes' leven, is het wederom Markus Vis die onze aandacht boeit.

En het besef, hoe groote overeenkomst er is tusschen de dichterlijke kunstenaars-schepping van Frederik van Eeden, welke hij „Markus Vis" genoemd heeft, en de persoon van den Heiland, wordt hechter in ons en krijgt scherper omlijning. Duidelijk zinspeelt de schrijver op die onderlinge gelijkenis juist door den naam Vis, welke, in de tot „visch" gewijzigde schrijfwijze, de vertaling geeft van het grieksche ICHTHUS, symbool des Christendoms.

Markus dan is Johannes behulpzaam, wanneer deze in de nabijheid van 't kermismeisje wil blijven. Met hem treedt de knaap het paardenspel binnen, waar zij zal optreden. Met welk een kunstvaardigheid speelt 't tengere kind heur rol! Welk een teere bevalligheid, welk een licht-heid harer bewegingen valt te bewonderen in haar springen en knielen op het groote witte paard. De stemming, welke haar eerste aanblik in Johannes gevestigd had, werd door dat schouwspel be-

stendigd: hij vond haar lief en klein, en gevoelde een òpwellende behoefte, heur leven te verzachten, 't schooner van kleur te maken . . . Met geheel zijn hart wilde hij haar helpen, haar goed-doen.

Hoe ongekunsteld is de eerste ontwikkeling van zoo zuiver 'n liefde als die welke tusschen Johannes en Marjon ontstond! Zij werd gebcren als een bijzondere uiting van een begeerte, voor het menschdom te werken, der menschen leven te verheffen en te veredelen: de liefde van Johannes tot Marjon werd geboren in de aanwezigheid van Markus Vis en deze laatste bevorderde heur groei, omdat hij wel wist dat *liefde tot de Menschheid* alleen dàn tot vollen wasdom komen kan wanneer zij zich eerst geuit heeft in den vorm van liefde voor de vrouw. En dit laatste was temeer het geval, doordat zooveel uiterlijke omstandigheden, van schamelheid en vuilheid en armoede, Johannes nog àf hielden van de taak, welke hij zich had gesteld. Zeker, ook Pluizer had hem stuitende dingen laten zien. De droevige, sombere tocht door de graven, eindigend met den aanblik van zijn eigen vleeschelijken dood, was werkelijkheid geweest, maar — werkelijkheid van de toekomst. Dìt was anders. Dit was een omgeving van leelijke, ruwe menschen, — Johannes' roepings-gebied — waarin hij zich vreemd gevoelde. „Hij vond zijn taak vreeselijk en de menschen erger nog dan hij verwacht had. Maar aan één menschje dacht hij toch met teerderheid en om haar zou hij volhouden.

„Laten we toch gaan slapen", vroeg hij dringend.

„Dat is goed", zeide zijn Geleider, en deed een kroegdeur open.

Het was er benauwd, vol rook en jeneverstank. Ze drongen door de gasten heen en gingen naar 't buffet.

„Hebt u logies voor ons, juffrouw Schimmel", zei Johannes' Geleider.

„Logies? — Nou, omdat jij 't bent, Markus! maar anders niet, hoor! Ga nou maar mee".

Zij kropen op een kleine donkere zolder, en kregen daar een paar matrassen, door de juffrouw naar boven gezeuld, en toen konden ze zich nederleggen . . ."

En, te bed gegaan in dat kleine armoedige vertrekje, waren Johannes' gedachten blank en helder. Geen zweem van slaap bereikte hem, zijn gemoed was zoo rustig, de liefde had haar blijde intrede in zijn ziel gedaan. Uit deemoed en bewondering, — geenszins uit hartstocht — was die liefde geboren. Maar wat zij aan felle kracht miste, werd wel opgewogen door de breede zekerheid, waarmee zij heur plaats in zijn leven verkregen had. Nu niet „Windekind's oogen", nu niet „Windekind's stem" gelijk zijn verliefdheid voor Robinetta hem deze had getoond, nu geen ver-beelding of afspiegeling van Johannes' eigen zieleleven! Nu was, mèt de werkelijkheid der kermis-omgeving, ook Marjon, wáár en wezenlijk . . .

HOOFDSTUK III.

HET KERMISKAMP.

Eén van de eigenschappen, welke zoo hooge waarde aan van Eeden's werk geven, is de harmonie tusschen Johannes' innerlijk leven en de uiterlijke omstandigheden, die hem omgeven. Deze overeenstemming brengt natuurlijk met zich mede, dat 't leven der natuur in 't eerste deel van de kleine Johannes den boventoon voert. Maar een niet minder rechtstreeksch gevolg ervan is, dat de *menschen*-maatschappij in 't later stadium van Johannes' leven, — dus in het vervolg op deel I — op den voorgrond treedt. Het is dan ook een geheel onjuiste bewijsvoering, wanneer men op grond van dit verschil tusschen de boeken, de deelen II en III als een geheel nieuw werk beschouwt. Het kinderleven heeft andere hoedanigheden als het leven van de volwassen man en toch is dit laatste er de voortzetting van. En van die veranderde innerlijke omstandigheden is een geheel andere omgeving, — waaraan de volwassene zijn indrukken ontleent, waarin hij zijn levenstaak verricht — een noodzakelijke begeleiding. Hieruit is het dan ook te verklaren, dat bij oppervlakkige beschouwing het eerste deel „geheel anders" schijnt te zijn.

De persoon en schrijftrant van Frederik van Eeden, gelijk deze zich in alle drie deelen gelijk blijft, leert ons beter inzien. Dezelfde straling van menschenliefde, beheerscht en vergeestelijkt door begrip, dezelfde vaste hand, welke lief en leed; schoonheid en ellende; licht en duisternis beschrijft. Dezelfde vaardigheid, die in één oog-opslag het leven in zijn componeerende waarden dóórschouwt, — en 't in al zijn tegenstrijdigheid ons weet vóór te schilderen.

Uitmuntend toont de schrijver dit vermogen bij zijn teekening van het kermiskamp. Wakend, vol gedachten aan alles wat hij den vorigen dag had beleefd, had Johannes den nacht naast zijn Geleider doorgebracht; in rustige gemoedsstemming, blij afwachtend wat hij verder zou ondervinden, zag hij den nieuwen dag in 't kamertje aanlichten.

„Stil sloop Johannes naar beneden en ging zich wasschen aan de pomp op het binnenplaatsje. Er was een lustige bedrijvigheid om hem heen. Er werd geboend en gepoetst, gespoeld en gewasschen. De zomermorgen was warm en toch frisch, het was een heldere, nuchtere wereld, met niets van droom of verbeelding er in".

De loop van Johannes' gedachten, die nog stond bepaald te worden door 't gebeuren in ochtend-bedrijvigheid om hem heen, werd naar Markus geleid. Als zijn kameraad was Johannes in 't huis opgenomen; niet hij, maar Markus had de belangstelling van huisgenoot en buur. En nu verneemt Johannes iets van de verhouding, waarin zijn Broeder tot het kermisvolk staat, — hoort hij, hoe deze een kind heeft genezen van slijmhoest, een dronkaard met zachtheid huiswaarts wist te leiden . . . En spoedig wist Johannes hoezeer zijn Geleider bemind en geëerd was onder kermis-klanten, spullebazen, arbeiders, daglooners, ja zelfs tot bij winkeliers en kroeghouders toe — al was hij een slechte klant.

„— „En wat doet hij eigenlijk?" vroeg Johannes.

— „Weet je dàt niet?" zei de juffrouw vol verbazing. „Ik dacht nog al dat je bij hem in de leer kwam. Hij is scharensliep. Z'n wagen staat hier in de loods" ".

* * *

Ook tastbare bewijzen krijgt Johannes weldra van den eerbied en het vertrouwen, dat men Markus toedraagt. Voor een nieuw-model scharensliep-wagen, „met glas der om heen, en een groot wiel dat een ander draaien moet" vraagt hij

honderd vijftig gulden op afbetaling en die worden hem grif en op schertsenden toon toegestaan. Dan gaat hij er met zijn „knechie" op uit, om te werken, 't voor Johannes inspannend werk, uur na uur langs de huizen te gaan, met ten slotte een hongerig gevoel, en, tengevolge daarvan een gevoel van jaloerschheid (zoo nauw verwant aan de haat) tegenover hen die meer of beter te eten hadden. Dat moest Johannes zelf ondervinden, om het beter van anderen te kunnen begrijpen.

Ten slotte — het was reeds na twaalf uur — komen zij bij Marjon's paardespel aan. Voor hij, met belangstelling, aan haar denken kan (dit gansche deel is nuchter en volgens realiteit beschreven) moet Johannes eerst zijn honger hebben gestild. Dat doet hij, „snel en gretig". Dan treft hem de rommelige bonte kleurigheid der tenten-en-kramen-interieurs, waarboven het zeil de felle kracht der vroolijke zon afweert.

Toen versterkt en tot rust gekomen, kon Johannes opnieuw komen tot beschouwen van Marjon. En terwijl hij dit deed, en met blijde nauwgezetheid den gang harer bewegingen gadesloeg en met verheugen heur woorden opving, die zij op vertrouwelijke wijze tot hem richtte, — beklemde en benauwde hem min of meer de paffe grofheid van Marjon's zuster, die naast haar was gezeten. Gevoelde Johannes, bij al het onderscheid tusschen de beide zusters, en hoe verscheiden gevoelens zij ook bij hem opwekten, dat nochtans gevaar bestond, voor slechte, zinnelijke gedachten, die óók uit Marjon's teere beeltenis in hem zouden kunnen opwellen? Marjon's grove woorden en vloeken, weinig zindelijke nagels en andere uiterlijke kenteekenen der minder beschaafden, bleven bij hem overheerscht door de haar aangeboren bekoorlijkheid, — maar werden toch verzwaard en aangedikt door de naast haar zittende zuster . . . .

Doch de middag-taak, volkomen gelijk aan dien van den ochtend, wachtte hem en deze was te meer afmattend, doordat het een vervolg was en niet meer de aanvang. Ook werd dien

middag weinig verdiend ondanks hard werken, en alles bij elkaar zou 't alleen dàn toereikend wezen, zoolang Markus en Johannes om-niet mochten eten en slapen. Nu bleek al, zooals wij al zeiden bij 't verhaal van beider tocht over den duisteren landweg: hoe klein Johannes nog was in vergelijking met het groote doel, dat hij zich stelde! Hoe vaak komt het in het leven voor, dat ons medelijden, onze deernis voor vriend of bekende al spoedig afbreuk doet aan de achting, welke wij voor hem hadden! Zoo ging 't ook nu met Johannes tegenover Markus. Wat had dezen al zijn werken en zwoegen gebaat? „Wat was dat voor een man die daar zat te knutselen, met die lange haren, die malle oude pet en gerafelde broek?"

Eén blik van Markus, een rustig zien in zijn oogen bracht de schaamte in Johannes' hart, bracht tevens, in onbedaarlijk snikken, de crisis na al wat 't nog zoo jonge menschenkind de laatste dagen had ondervonden .... Dien avond, in de intimiteit van hun zoldertje, verhief zich hun gesprek boven den spiegel der dagelijksche zorgen. Het ideaal werd weer zichtbaar, het heerlijk doel, hulp te geven aan de wereld, welke haar behoefde. En Johannes zag weer, hoe, zoo kort te voren, dat Ideaal in schoonen vorm over den avondglans der zee was komen aanschrijden, het Ideaal, hetwelk op dàt oogenblik Johannes slechts als „schoon" en „heerlijk" was verschenen, en van welker verwezenlijking hij nù gezien had, hoe groote offers van droefenis zij eischte en van verkeeren te midden van het leelijke.

Maar:

„Ik ben niet laag en niet droevig", — sprak de plechtige stem van Johannes' Geleider. „„Mijn ziel is hoog en mijn hart blij, — en omdat ik zoo sterk ben, kan ik buigen tot hen die laag en droevig zijn, opdat ze mij bereiken en met mij het Licht".

In 't donker, de oogen dicht, knikte Johannes bevredigd, en sliep in, zijns vriends hand houdend tot in slaap".

HOOFDSTUK IV.

ONTLUIKEND DICHTERSCHAP.

Wie Johannes en zijn Broeder zou hebben ontmoet in het alledag's leven van den kermistroep, mocht hen wel zonder iets eraan te hebben onderscheiden, zijn voorbij gegaan. Johannes legde zich, wanneer hij zich eenmaal had vóórgenomen iets te doen, met zijn gansche hart erop toe, — en het leven met Markus had zooveel opwekkelijks voor hem, dat hij zich over de moeiten en beslommeringen voor 't dagelijksch brood spoedig had heengezet. Daarbij kwam, dat zijn oude liefde voor de natuur bevrediging vond. Want den eersten keer al, toen de kermis van stad verwisselde hadden Johannes en Markus den voorzorgs-maatregel genomen, met hun zware kar eenige dagen tevoren weg te trekken, zoodat zij geruimen tijd op den door de zomerzon beschenen wegen tezamen voorttrokken.

Ook was Johannes ingenomen door zijn denken aan Marjon: tusschen hen was in weinige dagen innige vriendschap ontstaan. Naar Marjon zag Johannes uit, toen hij den hem volgenden troep bij nadering der nieuwe stad ontwaarde. En Marjon?

„Slaperig liep ze voort en keek met een onverschillig gezicht naar de staiende boerenkinderen langs den weg. Maar toen ze Johannes zag werden haar oogen helder en groot, en wuifde ze met haar tak.

Toen sprong hij op en liep naar haar toe, en zij gaf hem spelend een slag met de elzentak. Toen, met een plotselinge bekoorlijke beweging, kuste ze hem. Schuchter kuste Johannes

haar terug. De boerenkinderen verbaasden zich — maar kermislieden doen altijd raar".

Kwetsend echter was de aanwezigheid van Marjon's zuster. Niet omdat zij de spontane uiting van vreugde der beide kinderen — zóó geeft het sprookje op dit oogenblik Johannes en Marjon aan onze voorstelling — niet zou mogen zien. Maar om den glimlach, den „vreemden glimlach", dien daardoor Johannes te verduren had. Op dat oogenblik moet hij gevoeld hebben, dat de aanraking van Marjon's lippen ook een andere, een diepere beteekenis kon hebben. Het was als een *ontijdige* openbaring, als een vage aanduiding van een toestand, die niet „goed" kon wezen, omdat .... Marjon's leelijke zuster erom glimlachte. Maar 't weerzien maakte Johannes te gelukkig, dan dat hij bij dit alles lang zou stilstaan en, hand in hand loopend met Marjon, naderden zij de stad.

* * *

En nu komt, na het verhaal van al dit levend gebeuren in de harten der menschen, één dier bladzijden van het kunstwerk, waarop van Eeden zoo meesterlijk ook het levenlooze weet te beschrijven. Zulke plaatsen komen reeds in het eerste deel meer dan eens voor: wij denken aan den zolder met de kachels; aan het bezoek van Johannes met Pluizer aan de armenwijk, „waar 't smalle strookje hemelsblauw ttsschen de hooge huizen in nog werd verdeeld door lijntjes met drogend waschgoed; waar 't in en buiten de woningen, overal donker, bedompt, vuil was; waar de gezichten der kinderen bleek en ziekelijk, die der volwassenen moede en onverschillig zagen; waar getwist werd en gescholden" [1]). De plaats, waaraan wij thans toe zijn geeft een zoo nauwkeurige détail-beschrijving als wij ook later in 't boek zullen ontmoeten, — zooals wij ze eveneens kennen in van Eeden's werk: „Van

1) Ligthart, „Lett. Stud." p. 116.

de koele Meren des Doods". De kermis-troep doorloopt dan nu een voorstad van de plaats waar hij zich gaat ophouden: „Rust-oord", „Nooit-gedacht", en dergelijke namen hebben er de huizen, en tusschen hun vensters zijn spiegels bevestigd, „aan een kromme ijzeren staaf, waardoor de bewoners, voor het raam zittend, kunnen zien wie er op de stoep staat, of wie uit de verte aankomt. Ze heeten „spionnetjes" en de voorbijganger ziet alleen het gezicht van den bewoner in het spiegeltje.

„Zoo zag Johannes vóór zich, in zulk een spiegeltje, plotseling een gezicht, waarvan hij ontstelde. Toch was het geen akelig gezicht .... Twee zeer heldere, vriendelijke, ernstige oogen zagen hem strak aan. En Johannes ontstelde, omdat hij het gezicht zeer goed kende. Het was het gezicht van zijn tante".

Bij haar, op „Vrede-best", had Johannes vroeger wel gelogeerd. Aangename, rustige herinneringen bezat hij ervan; het gevoel, wel zéér tegen de draad der maatschappelijke orde te zijn ingegaan, beschaamde hem op dit oogenblik. Want tante Seréna, haar kleeding, huis en omgeving was in zijn herinnering nauw verbonden met de gedachte aan de meest volmaakte orde. Was het wonder, dat de kleine Johannes verbleekte? dat hij zich één oogenblik schaamde, toen tante Seréna hem met den kermiswagen loopen zag? dat hij niet terstond, — wat Marjon wèl deed —, de gevolgen peilde, welke een herkenning door tante Serena voor hem kon hebben?

* * *

Tegenwoordig, nu jaarlijks duizenden jongelieden van beiderlei kunne de heerlijke genoegens van kampleven genieten, kan men zich het kermiskamp van Johannes, — hoe verschillend dit ook geweest moge zijn van de pleizierjongens-en-meisjes-kampen van V. C. S. B., N. C. S. V., enz. — wel goed indenken. Ook dat werd opgeslagen in glorie-

rijken zomer. En daardoor verkregen de menschen en dieren, en de levenlooze dingen ook die tot het kamp behoorden een tint van vreugde, die blij stemde. Daar waren „standen", ook onder de kermiswagens: verwaarloosde en ontverfde, door magere hitten voortgezeuld, — naast keurige, pas opgeschilderde wagens, die Johannes een prettige en aanlokkelijke woonplaats toeschenen. Ook was ieder in volle bedrijvigheid om het kamp in gereedheid te brengen: met opgewektheid werkte men. Zelfs Markus toonde, — althans in de oogen van Johannes — grootere levensblijheid in zijn uiterlijk.

Gedurende de nog weinige dagen, waarin zij waren saamgeweest, had Johannes van de werkwijze, het optreden van zijn Geleider en Broeder wel een indruk gekregen. Hij had bemerkt, hoe grooten invloed Markus had op zijn omgeving: waar hij naderde, werd het hart der menschen zachter gestemd, en veredelden zich hun taal en gebaren onder den toch gemeenzamen omgang met hem. En verzachting, veredeling, was wel zeer noodig voor het ruwe kermisvolk! Vechtpartijen, hardheid tegen en verharding reeds van kinderen waren er, als betreurenswaardige uitingen van hun dagelijkschen levenssleur. Hoe ouderen en jongeren zich één toonden in hun gezindheid jegens Markus! Allen, — 't is waar, — traden hem vriendelijk tegemoet; doch vooral de kinderen waren 't, die hem hun aanhankelijke liefde openlijk toonden. Dit was als een krachtig pleidooi voor de zorg voor de kinderen „uit 't volk". Schreiën der kleintjes is het meest gewone attribuut van de achterbuurt, — en wij nemen dat aan als een, geheel noodzakelijk, kwaad. Alleen wanneer schrijvers ons die kindmenschjes helder voor oogen stellen, worden wij door hun verdriet getroffen en gevoelen wij, in vergelijking vooral met wat onzen eigen kinderen aan liefde en zorg geschonken wordt, hoeveel ginds de kleine soortgenooten te kort komen. Markus' wezen bezat een liefde, welke de kinderen in hem ontdekten en waarop zij ten volle beslag legden. Zonder zich

altijd opzettelijk met hen bezig te houden, hield hij hun aandacht geboeid, oefende zijn liefde een magnetische kracht op hen uit. „En nooit had iemand Markus betrapt op een wrevelig of ongeduldig woord tegen zijn lastige, kleine bewonderaars. Nooit had een der snauwende en grauwende ouders een kind kunnen toevoegen, dat het zóó ondeugend was, dat zelfs Markus het vàn zich joeg". Neen, deze wist met allen om te gaan: de kinderen gevoelden, dat hij belangstelling en aandacht had voor hun leed en hun vreugd, en met algeheele overgave schonken zij hun vertrouwen, drensden zij achter hem aan.

Er was nog een andere hoedanigheid van Markus, die ons onwillekeurig herinnert aan voorstellingen der Christusfiguur in de schilderkunst. Dat was zijn bereidwilligheid, om aan zieken zijn nimmer falende hulp te geven. Van Eeden heeft hier uit de persoon van den Heiland een tweetal eigenschappen geabstraheerd, die wel is waar voor Zijn liefde zeer kenmerkend waren, maar ons toch niet de gedachte mogen geven, als zouden Markus en Jezus identiek wezen. Om maar eens twee andere, karakteristieke trekken ertegen over te stellen, die hier in Markus' gesprekken ontbreken: hemel-verlangen en zonde-besef. Wij mogen inderdaad veronderstellen, dat Johannes in dit tijdperk zijner ontwikkeling, nu hij pas zoo kort te voren zijn roeping onder de menschen gekozen had, 't eerst getroffen werd door sterk opvallend leed: bij kinderen en in ziekten. Ook was hier een betrekkelijke éénzijdigheid, die hem tot het overgevoelige deed neigen: vandaar dan ook bij Markus een soort van „poseeren", die ons in dit als werkelijkheid bedoelde gedeelte niet als realieit aandoet. Zoo b.v. waar Markus bij de zieken zat:

„Het heette dat hij „belas", toch zag of hoorde men hem nooit bidden bij een zieke. Wel zat hij soms zeer lang, in diepe aandacht, bij een lijder in pijn of onrust. Zijn hand op het hoofd, op het pijnlijke deel of in de hand des lijders. Soms

uren aaneen, en zelden ging hij weg zonder dat pijn en onrust tot bedaren was gekomen".

Zoo bracht Johannes' liefde voor de menschheid hem dus eerst tot het begeeren, verzachting te schenken aan hun lichamelijk leed .... En in stille uren vermengden zich met zulke gedachten de bewustwording van zijn eigen toestand. Hoe afstootelijk was hem de leelijke, vieze kermisomgeving, hem, het zoontje van zeer aristocratischen huize! hoe zwaar woog hem de taak, die hij als vanzelf op zich had genomen! Wel héél talrijk waren zijn gemoedswisselingen de laatste dagen geweest. Zóó snel had de kleine Johannes nog nooit geleefd, als nu, aan Markus' leidende hand. Met Windekind, Wistik, Robinetta, en de anderen, was hem de tijd gelaten, telkens weer, om zijn indrukken te doen bezinken. Thans, na 't opvatten van zijn plan, om, in 't algemeen, der menschheid nood en ellende te lenigen, kwamen telkens nieuwe schokken, rezen nieuwe vragen in hem op. Hoe had hij te oordeelen over hun ruwheid van taal, hoe over de verwaarloozing hunner kinderen? Wat kon hij voor *velen* zijn, ook al slaagde hij erin *enkelen* te helpen?

Maar bij dat alles was er een grondtoon, een sonore klank in zijn ziel: zijn liefde voor Marjon. Zij was heel anders als die voor Markus, als die voor de Menschheid: zij was, met uitzondering van een gering verontrustend element, — door Marjon's grove zuster ingevoerd, — weldadig-kalmeerend. Terwijl de verwarring van het schoone en leelijke, het verhevene en lage, het zachte en het ruwe, den kleinen Johannes beklemde en bedroefde, gaf het aanzijn van Marjon de rust aan zijne ziel terug. En die gezegende macht der liefde, welke Johannes nu voor 't eerst, na alle schokkende gebeurtenissen der laatste weken ondervond, was voor zijn dichternatuur als de zonnewarmte, die de knoppen der bloemen doet ontluiken tot frissche schoonheid. Niet door weelderige vormenschoonheid bracht Marjon dat wonder in hem teweeg.

Johannes vond haar, terwijl hij in mistroostige stemming vergeefs zijn gemoedsrust trachtte te vinden, Johannes vond haar, liggend in rustigen slaap. „Zij lag op een ruig geel en rood paardedek, en haar schrale armen en mager halsje waren bloot . . . ."

En op dezelfde wijze als haar Wezen dat vroeger had gedaan werd zij ook nu Johannes tot hulpe. Toen hij haar aanschouwde vervaagde hem de belangrijkheid van zijn eigen leven, en zijn egoïstisch denken smolt weg in verteederend en weldadig mededoogen, met haar, die zoo rein was, zoo éénvoudig; het veelstemmig akkoord zijner gedachten ging met een lichte modulatie over in een simpel liedje, „heel klein, maar diep van zin", smartvol, maar zoetontroerend van klank. En Johannes vertolkte wat hij ondervond door versregels, waarin wel heel duidelijk zijn erbarming voor Marjon hoorbaar werd. In het eerste couplet al:

„Over zee vloog een witte vlinder,
„Zag naar de zonneschijn, niet naar de kusten,
„Nu mag ze fladderen in alle winden
„Maar kan niet rusten.
„O vlinder, kleine vlinder,
„Zoek je overal naar het looverdal,
„Kom je nimmer, kom je nimmer,
„Weer in 't duinravijn waar de bloemen zijn?".

Was 't wonder, dat Johannes met trots in 't hart deze versregels aan Marjon toonde? was het wonder, dat zij er gelukkig mee was, zij, die door haar wezen het sluimerend dichterschap in Johannes had doen ontwaken? Alleen door háár aanwezigheid, alleen door de aanraking der liefde, kon Johannes poëzie scheppen: zij zong en citeerde de melodieën bij Johannes' woorden, welke alleen door hun samenwerking kunstwaarde, waarde voor het hart, verkregen. Zoo gaf van Eeden hier, als in een gelijkenis, het tastbare voorbeeld van zijn meening, dat *kunst uit menschenliefde voortkomt en het menschdom tot*

nut zal wezen: de tegenstelling van de opvatting van l'art pour l'art, welke zich o.a. in de verheerlijking van het eigen kunstenaarschap heeft geuit. Ook lyrisch heeft Frederik van Eeden meermalen zijn denkbeelden aangeduid over de hooge roeping der kunst en het verband tusschen die goddelijke gave en de liefde,

„die nooit liefde vroeg,
Maar geven bleef om niet,
Die wrevel nog als weldaad droeg . . ."

waarop de dichter dier schoone coupletten uit „Van de Passielooze Lelie" laat volgen deze jubeltoon:

„Nu wint ge liefde en lied!
„Zoo geeft de hemel en de zon,
Zoo geeft God's liefde groot,
Ook waar zij nooit ontvangen kon,
Uit louter minnens-nood . . ."

Wij mochten bij dit principe van van Eeden's dichterschap wel een oogenblik stitstaan, omdat in het tweede deel van „de kleine Johannes" telkens, en later hier en daar ook nog in het derde deel de kwestie van de „kern der poëzie" wordt geraakt.

Doch dien dag, toen Johannes zijn vlinder-vers maakte, was hij zich dat alles nog in 't geheel niet bewust. Alleen gevoelde Johannes groote vreugde, nu hij licht kon doen schijnen, door zijn vers en zijn zang, voor arme en vervuilde menschen. Zijn ziel verhief zich tot harmonie met de natuur, die hem weer, gelijk vroeger met Windekind, als op vleugelen droeg:

„De avond kwam, de lucht werd koeler, een geurige wind streek van zee over de grazige polders, en boven de duinen kwam een bleekroode nevel hangen. De breede trekvaart waaraan het kamp lag, blonk spiegelend in het avondlicht, het werd rumoeriger rondom, en ook van de stad kwamen luider avondgeruchten, van draai-orgeldeun en karren-geratel".

Nu was het niet meer Johannes alléén, dien de stille grootschheid der natuur blij stemde, nu waren óók de kermisgasten, grooten en kleinen in zoo blanke stemming gekomen, dat aller ziel ontvankelijk was voor éénzelfde feestviering . . . van Johannes' dichterstemming was het scheppings-oogenblik voorbij: hij had zich opnieuw tot het gemeenschappelijk leven gewend. Maar later . . . .

HOOFDSTUK V.

OP VREDE-BEST.

De gezellige avond-bijéénkomst der kermisgasten had schijnbaar geheel toevallig plaats. Men had zich rondom Johannes en Marjon geschaard, wier zang als 't ware het eerste nummer van de feestviering werd. Want na het lied der beide kinderen had Markus hen allen stilgehouden door zijn harmonica-spel, en toen hadden zijzelf tezamen een vers gezongen, onder leiding van Markus. Verheven van inhoud was dit niet geweest: Markus wist wel, hoe hij het volk kon vatten en dat hij daartoe hun eigen taal en hun eigen denkwijze in melodie moest brengen. Johannes-zèlf: hij, die betere kringen, die grootere weelde gekend had gevoelde in den aanvang van zijn maatschappelijke werkzaamheid, dat de verdrukking van 't lagere volk een noodwendig gevolg van het verschil in rijkdom was. Maar, tobde hij ook hevig daarover, de sloovende menschen-zelf, in dit uur van ontspanning, konden hun dienstbaren en afhankelijken staat met zekeren humor beschouwen. Daarvan getuigde hun sarcastisch lied: „Wie méér geld hebben dan verstand", dus zongen zij,

„die mogen lanterfanten.
Wij springen hoog, wij springen laag,
wij moeten 't loodje leggen.
We dansen met een leege maag, —
de centen die gezeggen."

Welhaast was 't oogenblik aangebroken, dat Johannes het samenzijn met deze „zwervelingen zonder land" voor langeren tijd zou opgeven. Johannes, — wij merkten het vroeger al

op — behoorde niet tot degenen, wier ontwikkeling zich heel langzaam voltooide. Wanneer hij eenmaal een nieuw standpunt had ingenomen, gebruikte hij dat als punt van uitgang om nieuwe geestelijke onderzoekingen te doen. Ook nu weer is het de stem van Markus, die ons Johannes' denken en voelen vertolkt.

Nadat 't kermislied, met zijn ontevreden stemming, uitgezongen was, veranderde de enscèneering, in het Zigeunerkamp. Doodstil werd 't, dat grasveld met die vele anders zoo luidruchtige mannen, vrouwen, kinderen, — want: met heldere, toch teedere stem, was Markus Vis gaan spreken. Spreken tot hen, spreken tot Johannes. Er is, hoewel nog maar half begrepen, een vaag besef in hem, dat bij al die menschen toch wel eenige schuld moet wezen, dat zij alleen dàn veredeld en gelukkiger zullen worden, wanneer zij streven naar wijsheid. Maar nog minder begreep het kermisvolk van alles wat Markus sprak: bij hen bleef alleen in 't geheugen een klank ervan achter, en die zou daar niet wegsterven . . . .

Marjon was gedurende al die overdenkingen van Johannes niet te zien: na den zang van hun vlinderlied had zij zich niet meer vertoond.

En terwijl nu, als reactie op Markus' woorden de feestvreugde zich uitte door zang en spel en dans, werd die stemming plotseling verbroken. Verscheidene politiedienaars onder leiding van een rechercheur, waren bij 't kamp aangekomen. Wat niemand had vermoed — ieder voor zich zelf vroeg zich af, of 't gevreesde bezoek hem of haar zou kunnen gelden — de gerechtsdienaren stapten op Johannes af. Deze zelf voelde zich benauwd door de gedachte, zoo door het Gerecht te worden gehaald: en toch was 't zoo natuurlijk, dat de drang der maatschappelijke standen hem terugvoerde waar hij hoorde (tante Seréna had hem doen opsporen), — gelijk vroeger zijn liefde tot de menschheid hem van Windekind had doen weggaan. Een oogenblik van aarzeling, terwijl hij

zich afvroeg of Markus hem niet sterker bond aan zijn arbeid onder de kermistroep, zijn werk van liefde voor de Menschheid. Toen overwon in hem de begeerte, gebaande paden te bewandelen. Die gedachte stemde hem, ondanks het afscheid van Marjon — hoe weinig sterk was nog zijn liefde! — krachtig en blij. „Hij dacht om het nette huis van tante Seréna en de ruime, frissche slaapkamer, met het groote bed van groensaaien gordijnen en de dikke beddekwast.

„Hou je goed, Marjon", zeide hij. „Ik vergeet je niet. Tot weerziens".

En met drie ambtenaren ging hij op weg naar Vrede-best, nog dikwijls omziend naar het kamp en terugwuivend naar de schreiende Marjon".

* * *

Moeilijk viel 't Johannes niet, aan de overredende woorden van den politiedienaar gevolg te geven; de vreugde te midden van de kermistroep maakte hem weinig vroolijk en de gedachte aan het propere Vrede-best, met zijn in-ordelijke bewoonsters had heel wat aantrekkelijks voor hem. De gedachte aan Markus en diens opvatting van menschenplicht kwam even, als 'n belemmering, in hem op — doch zij weerhield hem niet: „aangezien ik mij hier zoo geheel niet thuis voel" — zoo ongeveer zal de kleine Johannes geredeneerd hebben — „moet ik beginnen met den drang van mijn hart te volgen, waarvan ik toch volgens eer en geweten geloof dat hij mij in de richting van mijn vroeger, geordend leven drijft".

En zoo werd dan Johannes hartelijk verwelkomd en met zijn redding „as uit 't vagevuur in 't paradijs" gelukgewenscht door Daatje, de ouwe getrouwe keukenmeid van tante Seréna. Zoo heeft men er tegenwoordig niet velen, zelfs niet in heel gegoede oude familie's: gedienstigen, die hetzelfde gelooven als haar mevrouw, die geen andere kennissen hebben als deze, die geen begeerte koesteren, welke zich buiten den kring

der familie beweegt. Dogmatisch Christendom was de grondslag van haar leven; haar trots en heur hoop op 't hiernamaals was het, dat zij den „natuurlijken mensch" had afgelegd en nu, gelijk tante Seréna, tot de „veranderde" menschen behoorde.

Hoe zou Johannes, in het toenmalig stadium van zijn leven, zich tegenover dat geheel-evenwichtige milieu verhouden? De tegenstelling met zijn eigen ziele-leven was te scherp, dan dat Johannes haar niet zou hebben opgemerkt. En, doordat hij zèlf, in de puberteitsjaren verkeerend, door allerlei machten en krachten innerlijk zeer werd bewogen, zou hij natuurlijk trachten, de oorzaken der gemoedsrust van tante Seréna en haar kring op te sporen. Het zou dan de vraag worden, of die gemoedsrust wortelde in zóódanige levensbeschouwing, dat de kleine Johannes, aan den ingang van zijn leven, die ook zou kunnen aanvaarden. Wij mogen dit, — terwijl we even op ons verhaal vooruitloopen, — wel als zeer onwaarschijnlijk aanmerken. Niet omdat Johannes edeler of fierder, dichterlijker of wijzer was dan zijne tante, — maar omdat Johannes nog maar een onrijp mensch en tante Seréna een goedwillende vrouw was, die echter haar geestelijken horizon kende en dien sedert lang niet meer wilde uitbreiden.

Maar de eerste dagen van zijn verblijf op tante's buitentje dat den teekenachtigen naam „Vrede-best" droeg, zag Johannes van dat alles nog niets in. Hij wilde slechts gelukkig, blij en tevreden met het gezin van tante mee-leven. Was 't wonder, dat het hem gemakkelijk afging, nu Johannes zich na zooveel omzwervingen eindelijk weer eens in een stipt-ordelijke omgeving bevond? Zeker, nog gevoelde de kleine man, toen hij in 't heerlijk-frissche bed lag, van 't geheele huis om hem heen een blijkbaar „niet bepaald vijandige, maar toch zeer teruggetrokken houding". Doch toen 't heldere daglicht den volgenden morgen de elasticiteit van geest en gemoed verhoogde, sprong zijn hart van vreugde op bij 't minitieus-

keurige ontbijt aan een met fraai linnen gedekte en met geurige bloemen versierde tafel; bij 't door-húppelen van de in waarheid prachtigen tuin, die Johannes — bijna — deed gelooven, dat hij in Windekind's rijk was! Dat alles gaf hem een bewonderend vertrouwen in tante Seréna. Door Daatje was hem al heel veel van haar deugdzaamheid verteld en veel ook van haar goede werken voor de armen, van haar vroomheid vooral. Maar nu al die voortreffelijkheid en plichtsbetrachting klaarblijkelijk konden samengaan met een zoo aangenaam leven, wenschte Johannes met zijn geheele hart, te gehoorzamen aan den drang welken de omstandigheden nu op hem oefenden, en te trachten, als Tante te worden. Dan zou ook hem voorgoed het zachte bed wachten, het frissche ontbijt verkwikken, de schoone tuin verblijden, waar tante 's namiddags niet vergat, hem een glaasje morellen op brandewijn, met 'n koekje, te brengen. Daarna verlangde Johannes al naar 't middageten, door Daatje zoo zorgvuldig en zaakkundig toebereid, en door tante en Johannes na gebed met zooveel smaak genuttigd en door dankzegging beëindigd. Zeker, bidden en danken tot God deed Johannes feitelijk niet: hij had nimmer de diepe waarde hiervan gevoeld, en de eischen, die zijn verbeeldings-voorstellingen hem hadden gesteld in den vorm van Windekinds teere gestalte, werden niet beantwoord door wat Johannes zag als een vormelijk uiterlijk sleur-vertoon.

De verdraagzaamheid, die Johannes in de eerste dagen van zijn verblijf bij tante Seréna kenmerkte, verhelderde zijn blik en gaf hem een inderdaad juisten kijk op het wezen van tante Seréna. Later zou dit anders worden, doch aanvankelijk stelde hij, — zooals 't behoorde — zijn eigen meening op den achtergrond. Dat was, voor een denkend, jong, mensch als Johannes niet altijd even gemakkelijk. Zoo b.v. toen aan de ontbijttafel uit den bijbel werd voorgelezen. Wat trof Johannes een *juist voor hem* moeilijke plaats: een hoofdstuk uit Jesaia „vol barsche dreigementen"! En wat moest hij, die in

deze jonge jaren de wereld zoo van buiten bekeek en met consequente *gedachten* beoordeelde, wat moest Johannes denken van het „behagen", dat Daatje erin scheen te hebben! „Ze keek ernstig goedkeurend en knikte af en toe met het hoofd, de lippen stevig op elkaar, en den neus vastberaden opsnuivend". Misschien was het Jesaia XIII, dat dien morgen werd voorgelezen en troffen Johannes verzen als de volgende:

„Al wie gevonden wordt, zal doorstoken worden; en al wie daarbij gevoegd is, zal door het zwaard vallen;

„Ook zullen hunne kinderkens voor hunne oogen verpletterd worden; hunne huizen zullen geplunderd, en hunne vrouwen geschonden worden".

Nu toonde zich het gemis, dat Johannes geleden had, in vollen omgang. Geen moeder was er geweest, die zijn gemoed voor het geloof ontvankelijk had gemaakt en daarmee was een tekort in zijn leven gekomen, dat moeilijk in te halen zou wezen. Meer dan één Nederlandsche dichter, o.a. de Génestet en Potgieter, hebben in hun verzen gesproken van de groote waarde, die de godsdienstige opvoeding ontleent juist aan den liefde-rijkdom, waarmee zij door „Moeder" wordt gegeven. Hoe anders zou Johannes menschen en levenswijze ten huize van tante Seréna gezien hebben, als hij, in plaats dat hij, gelijk in deel I wordt vermeld, zijn avondgebedje had moeten leeren van de kindermeid, dit door zijn moeder had leeren kennen en liefhebben.

Het groote verschil tusschen de bewoners van Vrede-Best en Johannes was juist hierin gelegen, dat de eerste den bijbel hadden leeren kennen en liefhebben in een hun dierbaar milieu, van en door menschen, die zij vertrouwden en waarvan zij hielden, — terwijl de omgeving van den armen kleinen Johannes misschien vaak heel mooi geweest was, maar hij nimmer de warme straling der liefde had ondervonden, en 't geloof dus in de kilte tot hem had moeten komen, — wat niet gebeurd was. Daardoor ook gaf de muurbekleeding van tante

Seréna geen associaties, weldadig voor zijn hart en kreeg hij over de zoo eenvoudige tekst der huiskamer: „De Heer is mijn herder, mij zal niets ontbreken", — oneerbiedige gedachten. En toen hij deze, met wel wat groote vrijmoedigheid, uitgesproken had, gaf Tante hem 't antwoord, dat Johannes diep beschaamde, zonder hem nochtans het verlangen te geven, tante's begeerlijk geloof ook zichzelf te verwerven:

„„Lieve Johannes", — zei de oude dame —, „ik wil graag erkennen dat ik in veel opzichten onverdiend gezegend ben. Maar zou jij, die zoo'n goeden en bescheiden vader hebt gehad, niet weten dat het leelijk staat als jonge menschen ondoordacht oordeelen over het leven van anderen, waarvan zij noch de beproevingen noch de eigenlijke zegeningen kennen?" "

* * *

Johannes was niet maar 'n zoet, volgzaam jongetje. Johannes was een fiksche knaap, vol levenslust, met een helderen oogopslag en een krachtigen blik. Hij stelde inderdaad belang in het leven van tante Seréna en had al zooveel geestelijke onrust ondervonden, dat hij de levens-kalmte van tante en haar omgeving als een wel heel begeerlijk goed beschouwde. Tante had mooi praten, dat Johannes niet ondoordacht mocht oordeelen: Johannes oordeelde, voor zijn leeftijd, zoo doordacht mogelijk. Maar natuurlijk zag hij daardoor tante's leven onder een scheeven hoek: daar 't hem alles vreemd was, kon hij er zich niet boven verheffen en zag hij de details van den dagelijkschen levensgang verkeerd . . . .

* * *

De gewichtige man in tante Seréna's leven — dat bemerkte Johannes al spoedig, — was de predikant, dominee Kraalboom. „Zij behandelde dezen man, waarin Johannes niet veel meer kon zien dan een gewone, vriendelijke meneer met een grauwe krullebol en bolle gladgeschoren wangen, als een

hooger wezen, en de vereerde liet zich dat zeer onbevangen welgevallen". Er ontwaakten in Johannes' gemoed gedurende deze dagen eigenschappen, welke hem nog niet of heel weinig bekend waren. Toen hij indertijd, in de krekelschool den mensch had hooren bespreken als „een groot, nutteloos en schadelijk dier, dat zeer laag stond, daar het vliegen noch springen kon", had hem die uitspraak gekrenkt. Toen Windekind hem 't leelijke der menschen getoond had, die het zendingsfeest vierden in het machtige woud, en aan Johannes gevraagd had: „Nu Johannes! nu hebben we ook menschen gezien. Waarom lacht gij ook niet om hen?" — toen was Johannes bedroefd geworden. Bij tante Seréna echter werd Johannes ironisch, afkeurend in zijn beschouwing van dominee Kraalboom, spottend tegenover de zendingskransjes, welke goede tante Seréna met haar vriendinnen hield. Onbegrijpelijk was dit niet. Johannes, ontrouw geworden aan Markus, bij wien hij zelfstandig zijn roeping had kunnen vervullen, was in een milieu gekomen, waarin hij, met zijn dóór-denken en dóórvorschen, te eenenmale niet paste. En zoo ontstond er in Johannes' hart weerzin tegen 't eenvoudig gekeuvel der oude dames, tegen de „geheel nuttelooze en ook meestal smakelooze voorwerpjes, lappedekens, anti-makassers, speldekussens, bloempot-omhulsels, portretlijstjes van gedroogde planten, en al dergelijke zaken meer, die er werden vervaardigd. Maar met den moed, waarmee Johannes altijd vocht voor wat hij goed en rechtvaardig vond, streed hij tegen het ongunstig oordeel, dat zich bij hem dreigde vast te zetten, trachtte hij een beteren kijk te krijgen op 't leven der tante, die hem met zooveel hartelijkheid ontvangen had, vroeg hij zelfs haar te mogen vergezellen bij heur huisbezoek. Had Johannes nu maar gelijke oppervlakkigheid in zijn omgang met menschen, of gelijke zelfingenomenheid bezeten als tante, dan zou deze milde tocht door de achterbuurten geen andere dan goede gevolgen hebben gehad. Tenminste, zeer

in zijn schik met wat hij gezien en gehoord had, was Johannes overtuigd, dat dit nu menschenliefde was.

Maar, wij herhalen 't, Johannes bezat tante's zelfgenoegzaamheid, natuurlijk, niet. Meer dan op zichzelf vestigde zich zijn aandacht op be-weldadigde armen, trachtte hij, hun gebrekkig leven in overeenstemming te brengen met de goedheid van God, die hij dagelijks om zich heen hoorde roemen, kon hij zich niet als Tante Seréna bij de gedachte neerleggen, van God's ondoorgrondelijke wegen. Zijn zuiver gevoel van rechtvaardigheid kwam in opstand tegen de ongelijke verdeeling op aarde en hij wist argumenten aan te voeren, voor welker bestrijding Tante's theologische kennis te kort schoot. Dan moest dominee Kraalboom te hulp komen; tante zou 't hem vragen, als hij 's avonds kwam. Zoo gebeurde het. Aan den predikant werden Johannes' vragen oververteld. Niet voor hem waren zij moeilijk, of nieuw; oude theoretische kwestie's, waarop een pasklaar antwoord, academisch geformuleerd, gereed lag. Vandaar: gewisheid in dominee's stem, — doch een gewisheid die voortkwam uit een gemakkelijke overwinning: niet van één die verblijd is, omdat de ziel van een zoekend menschenkind door de gesproken woorden verhelderd zal worden. Ook werd Johannes klein gemaakt door de klank van welbehagen, waarmee ds. Kraalboom sprak: deze was immers bij voorbaat zeker, zijn tegenpartij te zullen overtuigen, althans tot toestemmend zwijgen te zullen brengen!

Niet aldus echter met den kleinen Johannes. De plechtige taal, waarin de predikant zijn uitéénzettingen hulde, zouden een minder schrander en dapper kereltje dan Johannes hebben verward en onthutst. Maar wanneer men iets wil, zooals hij, met zijn geheele ziel, dan kan men ook op doolwegen zijn richting wel behouden. En zoo doorzag Johannes de kern der verklaringen, hoe omslachtig en weinig scherp deze ook gegeven werden. „Dus u, en tante, en ik hebben het nu goed", — concludeerde Johannes terecht — omdat wij al die narig-

heid niet noodig hebben? En die zieke jongen heeft het wèl noodig? Is 't zóó dominee?"

Als nu deze meende, te kunnen toestemmen om daarna over te gaan tot de orde van den dag, had hij het ditmaal geheel mis. Johannes stelde zich met geen algemeenheden tevreden: voorbeeld liet hij volgen na voorbeeld, ze onbarmhartig kiezend uit dominee's eigen parochianen, uit tante's eigen huis. Of Daatje, die toch zelf gezegd had, „veranderd" te zijn, of Daatje nog ontberingen noodig had? Waarom deze dan zooveel minder lekker eten kreeg, zooveel minder mooie slaapkamer had dan hij, Johannes, die nog lang niet „veranderd" was?" En dan, in hulpelooze wanhoop, het slot: „En dat doet niet de Heer, maar tante!"

Meende dominee Kraalboom hierin een profane Godsbeschimping te hooren? Gevoelde hij, niet te mogen dulden, dat tante's goedheid werd aangetast? Was hij verlegen, wat nu weer te antwoorden of voor-voelde hij, dat na deze vraag een zoo lange reeks andere zou volgen, dat hij ten slotte toch onmacht zou moeten bekennen? Dit laatste was zeker waar, en, laat ons eerlijk wezen, schuld mocht hiervan dominee Kraalboom niet treffen. Johannes was een schrandere jongen, behept met koene weetgierigheid, gesteund door een ervaring en een dichterlijke helderziendheid, die zeker grooter was dan bij gewone jongens van zijn leeftijd. Maar zulke vragen gingen boven hem uit, omdat hij in het gewone leven te weinig feiten van ontroering-wekkende kracht had meegemaakt. Hij had gebrek aan lucht, licht en voeding zien lijden, maar dat was nog niet: den strijd om het bestaan zelf meevechten; hij had, in 't kermiskamp, ziekte van kinderen aanschouwd, doch dit was niet identiek met het gevoel van zorg en verdriet, dat ouders zoo pijnigend kwelt wanneer zij machteloos de smarten van een ziek of stervend kind bijwonen in moeizaam doorworstelde tijden! Neen, ondervinding had Johannes nog niet en daardoor kon ds. Kraalboom, die

zijn pijnigende twijfeling nu eenmaal niet *meevoelde*, ook niet door *verstandelijke* argumenten goed begrip en inzicht brengen. 't Gevoel zijner onmacht, welke in tegenwoordigheid van tante aldus gebleken was, zocht de leeraar nu door een vriendelijke machtspreuk te bedekken. Vriendelijk tenminste waren de woorden; zijn stem had, zijns ondanks, een kregelen klank, toen hij Johannes tot dankbaarheid maande voor 't goede, met de opmerking, nu maar niet „al te veel uit te pluizen". Dat was een goede tref voor dominee: het woord „pluizen" verschrikte Johannes en deed hem zwijgen. „Met een zucht van voldoening nam tante Seréna haar tapisseriewerk weer op. Johannes was verschrikt door het woord „pluizen" dat hem aan een ouden vijand herinnerde. En dominee haastte zich een sigaar aan te steken, en over de tombola te beginnen".

* * *

Een mooie vondst is het van Frederik van Eeden, de talrijke vragen die bij Johannes opkomen, weer te doen verschijnen in dezelfde gestalte waarin dat in 't eerste deel gebeurde: in 't persoontje van Wistik. Daarbij mag men 't als een hooge letterkundige waarde aanmerken, dat de inkleeding, de enscèneering, zoo gehéél verschillend is, dat 't verhaal ook nu blijft boeien. Evenals vroeger, bij Windekind, liet Johannes zich ook nu nog beheerschen door zijn geest van vragen: evenals vroeger geloofde en vertrouwde hij, door dien geest gelukkig te zullen worden. Destijds gaf hij de onbezorgdheid van zijn leven met Windekind ervoor prijs, nù die zijner woning bij tante Seréna. Wist-ik liet den armen Johannes geen rust: zijn vorschen naar de Waarheid achtte hij nog altijd onontbeerlijk om het hoogste en verhevenste ziels-geluk te smaken. Vroeger, aan Windekind's hand, was Johannes naar Wistik gegaan, in 't groote bosch, nu werd hij door Wistik bezocht — en, niet in 't bosch . . . .

Johannes lag wakker in het groote ledikant. Het bed was heerlijk; het eten uitmuntend; tante, Daatje, vriendelijk. Maar zijn gemoed kon de rust niet vinden; in de nachtelijke stilte van meubels en behangsel en tikkende klok voelde Johannes zijn hart opspringen van onrust. De terugslag van zijn ondervindingen der laatste dagen werd merkbaar, zonder dat Johannes zelf begreep wàt 't was. Hij voelde zich niet thuis in de woning, waar tante Seréna geen antwoord op zijn vragen wist; — waar Daatje vond, dat hij op zijn „keskedie", op zijn „bloote keskedie" ervoor hebben moest; — waar dominee Kraalboom boos op hem werd. 't Geheel om zich heen voelde hij aan als on-eigen, als vreemd, als vijandig. Zonder hem rust te geven gingen langzaam de uren voorbij; 't werd één, twee, drie uur .... En op ééns, ... zoo waar! kwam de groote, onheilspellende beddekwast in beweging. „Een lichte trilling, een krampachtig slangelend golven, als de staart van een zenuwachtige kat". Dan: een kleine, langs de beddekwast afdalende schaduw en 't fijne stemmetje: „Johannes! Johannes!"

Welk een vreugde geeft toch de aanwezigheid van een vriend! Op eens, toen hij 't gewichtig kaboutertje, — nu door een zwart schijnend mutsje in plaats van door 't eikeldopje gedekt — vóór zich zitten zag, voelde hij zich rustig en blij, hinderden hem de dekens niet meer, was hij licht en vroolijk geworden. En evenals hij vroeger te midden van het zestal duiven had meegezweefd, licht, in de ruime vrije lucht, — zoo gleed nu ook van Johannes zijn zware menschengestalte àf en verhief hij zich met Wistik langs de beddekwast omhoog. 'n Enkel aanmoedigend woord van den kabouter was niet overbodig: 't ruige koord, door Johannes vastgehouden, was warm, harig, levend: bijna, voor zoo'n kleinen man, onheilspellend. Maar hij kwam dan toch boven, hij werkte zich door den ledikantshemel heen, en — nu zat Johannes boven op den leeuw, wiens staart hij zooeven nog had vastgehouden.

Hoe bruusk waren de bewegingen van zijn stoeren kop, hoe klein waren Wistik en hij, ook in vergelijking met maar één tand van den leeuw!

Nu geen slaapkamer meer.

Heerlijkheid van klaterend licht, aan alle zijden!

Johannes genoot. Welk een overgang! Uit de benauwende alledaagsche benepenheid van tante's omgevinkje, in dit wijde, verheven landschap. Hij genoot het uitzicht, van den bergwand af, waarop hij zich bevond. Hoe handhaaft hier van Eeden Johannes' sprekende karaktertrek van ontvankelijkheid voor natuur-genot. Er lag een lange, lange reeks van geestelijke ondervindingen tusschen dezen tocht met Wistik en dien warmen zomeravond, toen Johannes de verzoeking niet had kunnen weerstaan, het verboden roeibootje te gebruiken. Ook toen kenmerkte Johannes een open oog voor de schoonheid der natuur. Wat hij toen zag, had van Eeden aldus verklankt: „Reeds vormden zich de wolken tot een ontzaglijke poort, waarachter de zon ter ruste zou gaan. Schitterende rijen wolkjes schaarden zich ter zijde als een goud geharnaste lijfwacht. Het watervlak gloeide mede en roode vonken vlogen als pijlen door het oeverriet . . . ." Was de overtreding van 't verbod Johannes komen te staan op 't verlies-voorgoed, van zijn paradijs? Was niet veeleer het schoonheidsideaal ongerept, schoon onbewust, in hem blijven leven? Luistert, hoe hij ook nu nog de natuur genoot:

„Zij stonden op den zijwand van een hoogen, rotsigen berg, omlaag zagen zij diepe, groene dalen, waaruit het geruisch van beken en watervallen opsteeg.

In de verte was het een flikkerend en verblindend getintel van zonnevonken, op een donker kobalt-blauwe zee. Het strand konden zij zien, en het telkens wit worden der brekende brandingsgolven. Maar dat ging stil, het was te ver om te hooren.

Omhoog was een heldere hemel, maar de zonneschijf kon Johannes niet zien. Rondom was het zeer stil, de blauwe en

witte sterbloemen tusschen de rotsen bewogen niet. Alleen het watergeruisch werd gehoord in de valleien ....

Johannes was verrukt en voelde een wonderbare vreugde bij het zien der wijde ruimte vóór hem, met de rotsen, de bloemen, de ravijnen en de zee".

In zoo schoone tinten en vormen zag Johannes de wereld ook later altijd, wanneer hij een nieuw ideaal meende gevonden te hebben. Nu waren 't denkbeelden van socialisten aard, welke hem ten toppunt van geluk schenen te voeren: wat hij overdag gepeinsd en overwogen had, — het onrecht eener ongelijke verdeeling op aarde, — zag hij in den droom, een heerlijk landschap, in vervulling gegaan. Wistik, met een nu duidelijk te onderscheiden *helderrood* mutsje, had Johannes erheen gebracht. Hoe licht was de droom-overgang voor Johannes geweest, uit het conservatieve Vrede-Best tot het socialistische, romantische droomlandschap! In rustig-helder licht, in schakeering van fijne kleur naast kleur lag het roerloos: de boomen en de gebouwen. Alleen de trillende druppeling der fontein bracht beweging. Stil en vredig klonk ook het gezang der vogelen. Wat waren 't voor tonen, die nù ook tot Johannes doordrongen? Die vloeiende ruischende muziek was toch geen gezang van menschen? Dit was heerlijk, in volle harmonie met de grootsche natuur, stemmen van mannen en vrouwen, doorééngemengeld met jubelende tonen van kinderen. En toen de zangers-zelven zichtbaar werden, wat lichte stoet! „Levende bloemen, in hun helderkleurige, sierlijke kleederen".

Hier voelde de kleine Johannes zich gelukkig. Wat hij zich de laatste dagen, wat hij zich onbewust al in Windekind's tijd, had verbeeld als het ideaal van menschen-adeldom straalde hem in de gelaatsuitdrukking van mannen, vrouwen, kinderen, tegen. Zulk een vriend te hebben, hoe had Johannes 't altijd begeerd! Een vriend, die natuurlijk en waarachtig was, die niet als dr. Cijfer en Robinetta, als tante Seréna en dominee

Kraalboom, den sleur der beschaving had aangenomen. Hoe schoon was de mensch, die zich aan de natuur hield! hoe heerlijk onder hen te blijven!

Dit laatste nu was voor Johannes niet weggelegd. Sedert hij Wistik voor 't eerst gezien had, sinds het vorschen voor 't eerst in hem gekomen was naar de oorzaak, waarom alles is zooals het is, waren er wel vaker mooie oogenblikken in zijn leven geweest. Vol schoone beloften was hem éénmaal de omgang met Robinetta, — hoe had de Wistik-demon de droevige ontgoocheling gebracht; ook daarna had hij hen telkens opgezwiept en voortgejaagd, en nu, op 't oogenblik dat Johannes zijn hoog ideaal der menschen werkelijkheid zag worden, nu ging die edele stoet langs hem voorbij .... zonder dat Johannes iets had kunnen vragen. En 't sleuteltje, en het boekje, en Windekind moesten nog altijd gezocht worden.

Droevige teleurstelling!

Nog slechts de heerlijke natuur, waarin die menschen leefden, nog slechts hun bouwwerken en reuk-altaren, — stomme getuigen van hun eerbied voor God — waren in dit rijk der Schoonheid van de Natuur voor Johannes te genieten. Eenzamer werd hun wandelweg, schaarscher de levende wezens, die de wouden ter weerszijden bevolkten. Alleen nu en dan 't schichtig wegvluchten van één of ander dier, dat door Johannes niet nauwkeurig kon worden herkend: Wistik had hem binnengeleid in het onbeperkte gebied van den ouden natuurgod Pan. Geen natuur had Johannes kunnen ontwaren in de wenschen en gedragingen van de kermistroep, — de onnatuur op Vrede-best had hem niet nader kunnen brengen tot Wistik's vragen — nu zag hij zich, door den terugslag van de laatste gemoeds-schokken, in den droom vóór den bosch-god Pan geplaatst. Hem zou hij kunnen ondervragen, hem zou hij 't, al was 't dan ook maar schuchter, durven doen; Pan joeg hem geen angst aan: een donkere, ruige

gedaante, omgeven door de kleine, blanke, zwevende wezentjes. Integendeel, het was een zeer vroolijk geheel. Pan leefde intens met de blijde wereld om hem heen mede en gaf heel geruststellende en opgewekte antwoorden op alles wat Johannes vroeg. Deze zou nu zijn schade inhalen. Nog vóórdat de goede Pan de ééne vraag had kunnen beantwoorden, was hem weer een tweede gesteld. „Vraagal" noemde hem de Natuurgod, maar, ondanks dit veelbeteekenende naampje, gaf hij hem toch zoo goed mogelijk antwoord op wat Johannes vroeg. Zoo kwam deze te hooren dat Windekind zeer nauw met Pan verwant was: de dichterlijke verbeeldingskracht kan toch ook niet zonder de natuur gedacht worden! Hoopvol stemde hem Pan, dat Johannes Windekind zou hervinden: Johannes zou immers nog wel eens tot 't rijk der Natuur terugkeeren! Dat toch wilde hij graag en, uitdrukkelijk deelde Pan 't hem mede, *„Alles kan, wat Vraagal wil, — alles!"* Maar toen Johannes, vertrouwelijk geworden met Pan, tot dezen zeide: „Ik weet wie gij zijt. Gij zijt goed. Gij zijt de natuur!", — toen luidde 't antwoord weinig vriendelijk:

„Hou je mond, kleine kwezel! met je pedante modewoorden. Schaam je je niet?"

Het was nu met den kleinen Johannes gegaan, als vroeger toen hij Windekind's woorden omtrent het Groote Licht niet terstond had begrepen, en gevraagd had: „Bedoelt gij God?" Toen had er een glimlach om Windekind's lippen gespeeld, daar deze wist, waaraan Johannes bij dat woord dacht. Windekind had zich, — teer en zacht als hij was — vriendelijker jegens Johannes uitgedrukt dan Pan 't nu deed; hij had gezegd: „Wat gij met dien naam bedoelt, Johannes, is een belachelijk schijnbeeld, — in plaats van de zon een groote petroleumlamp, waarop honderden en duizenden mugjes hulpeloos zitten vastgeplakt". Maar ook Pan gaf de schuld van 't „modewoord" aan de omgeving, waaruit Johannes kwam. Hij verklaarde wat hij meende, dat Johannes

nog niet weten kon; hij legde hem uit, dat de menschen hem als duivel afbeeldden, doch dat hij 't niet was. De kwade duivel, — Pan riep Wistik tot getuige — was véél leelijker, ja zelfs afschuwelijk. Doodsangst maakte zich van Wistik meester toen hij van dezen hoorde spreken. Het was *de geldzucht*, waarop Pan had gedoeld, en waarvan hij 't uitsprak: „En hij lijkt veel meer op die malle menschen waar jij nu van daan komt, dan op mij".

De tocht met Wistik, de ontmoeting van Pan, had Johannes de heerlijkheid der wereld doen zien, wanneer die bevolkt is met „natuurlijke" menschen. De tegenstelling moest Johannes, — immer áánhoudende Vraagal — natuurlijk ook leeren kennen. Dat geschiedde door Pan: Johannes zou, zei deze, wel zien, dat bijvoorbeeld tante Seréna op den echten duivel geleek, als hij haar maar eens vroeg naar 't boompje in haar kast, 't boompje waaraan de gouden appeltjes groeien. Een gevaarlijke raad! Maar een raad, die den kinderlijken Johannes ook toen hij weer wakker was, goed was bijgebleven. Bijna was zijn droom ten einde. Reeds hoorde hij 't angstwekkend gebrul van den leeuw, galmend door 't woud. De tijd kortte. Wat moest hij nog weten? Vlug 't aan Pan vragen.

„Vader Pan! zal ik het boekje vinden?"

Johannes' gejaagdheid was niet noodig geweest. Hij was het, ook rustig, al te weten gekomen en zou geen nieuw licht meer hierop verkrijgen. „Vraagal kan wat Vraagal wil".

Dan opnieuw het leeuw-gebrul, en in wanhoop en gejaagdheid vorschen naar wat nog te vragen was, aan Pan, aan den natuurgod: „Nog één vraag!" riep hij. „Wie is Markus?"" — Helaas! er was vervreemding gekomen tusschen de Liefde voor de Menschheid en de Natuur!

„Toen zag hij hoe Pan's oogen wijd open gingen en hem aanstaarden met een blik vol hevige aandoening. Hij keek fel-droevig als een gewond beest, en Johannes had nog niet bemerkt, dat hij zulke schoone, groote oogen had. Toen

hief hij de gespreide handen omhoog, bedekte zijn gelaat en begon te schreien met een luid jammergehuil. De lucht werd dik en donker, en een zware stortregen viel neer.

„Daar brulde de leeuw ten derde male . . . ."

* * *

Het was laat, toen Johannes den volgenden morgen wakker werd uit zijn diepen slaap. Heel ver was hij dien nacht weg geweest, ver van 't rijk onzer gekunstelde samenleving . . . . en plotseling was hij nu weer daarin teruggeplaatst. Hoe wist tante Seréna zich te beheerschen, hoe haar aandoeningen te verbergen! De gemoedsbewegingen, die bij Pan ook uiterlijk zoo terstond zichtbaar waren geweest, werden bij tante vergeestelijkt en innerlijk verwerkt: een aanzienlijke, oudere dame, wier gezicht, wanneer zij geërgerd wordt, koud wordt en strak als marmer. In die gemoedsstemming sprak tante wel heel weinig, maar zij bracht Johannes, ook zonder één boos woord, geheel van streek en tot berouw. Hoewel hij veel te lang in bed was gebleven en daardoor inbreuk had gemaakt op meer dan één wet des huizes, — ditmaal bleef Johannes geheel onverschillig voor de teekenen van tante's verontwaardiging. Zijn droom vervulde hem nog geheel: hij leefde nog in de schoonheid van Pan's wereld, in de verhevenheid harer edele bewoners.

En toen, dien avond, de krans-vriendinnen „in voltallige schare" kwamen, vond Johannes dezen bespottelijker dan ooit. Wij zullen ook later gelegenheid hebben, op te merken, dat Johannes juist altijd zulke typen van zekere milieu's — Christendom, theosofie, enz. — ontmoette, die geschikt waren, om de lachlust op te wekken. Die omstandigheid heeft het vóórdeel, aantrekkelijk en onderhoudend te zijn, en kan niet tot éénzijdigen indruk leiden, wanneer men, gelijk van Eeden bedoelt, in tante Seréna *slechts een uiting:* de goede, — hoezeer onvolmaakte, — zijde der Protestantsche orthodoxie ziet.

De lezer mag trouwens in de personen niet de geestelijke stroomingen als veroordeeld beschouwen.

De typeering op zichzelf heeft, als karikatuur, veel voortreffelijks en is dus zeer suggestief; en, zeker, er zijn zulke dames, zulke dominee's, maar 't is onjuist, te generaliseeren alsof *alle* predikanten waren als Kraalboom.

Om Johannes bekreunde zich feitelijk niemand. Hij zat stil in zijn hoekje, maar terwijl hij tijdschriften doorbladerde, hoorde hij ook degelijk toe. De woorden van Pan klonken nog in zijn geheugen: was hier bij tante nu werkelijk, achter al die vriendelijke, gezellige, zorgzaamheid dat iets van den „duivel" verborgen, waarvan Pan gesproken had? Natuurlijk had Johannes niet begrepen, wat Pan ermee had bedoeld, maar Johannes wilde toch wel die vraag doen, welke hem bij 't afscheid was meegegeven. Een gunstig oogenblik was daarvoor nu gekomen. Onder aandachtige stilte had tante een opsomming gegeven der artikelen, welke de „krans" voor de tombola had verzameld. Daar waren servetringen, antimakassers, spelde-kussens, lees-wijzers, inktlappen, en veel andere snuisterijen ....

— „Tante!" zei toen Johannes opeens, „weet u wat u er nog bij moest doen?"

Algemeene spanning. Veel goeds was men van Johannes niet gewoon. Vooral Dominee wantrouwde hem en vreesde een opmerking, die de gewone orde zou verstoren. Zijn vrees werd bewaarheid. Op kinderlijke, geheel onbevangen toon ging Johannes voort: „Een paar gouden appeltjes van uw boompje".

Niet zonder moeite bedwong tante haar opkomenden toorn. Nog kon zij niet gelooven, dat Johannes meende, wat hij scheen te bedoelen. Zij zou dus nader informeeren, welk boompje Johannes bedoelde. Had zij 't maar niet gedaan!

„Dat boompje, dat u in de kast heeft, waaraan de gouden appeltjes groeien".

Nu was 't dan toch een onmiskenbare toespeling, dat tante te weinig *geld* gaf aan de goede werken. — En kwam 't nu uit, wat Pan voorspeld had, dat tante op „een kwaden duivel" zou lijken? Zoo heel onbegrijpelijk zou dat niet geweest zijn: er werd in de krans, in háár huis, ten koste van de gastvrouw, gegicheld. Zelfbewuste, wijze dominee Kraalboom alleen werd natuurlijk door Johannes' kinderpraat niet uit zijn evenwicht gebracht. Maar ditmaal zou tante zonder hem, en zelfstandig handelen en, — wat alleen in hooggespannen toestand harer zenuwen gebeurde —, zelfs tegen de wenken van den huispredikant ingaan. Toen zij dus Johannes meegenomen had in de vestibule kon zij lucht geven aan 't verdriet, dat haar beheerschte. Maar van een duivel of duivelin had deze eenvoudige, grijze vrouw, die haar bedroefdheid zoo oprecht toonde, weinig of niets. Mocht Johannes, voor wien zij, naar beste weten zooveel goeds gedaan had, haar zoo slecht behandelen? Johannes keek haar „recht in de blinkende brilleglazen. De tranen hadden in haar stem geklonken, en waarlijk! daar zag Johannes ze dik en glinsterend onder den bril te voorschijn komen en langzaam langs de fijn-gegroefde wangen glijden".

Alweer twijfel, opkomend in Johannes' hart. Was 't nu gierigheid, die tante Seréna kenmerkte, en verborg zij die achter de schijnbare mildheid, waarmee de krans een waardelooze aanwinst aan bazaar of tombola gaf? *Moest* Johannes dat niet trachten te weten te komen, al wist hij tevoren, met zijn vragen tante verdriet te doen? Ging de Waarheid, ging 't geluk der menschheid dit laatste niet te boven? .... In de verwarring dezer vragen kwam plotseling redding. Daar hoorde hij een geluid, dat hem 't eerste oogenblik al dadelijk ontroerde, dat hij het volgende oogenblik herkende als afkomstig van Markus' scharenslieperswagen. Het vragen was overbodig geworden: Johannes zag, dat tante vol goede gezindheid was jegens Markus; van 't oogenblik af, dat hij Mar-

kus had weergevonden, kwam Johannes opnieuw onder zijn invloed, hervatte hij het ideaal, dat hem naar de kermistroep gevoerd had.

Zoo liep dan de kleine Johannes naar de huisdeur toe en omhelsde zijn Vriend, die daar in vale regenjas, druipend nat, en met groeven om den mond vóór hem trad. Men kan zich de verbazing en de verontwaardiging van Daatje licht voorstellen, die een dergelijken inbreuk op 't standsverschil in 't geheel niet kon goed-vinden, zich er veel meer aan ergerde dan Tante zelf: een dier vele kleinere trekjes uit de kleine Johannes, waarin de schrijver zijn scherpen blik op maatschappelijke toestanden toont. Op de haar eigen kalme manier noodigde zij Markus, binnen te komen rusten, wat deze met bedaardheid aannam. Goed geteekend is nu de houding van dominee en van één der dames, die den ouderwetschen naam van „juffrouw Pietekoo" droeg, literair waardevol om de tegenstelling van komische kracht met de nu volgende diepe ernst van Markus' woorden.

In latere deelen van 't boek treedt Markus meermalen, gelijk hij tegenover de kermisgasten reeds gedaan hàd, in alleenspraak op. Ditmaal droeg zijn . . . . . prediking, moeten wij wel zeggen, het karakter van een algemeen gesprek. Begrijpelijkerwijze sloten zich zijn woorden aan bij de ondervindingen, welke Johannes-zèlf bij tante Seréna had opgedaan. Men mag het bezoek zelfs zinnebeeldig opvatten als 't hoogtepunt van Johannes' indenken in de levens-opvatting van Vrede-best. Een voorbarige terechtwijzing aan Markus' adres van dominee Kraalboom gebruikte eerstgenoemde, om er een veroordeeling van tante's levenswijze aan vast te knoopen: „Ik wil zelfs met heksen aanzitten, maar daarom niet uit hun keuken eten". Dit was immers ook voor Johannes de consequentie, waartoe zijn opmerkingen over onrechtvaardige verdeeling der rijkdommen hem moesten brengen. „Zelfs een apostel behoeft bij de kannibalen toch geen menschenvleesch

te eten", zeide Markus. Alweer door toedoen van dominee Kraalboom, nu deze Johannes 't zwijgen oplegde, kreeg Markus de gelegenheid, erop te wijzen, dat naar de opmerkingen van Johannes (ook dus naar welke hij vroeger had gemaakt) geluisterd behoorde te worden: „Wie de kinderen niet wil aanhooren, zal ook den Vader niet verstaan . . . .", waarop tante, bescheiden, vrome tante Seréna, vóór zich uitziende, sprak: „Alle verstand komt door 't licht van genade". Zij, de beste, de edelste van wie daar op Vredebest bijéén waren, was door Johannes' woorden voorbereid, door die van Markus getroffen. De andere dames . . . . hadden er 'n gezellig nieuwspraatje teméér door; en wat ds. Kraalboom betreft, deze was niet onbekend met Markus. Een „gevaarlijk individu", een „nihilist" noemde hij hem, ... dien van Eeden geeft als den ideaal-predikant, die als ambachtsman temidden zijner gemeente-leden leeft.

De kleine Johannes had den diepgang van het gedachten leven op Vrede-best gepeild, zich met de ondervinding verrijkt welke hij er omtrent zulke samenleving kon opdoen, en aan tante Seréna ook eenige belangrijke geestelijke waarden geschonken.

Zijn taak op Vrede-best was voltooid.

HOOFDSTUK VI.

JOHANNES EN MARJON.

Er was tijdens Johannes' verblijf op Vrede-best een zeer vriendschappelijke verhouding ontstaan tusschen den jongen, zoekenden Johannes en de hulpvaardige oude tante Seréna. Ook gevoelde de eerste zich, alles te samen genomen, wel opperbest in de gemakkelijk ingerichte villa, met het regelmatig dagelijksch verloop. Daaruit maakt men zich niet licht los, vooral niet, als 't er om gaat, een moeizaam leven van inspanning en ontbering te aanvaarden. Aanleiding tot zulk een besluit zou één of andere schokkende gebeurtenis moeten wezen. Deze liet niet lang op zich wachten.

Wij hebben bij het bezoek van Markus op Vrede-best er reeds op gewezen, dat dominee Kraalboom, men zou haast zeggen: in zijn onschuld, door zijn bemoeiërige opmerkingen koren bracht op Markus' molen, omdat deze zijn besprekingen eraan kon vastknoopen. Uit den overvloed des harten spreekt de mond. Dominee, nog geheel vervuld van het voorval op Vrede-best, meende niet beter te kunnen doen, — waarschijnlijk ook om bij tante Seréna in 't gevlei te komen waar hij immers zooveel eer, eten, drinken en sigaren genoot — niet beter, dan nu maar eens heel duidelijk op Johannes te preeken. Het is werkelijk bewonderenswaardig, zooals Frederik van Eeden erin slaagt, deze sfeer in de kerk rondom ds. Kraalboom te bereiden. Reeds is, voor een man als hem, zijn tekstwoord typeerend: „Wie zal de afdwalingen verstaan? Reinig mij van de verborgenen".

Maar ook de preek zelf, waarvan de schrijver een résumé

geeft, is van dien aard, dat men onmiddellijk zegt: „ja, zoo zijn er!" Aangezien echter Johannes bij de R. K. en protestantsche geestelijkheid, bij de theosofen, en elders *niet anders* ontmoet dan vrijwel onbeteekenende of dwaze menschen, ligt de verleiding voor de hand, te gaan zeggen: „zoo zijn *ze!*" En hierin zou de onbillijkheid besloten zijn, waarop wij reeds vroeger geduid hebben, een onbillijkheid, die men te minder mag begaan doordat van Eeden ook hier weer de personen en geenszins de stroomingen tot doel zijner bespotting neemt.

„Het was een mooie preek. Johannes en Tante luisterden beiden met aandacht. De voorzanger keek tevreden en de vrome Koos knikte herhaaldelijk. Alleen Neeltje sliep, maar dat was een zenuw-kwaal, zooals ieder wist.

„Bij het gezang stemde de gansche schare geestdriftig in en dominee zat neer met zichtbare zelfvoldoening".

* * *

Dien morgen was er onder de toehoorders in de kerk één, die door dominee's strenge leerrede woorden van erbarming in zich had voelen opwellen. Het was Markus, die, in een door schaduw duisteren hoek der kerk, uit zijn zittende houding oprees, zich aan dominee's waarschuwend woord niet liet gelegen liggen en op helderen en toch zachten toon den menschen toesprak. Dominee van Eeden neemt het woord over van dominee Kraalboom. Markus spreekt de woorden uit, die in 't hart van Johannes opkomen in verzet tegen Kraalboom's stellingen. Deze had gezegd: „gij, gemeente, verstaat uw afdwalingen niet!" Markus zeide: „Onze Vader heeft ons kennis en inzicht gegeven en daarmee het vermogen voor ons, zondaars, om vergeving te erlangen". Kraalboom zeide (rechtstreeks doelend op de vragen, hem kort te voren door Johannes gedaan): „De ware Christen .... geeft niet om geld of goed. Zijn verlangens gaan hooger. Is hij er mede

gezegend, dan zal hij het geld beheeren, want het is maar bruikleen. Maar in armoede zal hij niet klagen, wetende dat alles zoo ten goede beschikt is, en dat de ware rijkdom niet is van deze wereld". En Markus daartegenover:

„Niet de Vader heeft u gewild als armen en rijken, de armen arm in werkzaamheid, de rijken rijk in lediggang. Verfoeilijke Godslastering is het dat te zeggen. Gelooft ze niet, schuwt ze als besmetten, die u daarmee paaien . . . .".

Er is hier en daar in 't optreden, en, vooral in 't derde deel, in de levensgebeurtenissen van Markus Vis veel dat aan Christus doet denken. Bij deze prediking in de kerk nu is dat wederom het geval, hoewel van Eeden, schijnbaar-onschuldig, slechts eenige uiterlijke overeenkomst heeft nagebootst. Uitvoerig preekt Markus, met diepe, ontroerende stem, dóór over de liefde tot de wereld, die immers goed is, omdat de Vader ons zijn schoonheid erin openbaart! En daarna, in gelijkenis, heftige verwijten aan de rijken, verwijten van boosheid en arglist, onbroederlijkheid en onverstand, heerschzucht en slaafschheid . . . .".

Het spreekt vanzelf, — en niemand verwonderde zich daar minder over dan Markus zelf, — zulk een orde-verstoring van den kerkdienst kon niet geduld worden. De wenk was gegeven. Tot groote ontzetting van Johannes werd Markus door twee politie-agenten weggehaald. Hoe wist Markus die schande te verkeeren in een zege-tocht! Een vriendelijke, rustige blik in de gemeente, een vertroostend gebaar . . . . en blijmoedig en volgzaam ging hij willig met de dienders mee. Het was wel een heel bijzondere ochtend voor de kerkgangers geweest!

Maar in Johannes' hart klonken Markus' woorden na, toen hij en tante Seréna zwijgend naast elkaar huiswaarts gingen. Geen bezwaar tegen Markus' woorden was bij hem opgekomen, zelfs ontging 't hem, dat Markus steeds van

armen en rijken gesproken had, alsof deze uitersten niet door honderden schakeeringen in elkaar overgingen en dus die begrippen slechts betrekkelijk waren. Hij voelde zich, zonder zich nog bewust te zijn waarom, onvoldaan; er was iets van zelf-beschuldiging in zijn ziel, welke pas tot uiting kwam toen hij aan tante Seréna's koffietafel zat. Daar dreigde alles weer den gewonen sleur-weg te gaan; 't eerste kadetje belegd met zoetemelksche kaas, het tweede met Deventer koek .... Was er dan geen hooger belang in de wereld? Was er geen trouw aan Markus, aan zijn lieven Broeder, was er geen drang, gevolg te geven aan wat eer en geweten hem voorschreef? Johannes kon dat alles niet van zich af zetten; geheel zijn ziel verzette zich tegen de waardige rust van tante's huis, zijn hart sprong op van verlangen, zijn Broeder te volgen, dien te steunen bij zijn arbeid onder de menschen. Was 't niet reeds een verloochening geweest, 't goede oogenblik hiertoe in de kerk te verzuimen?

Nu waren Johannes' gedachten klaar en belette hem niets meer, er uitvoering aan te geven. Met een enkel kort woord, — daar hij toch niet in staat was, duidelijk uitéén te zetten wat er woelde in zijn ziel — met een enkel kort woord zeide hij tante Seréna, dat hij weg wilde: hij zou den vriend volgen, die naar zijn inzien gelijk had en onrechtvaardig werd bejegend. Maar zoo kil kon het afscheid van tante Seréna niet wezen. Ook aan haar was niet zonder indruk voorbij gegaan wat Markus over de plichten der rijken en over hun zware schuld gezegd had. Van Johannes was zij gaan houden en het afscheid van den jongen huisgenoot, die zooveel verandering harer denkwijze had teweeggebracht maakte haar bedroefd. Nu bleek, hoe voorbarig hij geweest was, toen hij tante's leven voor oppervlakkig hield. Zeker, zij dacht vriendelijk over haar talrijke vriendinnen, wier voorkomendheid jegens haar zij statistisch berekende uit 't aantal gelukwenschen en bezceken op haar verjaardag. Doch zij voelde wel, dat

zulke vriendinnen-hartelijkheid o, zoo oppervlakkig was en toen nu, — eindigde zij, ... „voor een paar maanden . . . jij . . . . toen dacht ik dat het een genade voor me was, een bestiering van God . . . .".

Hoe was Johannes in die laatste, weinige, dagen veranderd! De twijfel was weer geheel uit zijn hart gebannen; als een scherp-afgebakend pad zag hij den weg, dien hij te gaan had. Die leidde hem, met Markus, naar de menschen, — zou hij hem ooit kunnen helpen om nader te komen tot het ideaal uit Pan's rijk? En tante, onbaatzuchtige tante Seréna, gaf hem haar toestemming, al zou zij ook véél in hem missen. En onze kleine Johannes, op zoek naar Markus, kreeg aan het politie-bureau geen andere inlichting dan dat de arrestant weer „op vrije voeten was gesteld", en dat hij vermoedelijk met zijn scharenslieperswagen den troep kermisreizigers volgde. En tánte alleen had nog hartelijke zorg voor haar lieven huisgenoot en gaf hem een zorgvuldig ingepakten mondvoorraad mee. „En binnen in een vest had tante een zakje genaaid, daarin was een beursje met vijf gouden tientjes". Ontroering trilde in haar stem, toen zij Johannes aanbeval, toch vooral nimmer uit valsche schaamte weg te blijven, wanneer hij ooit naar haar terugverlangde. Een laatsten groet ging hij nog brengen aan alles, wat hij in die korte spanne tijds, — zoo rijk aan ondervindingen — had lief gekregen: den tuin met de paadjes, de gangen, de schilderijen, den koekoek, — ten slotte ook, met een hartelijke omhelzing nam hij afscheid van tante Seréna . . . . De deftige, groene voordeur sloot zich achter Johannes dicht . . . .

* * *

Daar was de natuur weer. De zonnige, prachtige, Hollandsche zomer. Het vee. De dijken. De boomen. De klare, gladde vlieten. Johannes genoot ervan. Hij was jong; hij had een doel; hij zou Markus zoeken. Dat was wel niet zeer ge-

makkelijk: de wegen waren druk in 't mooie seizoen, en zijn navragen hielp hem weinig of niet. Na uren achtereen geloopen te hebben kwam hij eindelijk nabij 't stadje, waar den volgenden dag de kermis zou beginnen. Johannes had toch nog niets ingeboet van zijn liefde voor de natuur! Hoe genoot hij altijd opnieuw 't verheven schouwspel van den zons-ondergang.

„Johannes ging aan den weg zitten, tusschen de donkere heide met de millioenen kleine purperen bloempjes. Prachtig kleurde de ondergaande zon land en nevelen, en het glanzende, glijdende water. Hij was moe maar niet moedeloos, en at zijn brood weltevreden, zeker dat hij Markus vinden zou. De weg was eenzaam en stil geworden. Het was prettig zoo vrij te zijn en zoo alleen en vertrouwd, te huis in het open veld . . . .". Zoo was in Johannes' gemoed de rust teruggekeerd, nu hij weer, doelbewust, het Markus-ideaal nastreefde. Op zijn weg daarheen zou hij de kermisgasten, de trekkende, laagste bevolking, — Markus' arbeidsveld, — wéérvinden. De directeur van het vlooien-theater, die toevallig langs de plaats kwam, waar Johannes de rust der natuur genoot, zou hem den weg wijzen. Het kermiskamp was niet ver af gelegen; 't was er stil op dat avond-uur: de mannen zaten rustig kaart te spelen, vrouwen en meisjes waren aan heur bezigheden. De kermis was natuurlijk nog niet aan den gang, maar Johannes zag al die menschen weer opeens duidelijk vóór zich, bezig met hun eigenaardige werkzaamheden: voorstelling der zeemeermin; demonstratie van het rariteiten-kabinet; eten van glas en van levende konijnen . . . .

En . . . . Marjon?

Zóó vraagden wij ook, toen Johannes met Markus de troep was vooruitgereisd, naar de plaats waar tante Seréna woonde. Weinig had toen Johannes aan Marjon gedacht: Markus, zijn arbeid, zijn liefde voor de natuur, hadden zijn gedachten in

beslag genomen. Doch Marjon was bedroefd geweest, en, toen Johannes haar langs den weg had zien aankomen, — zij wist toen niet, dat Johannes zoo dicht in heur nabijheid was — toen had Marjon slaperig geloopen en zonder eenige belangstelling in haar blik. Deze had zich pas verruimd en vervroolijkt bij het zien van Johannes; levendig werd haar geheele wezen, mooi en bekoorlijk werd ze in Johannes' oog. — Dit alles geleek zéér sterk op het weerzien na deze veel langere scheiding. Bij tante Seréna was er voor Marjon, — voor liefde —, in Johannes' hart geen plaats geweest en nog onderweg naar den kermistroep was er geen enkele toespeling op, dat hij naar 't weerzien van Marjon verlangde. Deze zelf miste ook ditmaal Johannes wel zeer sterk. Toen hij, in den schemeravond, haar wagen naderde, hoorde hij haar stem zingen: een weemoedig, maar innig-hartstochtelijk gezongen lied:

„Ze hebben m'n leven vermoord
Ze hebben ons beien gescheien
Och had ik z'n stem nooit gehoord
Ik zou zooveel tranen niet schreien —
Och jo! Och jo!
Hoe kon je mij begeven?
Och jo! Och jo!
Och je bedroog mij zoo." —

En Johannes voelde, dat zijn hand daar leed had aangebracht, en hevig ontroerde hem Marjon's stemgeluid. En Marjon werd geroepen en liep verheugd op Johannes toe .... maar tegelijk vertoonde zich ook ditmaal weer haar zuster: „in haar nachtjak, met dikke bloote armen". Zij openbaarde haar, zinnelijke, natuur al sterker dan toen Johannes haar, na Marjon's kus, voor 't eerst gezien had: zou liefde in die omgeving wel ooit in reinheid kunnen ontluiken?

Het scheen van niet.

Dien nacht verkoos Johannes een ligplaats op hooi, onder den

wagen, liever dan een weinig-frisch onderdak. De roezige kermis-omgeving warde hem door het hoofd. Samen met de herinneringen aan alles wat hij in de menschen maatschappij aan ontroerends had ondervonden, woelden zij dooréén, en hielden hem uit den slaap, en matten hem af. Daar kwam nog de koude bij, waartegen hij onvoldoende was beschermd. Verkilling geestelijk en lichamelijk. Kon er beter gelegenheid wezen voor Marjon's slechte zuster om een aanslag te plegen op Johannes' reinheid? Toen hij zich geheel onmachtig voelde, riep zij hem, geheimzinnig, bij den naam. „Waarom kom je d'r niet in, jochie?" vleide zij. „Niet bij jullie in de vunze lucht en bij al die vlooien", huiverde Johannes, — maar hij sprak, waardig: „Maar dat gaat toch niet, — ik bij jullie". 't Was voor het wijf niet zeer moeilijk, dat bezwaar te weerleggen: kermisvolk neemt 't zoo nauw niet met de vormelijkheid. Zij kwam met sterker argumenten; met haar warme lichaam omhelsde zij den verkilden, kleinen Johannes; op 't zelfde oogenblik drukte zij haar weloverdachte kus op zijn wang, met de belofte, het groentje *wijzer* te maken .... „Der gute Mensch in seinem dunkeln Drange ist sich des rechten Weges wohl bewusst". Zoo ondervond het Johannes. De verleiding kwam tot hem met de belofte, hem wijzer te maken, nu zij op zijn *gevoel* geen vat kon krijgen. Zoo had ook Pluizer den kleinen Johannes met verstandelijke redeneering den knaap willen overreden, het ontleedmes te zetten in zijns vaders lijk. Ook toen had Johannes' zuivere gevoels-onderscheiding hem den rechten weg gewezen; ditmaal echter was de strijd heel wat gemakkelijker. Hij had zijn afkeer tot bondgenoot, en weigerde zoo beslist, dat het gemeene wijf met een ruw scheldwoord in haar wagen terugging.

En 's morgens, bij de eerste schemering, werden wèg-gedaan van Johannes die gedachten aan Marjon, die lager waren. Zijzelf, eenvoudig, schuchter, klein, kwam naar hem toe, zij wist wel, waarmee Johannes' ziel dien nacht was vervuld

geweest; zij wist ook, dat 't voor hun beider geluk noodzakelijk was, de verkeerde invloeden dier omgeving te ontvluchten. Want Marjon's heldere blik zag het geluk van Johannes niet anders als mèt en dóór haar. Met het geld van tante Seréna waren zij voorloopig vrij van zorgen. Zij zouden samen vluchten, en samen Markus zoeken; tegen den nacht zou Marjon Johannes komen waarschuwen.

* * *

Het is één der aantrekkelijkheden van „de kleine Johannes", dat er zooveel afwisseling is van telkens weer nieuwe frissche milieu's. Die eigenschap kenmerkt niet alleen het eerste boek, doch ook de beide vervolg-deelen. Het gaat er den lezer mee als met den reiziger, die een berg-stroom bevaart: telkens meent hij, dat zijn boot niet verder zal kunnen door de rotsen en ziedaar, een nieuw perspectief, met verschillend uitzicht, opent zich voor 't verwonderd oog.

Johannes is dus weer bij den kermistroep teruggekomen: vindt hij er Markus, hoe zal dan 't verdere verloop wezen? 't Antwoord luidt: de ontmoeting met Markus heeft nog niet plaats, de verhouding tot Marjon zal voorloopig onze aandacht bezighouden. Een gloed-nieuwe faze in Johannes' ontwikkeling vangt aan. Een frissche, zon-doorwarmde Augustus-morgen, met bedauwde spinnewebben over de donkere heidestruiken. In 't kamp, smeulend nog wat oude vuurtjes van den vorigen avond. Zoo doet de stemming in de natuur òm Johannes mede aan de opgewektheid ìn Johannes.

Zie, na al dat gedachten-leven welk een frischheid van jeugd!

„Er brandde in hem ook een vuurtje met lustigen gloed. Hij voelde dat het goed was te leven en vreugdrijk te strijden. Het was een lange vreemde dag, maar hij had geduld en verheugde zich op het plan om met Marjon te ontvluchten .... ze zagen elkander nu en dan vol stille verstandhouding aan

en dat was heerlijk. Iets zoo heerlijks had Johannes nog niet in 't gewone leven gevonden".

Het was een lange dag voor Johannes. Maar eindelijk werd het donker en toen kwam Marjon, met Kees, haar aapje, op den rug, hem halen. Dadelijk gereed, stapte hij heel stil met haar mede, met haastigen tred langs den straatweg naar de rivier. Daar lag, bij een veer, een roeibootje zonder riemen. Wel wat bezorgd voor wat hun kon overkomen volgde Johannes toch den raad van zijn gezellin: zij maakte 't bootje los en lieten zich stroomaf drijven. Eén bezwaar kon Johannes niet terughouden: dat was, dat zij op deze manier — want Marjon wilde voorloopig over de grens, om niet achterhaald te worden — dat zij aldus Markus niet zouden vinden. En zeker, 't zou moeilijk voor hem zijn, zelfstandig Markus' idealen na te streven, ... maar lange tijd om hierover te mijmeren werd Johannes niet gegund. Een stoomboot, die tal van zware Rijn-schepen moeizaam puffend meesleepte, dreigde hen te overvaren. 'n Lange reeks lichtjes, een snoer van sterren. Toen wist Marjon, met haar fijne stem, de aandacht op haar kleine bootje te vestigen: 'n toepasselijk versje op gevoelige zangwijze:

„Op donkere, diepe vloeten
„ben ik toch heel niet bang —
„ik weet wie mij zal hoeden
„en sturen levenslang".

Eenige oogenblikken later was ons tweetal aan boord geklommen, of liever ons drietal: Marjon, — als jongen verkleed — haar aap Keesje, en Johannes. Samen zouden nu Marjon en Johannes hun geluk beproeven. Het zou nog lang duren, en véél moesten zij nog ondervinden, voordat zij man en vrouw zouden wezen.

HOOFDSTUK VII.

VAN TWEE STRAATMUZIKANTEN.

Marjon's verkleeding had eigenaardige gevolgen. Hun samenwerken en samenslapen werd aldus gesanctionneerd door de geheele wereld. Gelukkig hadden zijzelf niet de minste gedachte aan eenige verhouding als van jongen en meisje; ook waren zij van Marjon's leelijke zuster nu vèr verwijderd. Hoe intiem was de vorm van 't roefje, hun door den stuurman ter slaapplaats aangewezen, hoe zacht-rustgevend de beweging der boot, — hoe diep hun slaap: „als twee broertjes . . . , met Keesje nu warm en tevreden, tusschen hen in".

Zoo voeren Marjon en Johannes het vreemde, romantische land tegemoet. Wij merkten al op, hoe rijke afwisseling van toestanden, milieu's, natuur-tafereelen de schrijver ons geeft; hoe hij ze alle geheel beheerscht. Ook hier weer in de schildering van den eersten ochtend na de vlucht der kinderen. „Toen 't licht werd, scheen de gansche wereld verdwenen. Johannes werd wakker door 't ratelen van ankerkettingen, en toen hij naar buiten keek, zag hij niets als een wit, wazig licht aan alle zijden. Geen lucht, geen oevers, alleen vlak onder 't raampje 't gele, vloeiende stroomvocht. Maar hij hoorde dorpsklokken luiden en zelfs hanen kraaien. De wereld was er dus nog wel, even mooi als altijd, maar weggescholen onder een dikken witten nevel". — Wij zouden zulke plaatsen met veel andere kunnen vermeerderen, om de veel-aangevochten letterkundige gelijkwaardigheid der drie deelen te beschrijven. Van zeldzaam suggestieve kracht is b.v. ook deze alinea:

„Zuchtend en kreunend, als met zwaren tegenzin, begon de sleepboot weer zijn vracht stroom-op te sjouwen. De stille zomerdag werd warm, het breede stroomvlak flonkerde in de zon, en aan weerszijden gleden nu traag de oevers voorbij, met grijsgroen riet, met wilgen en popels, frisch en dauwnat uit den nevel dagend". — Aan zulke plaatsen gevoelt men de harmonische ontwikkeling van deel I tot de deelen II en III; in zoodanigen zin, dat in deze laatste, Johannes veel meer in het werkelijke leven staat en ook alle beelden, en de geheele wijze van beschrijving daarvan getuigen. Uit de natuurbeschrijvingen van 't eerste deel is alles wat door menschenhanden gemaakt is, als opzettelijk geweerd; in 't vervolg van het boek spelen telkens schepen en huizen, wagens, tenten en dergelijke meer, een rol in het natuurtafereel.

In die rust en heerlijkheid van het rivierlandschap, gevormd door de rivier en de nog vlakke, groene landouwen erlangs, kwamen den beiden jongen reizigers voor 't eerst weder gevoelens van veiligheid en van dankbaarheid tot den zorgenden Vader. Bij Marjon 't sterkst. Markus Vis lééfde in haar, en geen woord vergat zij ooit van wat hij haar gezegd had. Met veel meer gezond verstand gewapend dan Johannes, had zij niet alleen een beslist oordeel bij 't nemen van besluiten voor hun dagelijksch doen-en-laten, maar ook een helder begrip van haar verhouding tot God. Johannes daarentegen ontleende dit laatste nog altijd aan .... Windekind's worden: „.... een petroleum-lamp, waar de vliegjes aan vastplakken". Johannes, Johannes! Zijt gij dan vergeten, wat Windekind u geantwoord heeft op uw vraag, tot wien ge moest bidden? Windekind had toen gezegd:

„Johannes, het is alsof een schimmelplantje mij vroeg hoe de aarde heette, die met haar ronddraait. Was er een antwoord op uw vraag, gij zoudt het verstaan als een aardworm de muziek der sterren. Doch bidden zal ik u leeren".

Dat antwoord was zacht geweest, en had Johannes geen

pijn gedaan. Marjon zou 't hem scherper laten voelen: Johannes kon nu beter weten. Zij riep Keesje, slaafsche, materieele Keesje: „„Hier de jongeneer zegt dat-ie weet wat God is .... weet jij et?" —" De slimme, gehoorzame aap begreep wat hem te doen stond en schudde grijnzend den kop. Toen kreeg hij lekkers en mocht vluchten in de mast.

Deze hoon drong scherp in Johannes door. Niet zoozeer om zich-zelf, doch om den twijfel en de duisternis, die ten aanzien van den Albestuurder nog steeds in hem waren. En Marjon had wel woorden om haar gedachten aan Johannes mee te deelen, maar zacht waren die niet altijd: de denkbeelden zelf waren hoog en edel, de woorden vaak ruw en onbeschaafd. Marjon was het dochtertje van een kermis-wijf en een veel beter vader. Juist aan 't woord Vader gaf zij daardoor een bijzondere beteekenis; zij noemde God niet anders als „Vader", wetend en gevoelend, dat Hij het goede met haar wilde. Sterk wist zij dat, Marjon: zonder wanken ging zij af op de aanduiding van haar gevoel, waarvan zij de betrouwbaarheid niet in twijfel trok. Ook met de straffen, die de Vader aan de menschen oplegde, had Hij Zijn goede bedoelingen; dat wist zij zeker: „Precies zooals ik weet dat jij een goed jong ben, die niet liegt. Dat zie ik an je, door allerlei dingen die ik niet eens uitleggen kan. 't Een bij 't ander. Zoo kan ik ook zien dat Vader 't goed met me meent ....".

Zoo sprekend, bracht Marjon den kleinen Johannes weer dichter bij den Vader. De heerlijke natuur om hem heen ging hij begrijpen als vol van Diens verheven gedachten, als een ontroerend bewijs van Zijn zorgzaamheid. Hij leerde van Marjon, dat daar niet alleen in 't verstand, niet slechts van Pluizer, waarachtige aanwijzingen te verkrijgen zijn: „Ik herken Vader juist daaraan", zeide zij, „dat-ie niet bedriegt. Was Markus er maar, dan kreeg je op je ziel". Zoo sprekend won Marjon Johannes' vertrouwen. Er was blijdschap in zijn ziel om de schoonheid der landen om hem heen,

om 't besef van des Vaders eeuwig zorgzame, altijd toegankelijke liefde. Marjon had hem dat geschonken; krachtig voelde hij zich nu tot haar, — als vroeger tot Windekind en Markus — aangetrokken. Ook haar vroeg en beloofde hij trouw. Doch tevens, in het schuchtere vóórgevoelen van wat hij nog niet kon aanvaarden, voegde hij erbij: „Maar als vrinden, vin je dat goed? geen vrijerij".

„— „Goed Jo, zooals je wilt!" zei Marjon. Daarna werd ze zeer stil". — 't Denken van Marjon, de aankomende vrouw, was geheel samengetrokken in Johannes; voor Johannes echter zou er nog heel wat strijd noodig wezen, vóórdat hij ten volle Marjon's waarde voor hem begrijpen zou . . . .

* * *

Praktische Marjon begreep, dat tante Seréna's geld spoedig verteerd zou wezen. Eigenaardig samenstel van uiterlijk ruwe taal en adeldom van geest en hart, stelde zij in kermistermen Johannes voor, dat hij de verzen zou schrijven waarbij Marjon voor muziek zou kunnen zorgen. Groote verwachtingen had zij van de geldelijke resultaten, als zij tezamen die liederen zouden zingen. En Marjon zag dit niet ten onrechte aldus in. Het bevreemdt ons niet, dat 't publiek zekeren adeldom zag en hoorde in die beide broertjes, wanneer zij in welluidend duet de beteekenis verklankten van Johannes' verzen. En daar werd ieder door getroffen, ook lieden van weinig stand of ontwikkeling: de barsche douane-ambtenaar, de oude schipper, de zwarte stoker. Er was innige samenstemming tusschen Marjon en den kleinen Johannes; groote vriendschap hield hen samen. Het was voor Johannes een gelukkige tijd; hij verkreeg eenige zelfbewustheid en gevoelde, dat er zekere dichterlijke aanleg in hem sluimerde. Deze ging zich nu door den drang der omstandigheden ontwikkelen. Meende Johannes al, dat gedichten niet opzettelijk, na zekere aansporing, konden *gemaakt* worden, — er was

een noodzakelijkheid, in zijn en Marjon's levensonderhoud te voorzien, welke hem noopte, die meening te herzien. Marjon was het, die zijn eigen gedachten-rijkdom aan Johannes openbaarde; dàt wist hij niet, dat hij zoovéél denkbeelden had. En nu leerde Marjon hem ook, waarin het dichten bestond en hoe hij het doen moest. „'t Is net", zeide ze, „of er een troep kinderen binnen komt, allemaal door mekaar en wild en ordeloos, en of ik ze dan net als een schooljuffrouw twee aan twee laat loopen en in de rei, en hun kleederen glad strijk en bloemen in de handen geef, en dan laat marcheeren. Zoo maak ik liedjes, en zoo mot jij verzen maken, — probeer maar" —".

Welk een hooge, eenvoudige „ars poetica" van dezen dichter der „Passielooze Lelie, der liederen „Van Trouw" en „Van Smart"!

Johannes was inderdaad met Marjon's voorschriften gebaat. De „kinderen der rustige gedachte" kwamen in hem op, werden geordend en in 't gelid gesteld. En er ontstond een schoon gedicht: een hymne aan de heerlijke waterstroomen, en bonte velden, aan de dieren, aan de wolken, aan de gansche, beminde, natuur, — en aan des Vaders goedheid, die hem, Johannes, al dat heerlijks had geschonken. Ja, zooveel dankbaarheid welde op in 't hart van den kleinen Johannes! En hij had Marjon's raad gevolgd, zijn gedachten geschikt, en eerst een couplet van zes regels aan de scheppingen gewijd, om dan in gelijk aantal verzen den Vader te gedenken. Johannes legde het aan Marjon vóór: zou zij er muziek bij kunnen vinden? Neen, zij vond 't vers niet kwaad, maar 't was haar te mijmerend; er stond in die weinige vers-regels wel wat àl te veel, dan dat 't inderdaad diep-gevoeld zou kunnen wezen. Het sprak van de lichte zon, van den Rijn en de rusteloosheid zijner golven, van het land, het vee, de wolken, van nog héél veel meer .... „Kun je niet wat van de sterren zeggen?" vroeg Marjon. En Johannes, die nog zoo kort

tevoren gezegd had, dat men verzen „niet maken kon", schreef nu 't volgende liedje, dat, door Marjon van een melodie voorzien, door hen samen gezongen werd. 't Was maar een heel eenvoudig versje, hun sterrenlied:

„De stille sterren klommen
ten hemel, één voor één,
hun fijne voetjes glommen
als goud op blauwen steen,
en toen zij boven kwamen
en tuurden van den trans,
toen zongen zij te zamen
een lied van louter glans".

Het liedje was kinderlijk, gelijk de stem, gelijk de dankbaarheid, van Marjon en Johannes. Want dankbare wijding vervulde hen voor dien schoonen, zorgeloozen, stillen dag: hoe verschillend toch waren de dagen geweest die voorafgegaan waren. Marjon in den sfeer van 't kermis-leven, zonder Johannes, naar wien zij verlangde; Johannes ontevreden over zichzelf, getrokken doordat hij wist hoevéél er in de wereld buiten Vrede-best door hem gearbeid moest worden .... Geen wonder, dat er veel te mijmeren, veel na te denken viel; vanzelfsprekend, dat Johannes ook toen de nacht daalde, nog naar vormen zocht waarin hij zou kunnen inkleeden datgene, wat hem bezielde. Iets van de opgetogen stemming was met het daglicht verdwenen uit zijn ziel: een verlangen naar bestendiging, een verlangen, welks verwezenlijking nog onzeker was, stemde zijn hart tot weemoed. Hij dichtte een couplet, welks rijmwoorden zelve zoowel als hun plaatsing van nature in hem oprezen. Welk een diepe zucht van verlangen vormden deze, ook door het rijm onverbrekelijk verbonden versregels; waarvan geen letter kon gemist worden, en die wij daarom als geheel hier weergeven[1]):

1) Het rijmschema op zichzelf wijst reeds den onbreekbaren band dezer versregels aan: a, a, b, c, c, d, b, d.

„O zomerlicht, o gouden zon,
ach! dat ik u behouden kon
den langen leegen winter.
Uw mooiste schijn is al geschonden,
Gij zult uw flonkerende ronden
niet lang meer doen,
en allerweegs begint er
te treuren 't groen".

Dit werd het herfstlied van Johannes' en Marjon's répertoire.

Dienzelfden avond gebeurde het voor 't eerst, dat Johannes de moeite nam, zich in Marjon's wezen in te denken. Uit de wijze, waarop Marjon hém van meet af aan had bezien; naar hem verlangd had; zijn gesprek met haar afschuwelijke zuster had gehoord, en met hem over den Vader gesproken had; — uit dat alles had Johannes al langen tijd de dankbare gevolgtrekking van haar groote toewijding kunnen maken. Dit deed hij echter eerst, toen zij hem, door met haar melodieën zijn verzen te bekronen, bij zijn *arbeid* geholpen had. Dien avond dan verwonderde Johannes zich over het zoo bonte samenstel van ruwheid en adeldom, dat Marjon heette. Liefdeloos deed hij 't niet, — maar zacht en liefdevol waren zijn gedachten evenmin te noemen. Vandaar dat „uitpluizend" nadenken, dat min of meer samenging met de voorstelling der Pluizer-figuur. Pluizer zou gezegd hebben, dat een wezen, zoo gecompliceerd als Marjon, niet kon bestaan. Johannes zei dit nu wel niet zelf, — maar het bleek toch duidelijk, dat hij ook twijfelde .... Marjon's liefde had nog niet overwonnen.

* * *

„Van twee straatzangers" hebben wij dit hoofdstuk genoemd. Het leven van Johannes en Marjon bleef dan ook niet vreemd aan de avonturen, dat beroep eigen; echter waren het vooral nieuwe *geestelijke* ondervindingen, waarvan het boek te ver-

tellen had. Het belangrijke van deze laatste was, dat gaandeweg Marjon een ruimere plaats in Johannes' gedachtenleven ging innemen, terwijl Markus, — wiens figuur hem tijdens 't verblijf bij tante Seréna voortdurend had beheerscht, — op den achtergrond raakte. Nu ligt het geheel in de lijn der compositie van dit boek, daar 't een sprookjes-achtige vertelling wil blijven en dus onderhoudend en gemakkelijk leesbaar wezen moet, dat Johannes' geestelijke ontwikkeling in niet al te geconcentreerden toestand wordt verhaald. Er moet zekere verdunning zijn, waardoor men er langduriger en rustiger in blijft lezen, terwijl tevens het effect verhoogd wordt, aangezien 't beeld zich vast en blijvend vormt. Wij zagen reeds herhaaldelijk, dat Frederik van Eeden zulke verdunnende stof meesterlijk weet te vinden, te plaatsen en te bewerken. Men herinnere zich slechts figuren als Daatje en als den directeur van het vlooientheater. Tot deze categorie van vertel-stof wenschen wij nu ook te rekenen eenige avonturen van Marjon en Johannes in Duitsche badplaatsen, vóórdat zij het gezelschap van Lieverlee met de zijnen, ontmoeten: dan toch komt een nieuw en krachtig reagens inwerken op Johannes' leven ....

Niet zoo héél lang zou 't heerlijke leventje kunnen duren, dat Johannes en Marjon op de rijn-aak genoten. Naar gelang zij verder den stroom op-voeren werden de uitzichten mooier en .... vroolijker. Want het bad-seizoen was in vollen gang en de Duitschers vierden hun feesten niet zacht en geruchtloos, doch veeleer met groote uitbundigheid. De liederen, rondom de bowl's gezongen, weerklonken vroolijk over den Rijn en groote en kleine booten voerden de „Sommerfrischler" bij dag en bij „Mondschein" over den vloed. Aan beide oevers zaten de menschen „op terrassen aan 't water, onder loofprieelen, rondom aardig schijnende lampjes ...."

Was 't wonder, dat Johannes, met zijn toch altijd aan-

hankelijke hart, zich bijzonder weemoedig gevoelde toen hij zijn gastvrij schip vaarwel moest zeggen. Maar 't moest! De arbeid kon niet beter beginnen dan hier, waar pleizierreizigers, — breedgebaarde mannelijke en moci-opgepronkte, geparfumeerde vrouwelijke — hun zang vaak mild beloonden. Hoe kwam nu Marjon haar ondervinding te pas! Het was alsof de hooge richting harer afkomst, — vertegenwoordigd door den vader, — haar gedachten-leven tot het niveau gebracht had, dat zij Johannes daarin kon volgen en helpen. En nu hij haar praktische hulp noodig had bij het kost-verdienen, nu kwam hem haar lage afkomst van moederszijde goed te stade. Zij verstond en sprak vloeiend Duitsch, werd door hooghartige opmerkingen van haar publiek, — dat zij zakelijk beschouwde, — niet gekwetst, en zij hielp Johannes, zijn gekrenkten trots te verbijten. Op zulke oogenblikken, wanneer haar hart luide meesprak, viel 't Marjon wel eens moeilijk, niet moederlijk en teeder den arm om Johannes heen te slaan, en zich, in plaats van haar warm gevoel te toonen, tot verstandelijke troostredenen te beperken.

Maar in 't algemeen hadden de beide zangers een vroolijk en opgewekt leven. Het vrije leven, de heerlijke tinten van den nazomer in 't gebergte, het wèlslagen hunner kostwinning, bevredigde hen zeer. Alleen de nachten, in slechte, vaak onreine en dompige herbergen doorgebracht, kriebelden vooral Johannes. En was deze zelf al wat bevreesd voor de grove militairen (of ongeveer als zoodanig gekleede Duitsche ambtenaren), Marjon handhaafde tegenover hen een vastberadenheid en tegenwoordigheid van geest, die haar zelfs in staat stelden, bij die ontmoetingen haar spotlust te botvieren. Dank zij haar optreden liep het dan ook goed af, toen eens hun passen werden gevraagd door 'n politie-agent, en had ook een ander avontuur, met een door Keesje aangevallen luitenant, geen vèrstrekkende gevolgen. Alleen had Johannes, zichzelf en zijn schroom vergetend op 't oogenblik dat men

Marjon om Keesje's vergrijp sloeg, haar héél spontaan en heftig verdedigd. Hij was op den luitenant aangevallen en had hem, zoo hard hij kon, slagen in 't gezicht gegeven. In het varkenshok eener boerderij had 't tweetal moeten vluchten . . . Omdat Johannes in zijn gespannen toestand had verraden, dat Marjon 'n meisje was, en zulke verkleeding in Duitschland verboden was, liet ons tweetal zich in een roeibootje over den Rijn zetten.

Daar wachtte Johannes de ontmoeting, die zijn leven weer een heel andere richting zou doen aannemen.

HOOFDSTUK VIII.

VAN LIEVERLEE TOT ENDEGEEST.

— Wie kan zich losmaken van de banden met het verleden? Johannes was daartoe in 't geheel niet bij machte.

— Tot nederigheid gedwongen tegenover menschen, wier gelijke hij vroeger placht te wezen; in armoedige kleeren gestoken en daardoor eruit ziend als menschen, die hij medelijdend had behandeld, en echter levend en verkeerend in een natuur met planten- en dierenwereld, welke zijn vertrouwde was geweest in dagen van azuren geluk, — waren oogenblikken van weemoedigen terugblik op 't verleden voor Johannes niet zeldzaam. Zijn dichterlijke en mijmerende aanleg maakte dit verschijnsel volkomen begrijpelijk, en Marjon, die zooveel van Johannes hield, kon het hem wel vergeven, wanneer zijn weinig trouwe denken van haar, die zijn „heden" was, afdwaalde naar de voorbije perioden van zijn vaderlijk huis, van Windekind en Robinetta, van Markus en van tante Seréna's bloementuin. Dat Johannes in zulke stemmingen alleen aan zonnige gestalten van zijn verleden dacht, was wel iets in-menschelijks! Hoeveel ontevredenheid met 't heden zou plotseling uit de wereld weggevaagd zijn, wanneer men zich waarheidsgetrouwer het verleden zou voorstellen en, minder éénzijdig, zich niet alleen 't goede zou herinneren! Johannes werd door zijn ontevredenheid soms zelfs gemelijk tegen Marjon, wanneer zij hem, gelijk praktisch noodig was, uit zijn mijmering tot het noodzakelijk broodverdienen terugriep; Johannes had nog heel wat te leeren, voordat hij zichzelf zou kennen en zou weten, uit welke levenshouding het Geluk voor hem te bereiken was.

Marjon en Johannes waren in een klein, deftig badplaatsje aan hun arbeid. Hoewel het nog heel vroeg was, de nevel nog hing om de toppen der met bosschen begroeide bergen, en de gras-en bloemenvelden pronkten met hun tooi van schitterenden dauw, — speelde de muziek al vroolijk erop los en was de wandelplaats vol goed-gekleede badgasten. Een geringe aanleiding — het zien van een paar „concurrenten", die er zeer armoedig, en verschoten uitzagen, — bracht Johannes tot peinzend vergelijken van de weelde waarin hij voorheen leefde bij den armoedigen, weinig gezienen stand, waarbij hij nù behoorde. Dadelijk ontevreden maakte de mijmering hem niet: dat is men niet, zoolang men er ongestoord aan kan toegeven. En Marjon had zijn taak mede op zich genomen: Johannes zag lijdelijk toe op heur moeilijke kunstenmakerij met bordjes, appelen en eieren. Weer kwamen de gedachten als kinderen bij hem op, en had hij ze slechts te ordenen en te schikken:

„Ach roode geranium wel vertrouwd,
Ach lieve lobelia blauw,
Waarom of gij mij dan zoo innig beschouwt?
Waarom toont uw gezicht, in 't morgenlicht,
die schittertranen van dauw?

Och, weet je 't dan nog — van den ouden tijd....".

Als altijd begreep Marjon wat er in Johannes' ziel omging. Zij gevoelde wel, dat Johannes de maatschappelijke geringschatting moeilijker dan zijzelf verkroppen kon: hij had zooveel andere herinneringen, waarmee hij den huidigen toestand onwillekeurig moest vergelijken. En daarom oordeelde zij ook nu weer zacht over zijn stuurschen uitval tegen haar: hoewel 't de aangewezen tijd was, om de vroeger vervaardigde verzen te zingen en zoo te benutten tot het ophalen van geld, was zij bereid, hiertoe alléén haar kunsten te gaan vertoonen, terwijl Johannes dan nieuwe gedichtjes maken kon. Vrijwillig was zij dus op den achtergrond getreden, toen de ontmoeting

plaats had, welke Johannes langen tijd van haar zou vervreemden.

* * *

Men bedenke, dat Johannes, door zijn weemoedige herinneringen aan voorbije weelde, zéér ontvankelijk was voor gevoels-indrukken. Ook zou de aanblik van iets heel blijs en zonnigs, ingekleed in verfijnd-weelderigen vorm, hem vooral nù kunnen verukken .... „Daar kwam een smal paadje uit van de bergen, en op dat paadje liepen twee kinderen naar beneden, hand in hand, met fijne stemmetjes in druk gesprek.

„Het waren twee meisjes van omstreeks 9 en 10 jaar. Ze hadden zwart-fluweelen jurkjes aan, om 't midden met gekleurd lint bijeengehouden, bij de eene rood, bij de andere ivoor-kleurig. Ieder had keurig nette glad-sluitende kousen van gelijke kleur als haar gordel, en fijne lage schoenen. Ze waren beiden blootshoofds en hadden dik, goudblond haar, dat in zware glanzige kronkels neerviel over 't zwartfluweel."

Een oogenblik stond Johannes' ademhaling stil, toen hij dit tweetal ontwaarde. Toen hij zich bezon, en tot bewustzijn kwam van wat er met hem gebeurde, dacht hij aan 't elfenland en aan Windekind. Hoe ongedwongen, hoe sierlijk en bekoorlijk waren de bewegingen dier beide meisjes, — hoe natuurlijk dat onderling snappen harer kindertaal, — hoe lief haar belangstelling voor bloem en kapel. Het groote hotel, waarin zij binnenhuppelden, hield de kleine Johannes wel zeer goed in zijn gedachten, — en toen hij er dien middag met Marjon samen in de buurt kwam om liedjes te zingen, klopte zijn hart zeer luide, wat zeker op zijn stem-qualiteit geen al te gunstigen invloed had. Johannes zou zijn stem ook gelukkig niet noodig hebben: reeds waren de beide mooie kinderen het hotel uit en naar hem toe komen loopen. Of liever: naar Keesje toe. Want „die allerliefste aap" had haar geheele belangstelling; zij wilden hem koek voeren en vroegen

naar Keesje's kunsten, en om hem aan te halen kwamen zij vlak bij Johannes, die heel erg beduusd was en zich opeens weer zijn bezoek bij Robinetta herinnerde; alleen de beklemming door de vijandige blikken der omstanders was er nu niet, zoodat alleen het blije en heerlijke overbleef. Johannes bemerkte ook wel, dat in zijn omgeving Engelsch gesproken werd. Maar ook Duitsch schenen de dame en heer te spreken, want in die taal vroeg men Johannes, of hij wat zingen wilde, — waaraan Marjon en hij dadelijk gevolg gaven: het weemoedslied van de roode geranium, dat Johannes had voltooid tot een gedicht van drie coupletten, en waarin hij zooveel droefheid en vaag-verlangen naar schoone jeugdbeelden had gelegd, en dat door Marjon met zoo fijn mee-gevoelen, met gitaar en tweede zangstem, werd begeleid. Bij de oprechte weergave van zoo doorvoeld zieleleven was inderdaad kunst ontstaan; de heer en dame, die bij de meisjes behoorden, gaven — nu in 't Hollandsch — luide hun bewondering te kennen. Deftig vond Johannes die mevrouw, deftig 't gebaar met heur langgesteelde lorgnet, deftig heur bijzonder accent, waarmee zij 't Hollandsch sprak, deftig ook haar kanten kleed en diamanten sieraden, de bedwelmende geuren harer parfums, — heel haar schoone, nauwelijks dertig jaren oude, voorkomen. En door háár werden Johannes en Marjon genoodigd, aan 't tafeltje te komen zitten en koffie en gebak te nuttigen! Hoe was 't mogelijk, dat Marjon zoo gewoon, zoo alledaags-onverschillig blijven kon in die rijke omgeving? had zij dan niets geen gevoel voor 't hoogere, verhieven zich haar gedachten niet boven Keesje, dien zij, lusteloos en suf, zijn kunstjes liet vertoonen? Neen, Marjon met haar helderen, scherpen blik doorzag wel zeer goed de voosheid der pracht, waarmee zich het badgasten-groepje omringde. Ongerust maakte zij zich er niet over, of zij Johannes wel zou behouden: na iedere afdwaling ging toch steeds het pad zijner ontwikkeling recht vooruit.

Daaraan dacht zij, min of meer verveeld, — terwijl Johannes vol vuur zijn levensloop verhaalde, zonder evenwel te spreken van Windekind en Pluizer en van zijn eerste ontmoeting met Markus. Met aandacht werd naar hem geluisterd door de dame en den heer, dien hij haar „van Lieverlee" hoorde noemen. Met aandacht en, klaarblijkelijk, met heel goed begrip. Althans, er mankeerde nog maar één schakel, de naam: toen had de heer van Lieverlee in den jongen zanger den „kleinen Johannes" herkend, den „vriend van Windekind". Maar héél verkeerd was het van den heer van Lieverlee, hierover Johannes aan te spreken, — want toen Frederik van Eeden hem met Johannes in kennis bracht (toen Johannes nog bij Presto en Simon woonde) had hij daartegen uitdrukkelijk gewaarschuwd. Voor het eerst werd Johannes' ziel door menschen-taal aangetast; zij zou haar ongereptheid niet lang meer kunnen handhaven . . . .

* * *

In den heer van Lieverlee heeft Frederik van Eeden ons de karikatuur van den theosoof gegeven, terwijl oppervlakkige lektuur ons zou doen vermoeden, dat het de *karakteristiek* van den theosoof is. Wij hebben hier een teekening, verwant met die van Kraalboom en: een spotternij door éénzijdig-juiste belichting der objecten, waarbij de auteur, misschien zijns ondanks, de lachers op zijn hand krijgt. De heer van Lieverlee dan wordt ons geteekend als een fattige, opgepronkte bleekneus, van 22 à 24 jaren. „Hij had groote blauwe oogen, een bleek-blank gezicht met een paar zachte blosjes, een schraal en klein, vlassig dubbel punt-baardje, en een dikke geel-blonde kuif, die kunstiglijk over zijn voorhoofd was gekapt. Een dasspeld met flonkerend-blauwe safieren schitterde op zijn breede donker-violette das, een hooge sneeuwwitte boord reikte van zijn modieuze jaskraag tot over zijn nekhaar, en zijn rijk-beringde handen rustten op den fraai

besneden ivoren knop van een ebbenhouten wandelstok. Vóór hem op tafel lag een fijne, lichtgrijze vilthoed en zijn broek was van dezelfde kleur".

Maar behalve een fat is van Lieverlee tot Endegeest ook een pedante kwast, wat zeer zeker evenmin als karakteristiek-theosofisch kan worden aangemerkt. [1]) Is zijn naam een toespeling op de allerzotste houding, waarin hij poseert? moeten wij hem opvatten als de aanduiding van van Lieverlee's meening, dat hij langzamerhand de laatste incarnatie heeft bereikt? Waarschijnlijk zijn beide opvattingen juist. Althans van groote eigenwaan getuigt de wijze, waarop hij mevrouw Dolorès over Johannes toespreekt. Hij beschouwt het als een groot voorrecht voor Johannes, als een bewijs, dat „zijn karma" gunstig is, dat Johannes bij hem is aangeland. Hier steekt hij dus zichzelf in de hoogte, terwijl hij de in schijn wèl, doch inderdaad geenszins gangbaar thosofische uitdrukking: *eerste rangs intelligenties*, gebruikt om de macht aan te duiden, waaraan Johannes zijn ontmoeting dankend mag toeschrijven. Ook hier ligt weer een grondslag van specifiek theosofische beschouwing: de intelligenties, dat wil niet zeggen „beschermheiligen" of iets dergelijks, doch wezens tusschen den mensch en God, die men zich niet in menschelijken vorm heeft voor te stellen, doch die door hun geestelijk bewustzijn het wereldgebeuren mede helpen leiden.

Voor de waanwijsheid van van Lieverlee is dus de theosofie niet aansprakelijk.

Intusschen duurde het eerste gesprek niet zoo heel lang meer. Aan een verzoek van mevrouw Dolorès, 't weemoedige geranium-lied schriftelijk te krijgen, wist de kleine Johannes nog juist de gelegenheid vast te knoopen, haar nog eens te zien .... zij had niet minder indruk op hem gemaakt dan de

---

1) Voor de bewerking van dit deel mijner studie ben ik veel dank verschuldigd aan Mr. Dr. D. Albers te 's-Gravenhage, onder-voorzitter der theosofische vereeniging, Nederlandsche Afdeeling, loge „Den Haag".

beide dochtertjes. Toen vertrokken Marjon en Johannes. Maar Marjon liep naar de achterzijde van 't hotel: praktisch en gewapend met degelijk, gezond verstand, wilde zij nauwkeurig weten in welke kringen, met welke personen, Johannes zich ging bewegen. Geestig en raak is weer dat tooneel geteekend van 't bij-de-hande kermismeisje tegenover den verwaanden oberkellner, die haar op de vraag *wie* de gravin was, schamper de wedervraag toediende, of zij soms van de familie was?

„— „Nu, waarom niet?" zei Marjon met veel zelfvertrouwen. „Er zijn wel gravinnen met oberkellners weggeloopen". Groot pleizier van kok en kamermeisjes! „Scheer je weg, rakker!" zei de kellner". Maar alvorens te gehoorzamen aan dit bevel, wilde Marjon nog eenig bescheid hebben. Het bleek haar toen, dat de gravin één dier wereldburgeressen was, die, — zonder eigen vaderland, — wel in alle landen gevonden worden. Zij was getrouwd geweest met, maar gescheiden van een Poolschen graaf; zelf was zij een Amerikaansche, en had nu haar domicilie in Holland; met van Lieverlee had zij op reis kennis gemaakt en vriendschap gesloten. — Marjon had geen andere inlichtingen verwacht, en had weinig met „dat volk" op, gelijk ze 's avonds tot Johannes zeide. Voorvoelde zij, dat al die onnatuur den band tusschen hen beiden voor misschien langen tijd zou breken? Nu-al was er in Johannes' hart een verkilling gekomen zijner gevoelens voor Marjon: zij was jaloersch; zij, uit lageren kring, kon den adeldom zijner nieuwe vrienden niet mee-genieten. Wat dan ook door Marjon wel werd erkend. Daarom ging zij dus niet mede, toen Johannes na ontvangst van van Lieverlee's door 'n groom gebrachte uitnoodiging, zich dien namiddag weer naar het hotel begaf.

Het was toch wel goed te merken, dat de kleine Johannes langzamerhand 'n jaartje ouder werd. Het gedeelte van zijn leven, dat in het eerste boek van „de kleine Johannes" was

beschreven, had aan zijn begrips-vermogens vaak vrij hooge eischen gesteld. Toch waren 't alleen nog maar *vragen* geweest, die hem hadden beziggehouden: te weten, uit te pluizen, te becijferen — en hij had nog niet gemeend, eenige oplossing te kunnen vinden. Het tweede deel daarentegen geeft Johannes telkens oplossingen der problemen te doordenken: Markus is er één van; Kraalboom; óók Marjon's levensbeschouwing; nu die van Lieverlee. Ook uit deze opmerkingen blijkt weer, dat het tweede deel van „de kleine Johannes" het natuurlijke, chronologische vervolg is van deel I.

Wij hebben gezien, dat Johannes het mom van den straatzangers-stand beu was. De openbaring, welke van Lieverlee hem omtrent zijn afkomst te doen had, zou steun geven aan zijn streven, zijn oorspronkelijke plaats als aristokraat te hernemen. Nu moet hierbij alweer worden opgemerkt, dat het 'n *weinig* juiste vorm van theosofie was, welke 't van Lieverlee behaagde te vertegenwoordigen en te propageeren. Zijn eigendunk was al gebleken, toen hij Johannes' „Karma" zoo gunstig vond, omdat 't dezen naar hem, den heer van Lieverlee gevoerd had. Van hèm zou nu Johannes den eigen ziels-toestand leeren kennen: een moeilijk en diepzinnig onderhoud, dat de theosoof-zelf op dwaze wijze onderbreekt door zijn „koffie"-praatje:

„ — „De sluier", — zoo sprak hij, — „de sluier van Maja, Johannes, omnevelt den blik van al wat geschapen is, van al wat nog ademt en verlangt, van al wat nog geniet en lijdt. Wij moeten ons daarvan bevrijden. — *Wil je ook koffie?*" "

De dwaze klank dezer vraag treft te meer, daar van Lieverlee hier een der belangrijke opmerkingen zijner leer bespreekt, n.l.: het niet kunnen heenzien door uiterlijke omstandigheden. Dit principe blijft hij alleen in zooverre getrouw, dat hij met den slecht-gekleeden zwerveling in vertrouwelijk gesprek wil komen. Wat hij hem echter verder voorhoudt, is ermee in rechtstreeksche tegenstelling. Zeker, *Johannes* wordt door

hem als zusterziel erkend, doch overigens is de wereld .... „daar te grof en te oppervlakkig voor". Nu is het in 't algemeen gesproken waar, dat voor de minder ontwikkelden de filosofische opvatting der theosofie te hoog gaat. Maar dat de hooghartige raad van van Lieverlee, op te passen voor het „beduimelen door de vuile vingers van het onverschillige publiek, de domme menigte", — niet op rekening der theosofie kan komen, wordt wel bewezen door 't feit, dat o. a. den Helder een loge heeft die geheel uit werklieden bestaat, terwijl Amsterdam een diamantwerkers-loge bezit. Zoo weinig exclusief is trouwens de theosofische vereeniging, dat men voor 't lidmaatschap alleen behoeft te erkennen, door zijn onderteekening, de broederschap van de Menschheid. Waar Frederik van Eeden bij monde van van Lieverlee den schijn aanneemt, benadering der waarheid te geven, is 't niet overbodig, deze laatste ernaast te zetten, gelijk ze is. Het mag b.v. ongerijmd heeten, dat de heer van Lieverlee, doelend op vroegere incarnaties, tot Johannes zegt: „Nu behoeven we geen kennis te maken als de gewone banale menschen", — hoewel zulk een herkenning-op-'t-eerste-gezicht in theosofischen kring wordt mogelijk geacht. De hoogmoedige toon van van Lieverlee is 't feitelijk, die den sfeer telkens in het dwaze trekt, en de uitdrukkingen welke dien geest ademen, komen natuurlijk alleen op zijn *persoonlijke* rekening. Doch hij baseert ze wel op theosofische beginselen. Zoo b.v. de hiertoe behoorende onderscheiding van den mensch in stoffelijke wereld; astrale of gevoelswereld; mentale (abstract of concreet) of verstands-wereld, enz. Vandaar dat van Lieverlee in den aanvang van zijn gesprek, aan Johannes vraagt, zich „in de opperste zielesfeer te houden". „Ben je er?", laat hij er, zekerheidshalve, op volgen. Op deze onderscheiding schijnt tevens te berusten van Lieverlee's verdediging van zijn rooken: alsof, volgens theosofische inzichten, hij die zijn astrale lichaam bederft, zich niet tevens geheél zou bederven.

Hij rookt niet „om de lol". Hij laat 't doen door zijn „laagste bestanddeelen, de achtste en negende geledingen, de Kama-Rupa [1]). „Mijn hoogere gedeelten, het vierde en vijfde, blijven daarbuiten, *precies zooals een heer van het balcon van zijn landhuis zijn vee ziet grazen.* De koeien doen niets als het gras filtreeren, vreten en wat er op volgt. De heer maakt er een gedicht van of een schilderij . . . .". En later deelt hij onomwonden den kleinen Johannes mede, dat deze een paar zielen heeft gevonden „van de opperste fijnheid".

Na deze algemeene uitéénzettingen, die Johannes niet rechtstreeks aangaan, zal de heer van Lieverlee, — de gravin Dolorès heeft zich intusschen bij het gezelschap gevoegd — een verklaring geven van de figuren, die in Johannes' leven opgetreden zijn: van „Wistarik", en Pluizer. Nu wordt het eenvoudig wartaal zonder samenhang, welke Johannes te hooren krijgt. Van Lieverlee beschouwt die beiden als „dewa's" of „elementalen", deze daarbij ten onrechte gelijkstellend: door dewa's verstaat de theosoof engelen, door elementalen gewoonlijk lagere wezen, waarbij men zich iets kan denken als elfen of kabouters . . . .

Maar het gevolg van dit alles was, dat mevrouw Dolorès in Johannes een „sensitief", een helderziende zag, en hem op grond hiervan uitnoodigde tot lidmaatschap van hun kring tot beoefening der hoogere wetenschappen en tot gemeenschappelijke verbetering van hun karma. Men vond hem bescheiden, „niet kwaad"; „niet zóó vulgair". Geen wonder, dat Johannes héél trotsch was op de veroveringen, in zoo weidsche kringen, door zijn eigen persoonlijke macht. Zijn zelfvoldaanheid belette hem echter niet, met warmte zijn kameraad te verdedigen, opdat deze ook in de Plejaden zou mogen komen. Wel verried hij daarbij in het vuur zijner rede (waarin hij zelfs — heilige onnoozelheid — op haar vermoedelijk

1) = het begeerte-lichaam. Dit is geheel een spotternij met de indeeling van de theosofie in zeven deelen.

grafelijke afkomst zinspeelde) dat Marjon 'n meisje was, doch dit werd niet als een bezwaar beschouwd: zij zou, — als zij Keesje en haar verkleeding maar thuis liet, — mogen meekomen.

Of Marjon dit ook als voorrecht zou beschouwen? Johannes, op weg naar de herberg waar zij woonden, vreesde dat dit niet het geval zou wezen. Hoe trotsch en gelukkig hij zich ook gevoelde, den afloop van die opdracht kon hij niet rooskleurig inzien.

De kennismaking met gravin Dolorès en van Lieverlee, juist in een tijd toen Johannes toch reeds sterk terug verlangde maar de rustige deftigheid zijner jeugdomgeving, had hem verder van Marjon verwijderd.

HOOFDSTUK IX.

PAN'S DOOD.

Marjon in het kleine, achterbuurtige kroegje, blijft zich in gekristalliseerde bescheidenheid gelijk, — het gansche boek dóór. Zoolang Johannes haar trouw is, zoolang hij toont, haar hulp noodig te hebben, geeft zij die mild en blijde. Wanneer Johannes meent, eigen wegen te moeten gaan, — gelijk nu in 't zelfbedrog, met van Lieverlee en Dolorès — erkent Marjon's scherp-nuchtere blik haar onmacht, om Johannes te kluisteren en zijn wegen te richten. Daarbij laat van Eeden ons telkens even doorschemeren, dat Marjon te lijden heeft door de verwijdering van Johannes. Dat kwam reeds tot uiting tijdens Johannes' verblijf bij tante Seréna; en ook in het tweede tijdperk van afwezigheid, dat nu gaat aanvangen, blijkt Marjon's droefenis. Want zij doorziet terstond, dat Johannes' liefde voor haar nog niet sterk genoeg is, om hem te binden, dat Johannes nog zal moeten bewonderen, en worstelen, en teleurgesteld worden, en lijden, voordat haar onbaatzuchtige liefde, dankbaar en gretig, door Johannes aanvaard kan worden, en beantwoord.

Een tweede, kenmerkende eigenschap van Marjon, is haar groote vastheid van karakter. Vooral tegenover Johannes, die in telkens nieuwe banen gevoerd wordt in de rijping zijner jaren, komt die doelbewustheid sterk tot uiting. Zij geeft mede aan het samenstel der deelen twee en drie van de kleine Johannes een éénheid in de groote verscheidenheid van Johannes' lotgevallen: met Markus tezamen vormt zij de kracht, die op Johannes' ziel telkens doorwerkt, en, zoomin

als deze, weifelt zij, waar 't geldt den weg te bepalen, dien zij gaan moet. De waarachtigheid van heur stillen levensgang gevoelt Johannes zeer goed. Waar zijn gevoelens hem van Marjon's bijzijn aftrekken weet hij, verkeerd te gaan. De weg naar mijnheer van Lieverlee, — Johannes twijfelt er niet aan, — is voor hem de rechte niet en de gedachte komt dan ook zelfs niet in hem op, dat mogelijk Marjon hem daarheen volgen zou. Hij weet wel, dat ook zij zijn geheime wenschen doorschouwt: niet het genieten van van Lieverlee's uitéénzettingen-zelf, doch de onmiddellijke nabijheid, waarin die hem brengen tot de verfijnd-schoone Dolorès en haar schitterende dochtertjes. Moeilijk werd hem de weg naast Marjon, in 't vuile kroegje, in de armoedige omgeving, en hij zocht voor zichzelf de geruststellende argumenten, om het verlaten van Marjon te rechtvaardigen. Goed en schoon waren zijn twee heerlijke meisjes: het was de Vader geweest, die ze hem had getoond. Was, haar te volgen, dan niet tevens, Hem volgen? Tegen dien trek van zijn hart stelde Marjon geen enkel woord over. Maar, als hij ging, zou toch, om haar, de blijdschap in Johannes nimmer onvermengd kunnen wezen, want Marjon's droefenis bezwaarde zijn ziel. Een beslissing, die geheel voldoening gaf, vond hij niet. De natuur — hoopte Johannes — de bergen met hun heerlijke, verheven schoonheid, zouden hem den uitweg toonen. Maar, bij zijn afscheid van Marjon, was op haar bleeke gezichtje duidelijk de droefheid te lezen, „omdat hij zonder haar wou zijn. Nu brak haar koppigheid, en zou zij hem wel willen uitvragen. Maar zij hield zich groot en zei: „Ga je gooi, verdwaal maar niet" ".

Het gebied, dat Johannes doorloopt, is omhangen met den bangen twijfelgeest, die zijn hart bezwaart. Geheimzinnigheid spreekt tot hem uit de zwijgzaamheid der eindelooze berglandschappen, uit het September-weefsel der nijvere spinnen,

uit de duistere boven-beslotenheid der bergwouden. Johannes' romantische aanleg maakte hem die omgeving tot een genot. Een oogenblik was het weer de kleine Johannes van lang vervlogen dagen, het knaapje, dat de verzoeking niet had kunnen weerstaan om de boot los te maken, om midden in de pracht der wolkengrot te drijven. Zijn zoekende dichterziel had Windekind ontmoet. Hoe bleek nu, bij alle ontwikkeling van het gemoedsleven, beïnvloed als dit was door veel uiterlijke omstandigheden, toch Johannes' ziel dezelfde gebleven. Diep bracht de geweldig-forsche bergnatuur hem onder den indruk; niet minder sterk was zijn aandoening dan véél, véél vroeger bij de aanschouwing der lichtgrot:

„Hij zat neer aan den weg in groote aandoening, hijgend van 't snelle gaan, en staarde door den watersluier in de koele, donkere grot. Zoo zat hij lang, luisterend, weifelend, niet wetend, of hij zich verder zou wagen of omkeeren.

„En langzamerhand, langzamerhand begon een groote raadselachtige droefheid hem te bevangen. Hij zag ook hoe de nevel stil opsteeg uit het dal en een dichte grauwe wolkmassa het blijde zonlicht zwijgend onderkroop.

„Toen hoorde hij naast zich een klein geluidje, een zacht droevig zuchten, een klein zacht jammeren, een radeloos snikken.

„En op den rotssteen naast hem zag hij zijn vriendje Wistik zitten . . . .".

Hier zijn weer nieuwe banen, waarin ons verhaal, — na een oogenblik samenvloeiïng met een voorbij gedeelte, — te glijden komt. Niet meer Windekind, die de natuur-visie van 't dichterlijke kind Johannes geweest was, doch de listige kabouter was het, die hem ten geleider werd in de natuur. Hoe versomberde deze voor den kleinen Johannes! Mokerslagen van donder, en giering van wind kwelden hem de ooren; voor het oog was de ontredderde eenzaamheid een marteling. Nog altijd, ook op dit oogenblik is de gansche natuur een *levend* Schoon voor hem: waar hij, aan Wistik's hand, een

luw onderkomen gevonden heeft onder een rots, wordt hem het afscheid der zon als de weemoedige scheiding van een lieven vriend: hoe toont zich ook hier, den loochenaars ervan ten spijt, de tenminste gelijk-waardigheid dezer vervolg-deelen met den éérsten „kleine Johannes". Onovertroffen toch is ook weer dit:

„Het scheen avond. Boven de zee, maar aan den uitersten linkerhoek, waar Johannes het nimmer zag, was het zonlicht merkbaar. En één oogenblik zag men het zonnegelaat zelf, droevig en bloedrood, niet ver meer van de kim. Als gloeiende koperen schoren stonden stralen-pijlers onder haar, door de wolkgaten, op zee.

„En aan de andere zijde, heel hoog, kwam nu en dan aan den bleeken hemel het nog veel bleekere maangelaat, doodelijk bleek, hopeloos droevig, roerloos en gelaten, tusschen de verwoede wolkenbenden te voorschijn".

Zoo was de inleiding, de ouverture van het drama: Pan's dood. Na dagen van geestelijke onrust, van innerlijken strijd, om den sfeer van van Lieverlee-Dolorès hóóg te houden, had Johannes de eenzame Wandeling gekozen om rust te verkrijgen. En zij bracht hem de erkentenis, dat mensch en natuur elkaar waren vreemd geworden. Dat getuigde de bulderstem van den Wind, en de onmachtige vernielzucht van den Wind, zoo erkenden het ook 't Gebergte en de bleeke Maan. Maar hoopvol gloorde nog de Zon: „Het eeuwige keert niet," sprak zij. „Een nieuwe dag volgt. Berust".

* * *

Pan is dood.

Met deze sombere apotheose, met het uitvoerig-dichterlijk verhaal zijner ter-aarde-bestelling eindigt het tweede deel. De verlangens naar verfijnd levensgenot, ontsproten als onkruid aan zijn samen-leving met Marjon, waar zij tezamen arbeidden om den kost te verdienen, — hebben tot Johannes'

ontnuchtering geleid. Marjon, voor wie hij *liefde* gevoelde, deed hem zien hoe droom en werkelijkheid, hoe poëzie en leven onderling verzoenbaar waren. Het dóórdenken over de verfijnde vrienden verwijdert hem tijdelijk van Marjon en doet hem met de grootere scherpte, waarmee men *op een afstand* de voorwerpen waarneemt, erkennen, dat „de fantasieën der jeugd zijn uitgebloeid en verwaaid," terwijl [1]) „de groote milde natuur zwijgt, alsof ze gestorven is. De natuurdroom van zijn jeugd, van de jonge menschheid, heeft afgedaan. Het is hard, maar hij moet het aanvaarden — Pan is dood. Over het gouden-eeuwsche land van de mijmeringen der kindsheid pakt de somberheid samen. Het leven is hard en ingewikkeld geworden en de aarde zwart; de onbevangenheid van den primitieven mensch is voor hem voortaan onbestaanbaar; op de duistere aarde strijden de horden hun bitteren strijd, die de arkadische blijheid onmogelijk maakt. *Die levensvorm kan niet worden herhaald* [2]); de heele natuur moge treuren, maar al haar weeklachten kunnen Pan niet wekken uit den dood.

Door deze wreede werkelijkheid moet ieder heen, die tot 's levens volheid wil geraken; zij kàn overwonnen worden, maar de moderne mensch moet zich verzoenen met de gedachte, dat zelfs die overwinning Pan niet zal doen herrijzen. De oude geluksstaat der kind-volken is voorgoed voorbij. Een andere, dieper bewuste toestand van geluk wacht ons na den bangen doortocht door dezen harden, nuchteren tijd. Maar Van Eeden achtte het geluk onbestaanbaar, tenzij op den onderbouw van een betere maatschappelijke orde. Omvorming van mensch en maatschappij is daarom de opgave; men beproeve niet meer een teruggang naar den naïeven natuurstaat, die voortaan onmogelijk is.

---

1) Geciteerd uit L. J. M. Feber: „Frederik van Eeden's Ontwikkelingsgang". Den Bosch, 1922.
2) Ik cursiveer L.

Johannes is gegroeid tot maatschappelijk hervormer. De sociale mensch is geboren uit den dichter, die zwijgt in harden, ploeterenden arbeid, maar niet uitgezongen is. In later jaren zal hij herrijzen op breeder, reëeler grondslag dan te voren".

Zoo omvat dan het tweede deel van dit wondere sprookjesboek den aanvankelijken „Wander"tijd van Johannes' maatschappelijken arbeid. 't Zijn nog maar zwakke vleugelslagen, waarmee deze „aiglon" zich rept in zijn begeerte, den medemensch ten zegen te worden. Zelf nog in 't duister tastend, geloovend in en vertrouwend op telkens wisselende invloeden, — hoe zal hij anderen kunnen helpen? Telkens, — en ook nu weer aan het eind van dit deel, — omnevelt hem het leven, waar hij de Aarde liefheeft. De duisternis verzwaart zich om hem heen, terwijl Pan's brandstapel in zwarte rook òpwalmt.

„Maar hij zag ook, laatst van alles, de wit-blinkende gestalte, die naast moeder Aarde ging, hoog uitstralen boven nacht en smook. Hij zag hem tot zich naderen en zijn glinsterend gezicht over zich heenbuigen totdat het den ganschen hemel innam.

Toen herkende hij zijn Geleider".

HOOFDSTUK X.

OM HET SCHOONE LEVEN.

De Geleider had eertijds Johannes bevrijd van zijn verlangen naar den Dood, toen deze hem de eenige weg scheen te zijn naar het Groote Licht. Nu opnieuw kwam Markus hem een plicht aanwijzen te midden der Menschheid. Johannes' oude liefde, — dezelfde die hem weleer had doen schreiën om de heerlijkheid der menschen, toen zij, tot het zendingsfeest vereenigd, de natuur bedierven, — die liefde verkreeg ook nu weer de overhand in hem. Gelijk de stervende mensch (aldus leerde Johannes inzien) juist daarmee ten heerlijken Leven geboren wordt, zoo moest ook Pan sterven om plaats te geven aan Markus, — zoo zou de Natuur heerlijker aanzijn verkrijgen in Liefde tot de Menschheid.

Diepen indruk maakten Markus' woorden op den aandachtigen Johannes. Twijfel heerschte in zijn hart, meer dan bij zijn eerste ontmoeting met den Geleider. Hoe kent van Eeden de ellende van dien onzekeren ziels-toestand, hoe schildert hij ons de hardheid der zich van verschillende kanten opdringende aannemelijkheden. Waar hij ons den uitweg toont, in uitéénliggende tijdperken zijn levens[1]) wijst deze op zóódanige, diepgevoelde, zwaar-doorstreden overtuiging, welke wel gedragen kan worden door een geloovig Christen, doch niet door een lid eener kerkelijke gemeenschap. Wanneer Johannes, bij Markus' eerste ontmoeting, zich rampzalig voelt in wroeging, omdat hij zich ontrouw weet aan de gestalten, die hij in zijn leven heeft liefgehad, — wanneer dan Johannes, in

1) Uit lateren tijd o.a. in den „Open Brief aan de Padvinders" en in „Aan de Vrije Jeugd".

die stemming, aan zijn Geleider een belofte wil afleggen, onderbreekt deze zijn woorden, zeggende:

— „Wie zegt er: ik zal? Wie is 't, die weet wat hij zal? Kan Johannes zeggen: ik ben?"

Hiermee spreekt dus Frederik van Eeden zijn overtuiging uit, dat beloften niet gevraagd mogen worden, omdat men, wanneer men de deugdelijkheid ervan niet meer ziet, men ze *zelfs niet meer vervullen of handhaven mag*. „Zoeken" is voor dezen dichter, voor dezen mensch, onze bestemming. En wanneer nu, opnieuw, Johannes aan zijn Geleider vraagt wat hij doen moet, luidt het antwoord niet: „datgene, wat dit, of dat, kerkgenootschap u voorschrijft, zijnde de vrucht van het nadenken en gevoelen veler geslachten," — maar aldus spreekt Markus:

— „Ik zeg u niet dan dit: gij moet de stem des Vaders volgen, waar die u 't luidst schijnt te spreken". —

— „En als ik nu twijfel?" —

— „Dan moet gij vragen met al uw innigheid en luisteren, doodstil als een bloem, met al uw aandacht". —

— „Maar als ik dan moet handelen?" —

— „En dan geen oogwenk weifelen, maar wagen in des Vaders naam, vertrouwend op uwe en zijne liefde, die één is". — ....

Aan dezen leefregel blijft de kleine Johannes voor en na getrouw, volgens dit voorschrift, bewust of onbewust, knoopt hij betrekkingen aan en breekt ze af, zoekt en verlaat telkens een nieuwen werkkring, keert zich tot de levens-schoonheid of wendt zich ervan af.

Waar is het bewijs, dat de dichter opgehouden heeft, deze inspraak des harten als hoogste levenswijsheid te huldigen te volgen? hoe kan iemand, die zich steeds teweer stelt tegen het zich-vastleggen door beloften, zich binden aan de Roomsch-Katholieke kerk?

* * *

In de benauwing der arbeidersvergadering bracht Markus den kleinen Johannes: in een oord, dat levensvreugd en schoonheid schuwden. Wij begrijpen bij Johannes, wien dat alles nieuw was, de bewondering voor die stoere mannen. Zag hij niet in hen een kunnen, een vermogen, dat door Johannes-zelf zoo vaak, ja, heel kort geleden nog, smartelijk werd gemist: 't vermogen, kloek en vaardig een *besluit te nemen* na moeilijke weifeling? Zij kenden het gevaar, dat hen bij niet-slagen bedreigde: 't gevaar van honger voor hen en hunne gezinnen. Zij hadden Johannes' warme sympathie, hun naïef, zonder menschenkennis, zonder doorgronden, geschonken ....

Nadat Markus op „schallend-rustige" wijze den arbeiders den waardigen strijd had gepredikt ter handhaving hunner rechten, bracht hij Johannes naar 't badplaatsje terug en naar het volkslogement, waar hij Marjon dien ochtend gelaten had. De wandeling en de gesprekken met zijn Geleider maken in deze periode niet dan een zeer vluchtigen, — zij 't dan ook soms krachtigen, — indruk op Johannes. Feitelijk raakt 't zijn hart niet: dat is geheel vervuld van zijn denken aan de gravin en heur reisgenooten. Daardoor komt Johannes ertoe, (ondanks Marjon's droefheid, daardoor opgewekt) gevolg te geven aan een brief van Van Lieverlee, hem in 't herbergje bezorgd, waarin een uitnoodiging voor Johannes bij den heer Van Lieverlee, en waarbij is ingesloten een allerzotst „Hymen Mysticum Aan den kleinen Johannes", waarvan hier het eerste couplet ter kenschetsing mogen volgen:

> Met zwier'ge Staatsie zwemmen onze twee
> koolzwarte zielen als Mysterie-zwanen
> op ondoorgrondelijke passie-zee
> van zilte, nooit geweende weemoeds-tranen".

Zulke taal nam Johannes geheel voor goede munt op, evenals allerlei, in zgn. dichterlijke bewoordingen vervatte,

dwaasheden, welke. Van Lieverlee vergezeld deed gaan van het overhandigen der uitnoodiging van gravin Dolorès. Deze verzocht daarin Johannes, over eenigen tijd bij haar op 't landgoed in Engeland te komen logeeren: er was voor kleeding en overtocht geld bijgevoegd. Maar hoe te handelen met Marjon, met Keesje, met Markus? Johannes sprak er zijn nieuwen vriend, Walter van Lieverlee, over. Dat gaf moeilijkheid. Het was niet zoo gemakkelijk, over Markus te spreken, vooral niet tegen iemand die, als van Lieverlee, zich hield alsof hij hem niet kende. Is dan de Markus-gedachte aan de theosofie vreemd? Deze zelf zal dat zeker niet erkennen. Ten slotte ging trouwens van Lieverlee een licht op; dat zou hij nu ook voor Johannes laten schijnen. Hij gaf de juiste, doch voor Johannes niet al te duidelijke definitie, dat Markus Vis een „Mahatma" was: een wezen, dat de menschelijke evolutie voorbij was en te boven. Dat kwam wel uit: juist door die eigenschappen was Markus, de „Broeder", in staat, op te treden als helper der menschheid. In verband hiermee is dan ook van Lieverlee's opmerking, dat Markus is „een lid van de heilige broederschap uit Tibet", — waarin het woord broederschap, — wel wat eigenaardig, — aan een soort societeit doet denken. Dit nu is 't inzicht der theosofen niet: volgens hen woont het wezen, dat Mahatma is, niet eens meer op een bepaalde plaats. Wel wordt er een soort van verband verondersteld tusschen de Mahatma's, dat hen tot zekere eenheid samenbindt en bestaat er een, los, gezegde, dat meer dan één dezer Ubermenschen zich wel te Tibet bevinden. Het is natuurlijk, naast deze ernstig op te vatten gezegden van den heer van Lieverlee, weer uit theosofisch oogpunt een dwaasheid, dat een van Lieverlee een Mahatma zou introduceeren: „Die zullen wij bepaald ook in de Plejaden introduceeren. Daar zal hij zich thuis voelen", — zegt hij.

Het is in dit gesprek met den heer van Lieverlee, dat Johannes een soort van verzoening wordt voorgespiegeld tusschen zijn

aanhankelijkheid aan Markus' ideaal van menschenliefde eenerzijds en zijn verlangen naar een hoog en schoon Leven anderzijds. Wanneer hij spreekt van de verdrukking der armen en van de onrechtvaardigheid van den rijkdom (zooals hij bij Markus heeft leeren zien) luidt Van Lieverlee's antwoord:

„— „O, beste jongen! op dat punt behoef je mij niets te leeren. Ik was al socialist eer jij begon te denken. Natuurlijk! welk goedhartig mensch begint niet met zulke kinderlijke denkbeelden. De armen worden bedrogen en de rijken zijn slecht. Dat weet tegenwoordig iedere kranten-jongen. Maar als je wat ouder en wijzer wordt, en de dingen van esoterisch standpunt gaat bezien, dan is de zaak zoo eenvoudig niet" ".

En dan krijgt Johannes dus een soort van salon-socialisme te hooren, dat met den theosofischen kant der Lieverlee-figuur feitelijk niets te maken heeft, hoewel onder de theosofen behalve andere categoriën ook vrij veel socialisten en ex-socialisten voorkomen. Echter legt het woord „esoterisch (d.i.: innerlijk) standpunt" weer een zekere overbrugging tot de theosofische maatschappij, waarin o.a. A. Besant's „Esotery Christianity" een zeer bekend en beroemd boek is. Daarentegen maakt, in de zooeven aangehaalde woorden, de uitdrukking *„van esoterisch standpunt"* den indruk van: ik weet het alléén, of — zooals misschien enkele zgn. theosofen van zichzelf meenen: ik ben verheven boven en wijzer dan de wetenschap. Duidelijker dan elders blijkt hier, hoe ook van Lieverlee de personificatie is van de denkbeelden van Johannes-zelf in dezen tijd. *Daarbij vormt zich ook hier het uiterlijk naar het innerlijk;* zoo was het uiterlijk van Pluizer geweest, om van te griezelen: mager figuurtje, dunne beenen, groot hoofd met kleine schitterende oogen, groote ooren. Zoo is de van Lieverlee-figuur goed verzorgd, weekelijk gekleed „in room-wit-flanel", rythmisch van bewegingen. Maar tevens verhardt zich bij Jo-

hannes door den van Lieverlee-invloed het gemoed voor 't leed der menschen, en, waar een kern van theosofische denkwijze in van Lieverlee's betoog ligt, zal men toch niet kunnen veronderstellen, dat Frederik van Eeden ook de hardheid der gevolgtrekkingen stelt op rekening van de Karma-leer. En toch wordt deze zelf hier .... door van Lieverlee tot grondslag genomen voor zijn bestrijding van het socialisme. Hij wijst er Johannes op, dat, doordat ieder met zijn Karma ter wereld komt, men de gunstige of ongunstige precedenten met zijn geboorte reeds medebrengt. „De armen en verdrukten hebben hun treurig lot te wijten aan de onvermijdelijke uitkomst van vorige handelingen, en hun beproevingen zijn het beste middel om ze te louteren en te ontzondigen. Anderen daarentegen zien hun levensloop lichter en effener voor zich, omdat ze den zwaarsten strijd al achter zich hebben". Maar ontslaan zulke overwegingen den weldenkenden mensch nu van de verplichting, anderen te helpen? en was 't niet een oppervlakkige, niet-doorvoelde opmerking, toen van Lieverlee voortging: „Ik heb natuurlijk diep medelijden met den ongelukkigen proletariër"? De weg was gebaand voor een egoïstische keuze, voor 't opgeven van de taak onder het volk, dat immers klaarblijkelijk nog stoffelijke ellende noodig had, om wijzer, om gelukkiger te worden. „Schoonheids-cultuur!" predikte van Lieverlee, — en 't vond weerklank in het gemoed van den kleinen Johannes, die zijn kinderen wilde volgen, „Schoonheid! Schoonheid! in opperste verfijning, bij opstaan en slapen gaan, in stem, in beweeg, in voeding en kleeding ....".

Toen Johannes na dit gesprek met van Lieverlee Marjon had opgezocht, en met haar samen naar Markus zou gaan, in de mijnwerkersstad, bleef het verlangen naar Schoonheid sterk in hem. Dies was er weinig kans, dat het volgen van Markus' levenswijze Johannes nog bevredigen zou: het tijdstip naderde, dat Johannes zijn Broeder en Marjon zou ver-

laten om een schooner en meer verheven omgeving te zoeken . . .

* * *

Als een der voordeelen, welke de stof van de beide volgende boeken den schrijver gaf boven het eerste deel, mag gelden, dat hij telkens gelegenheid heeft tot het schilderen van intérieurs. Van Christelijk standpunt zal men dit niet overal met blijdschap begroeten: wat Frederik van Eeden als schrijver onderneemt doet hij met volle toewijding en met geheel zijn hart en juist hierdoor verkrijgt de schildering van Markus in-handel-en-wandel een scherpte, welke door zekere associaties, profaneerend aandoet. Zoo o.a. bij de weder-ontmoeting van Johannes en Marjon met Markus, dien zij samen in de mijnwerkersstad zoeken. Markus is daar in huis bij de vrouw van een staker. Diepe zorg drukt de huismoeder. Hij zal haar troostrijke woorden schenken: hij, Markus, wiens levensloop ons overeenkomstig aan dien van den historischen Christus wordt voorgesteld en in wien wij dus telkens geneigd zijn eigenschappen van den Heiland te zien. Hoe wordt, wie zoo gestemd is, teleur gesteld, geschrijnd! Als 'n lang niet makke socialistische arbeider spreekt hij, als de verheven Christus zwijgt hij . . . . banaal wordt zijn figuur in de alledaagsche praat van het arbeidersgezin. En vlak daarnaast weer idyllisch en meesterlijk-reëel als een Neuhuys-intérieur de omslag der stemming wanneer Marjon, als meisje herkleed, haar gitaar heeft aangestemd. En „terwijl de man bij de steenen kachel stond en de vrouw haar jongste kind in bed lei, begonnen de twee hun liedje te zingen, het laatste wat zij samen gemaakt hadden. Het was een weemoedig liedje, zooals alles wat zij in de laatste weken zongen, en de woorden waren aldus:

„Als ik wil zeggen wat mij deert
verstaat mij ieder mensch verkeerd,
maar rozebloem en nachtegaal
die zeggen 't mij, in schooner taal.

De nachtwind met haar zacht geluid
die spreekt het duid'lijk voor mij uit.
Ik zie het, in een helder schrift,
hoog aan den hemelwand gegrift.

Ik ken een land waar elk verdriet
verandert in een gouden lied,
Waar rozen met hun rooden mond
genezen elke hartewond.

Dat land is hier niet ver vandaan
toch mag ik er niet binnengaan.
Waar ik nu ben daar is het niet,
en niemand weet wat mij verdriet".

***

Uit den sfeer der mijnwerkers-omgeving wordt Johannes' hart staag getrokken door de uitnoodiging van Gravin Dolorès. Hij gevoelde te zeer de behoefte aan het fijne en beschaafde dan dat hij in die ruwere, grovere omgeving zou kunnen gelukkig zijn. Zeker was ook Marjon fijn-besnaard, doch heur opvoeding te midden der kermisgasten overbrugde door jarenlange gewoonte de kloof, die Johannes onherroepelijk van „het volk" scheidde. Het was dan ook geen wonder, dat hij in Marjon, hoezeer hij haar liefhad, toch de gesteldheid meende te bemerken van 't hem vreemde kamp. Die verwijdering werd vergroot doordat Marjon, — in zooverre weer reëel als Vrouw geschilderd — zich tegen Dolorès kantte en tegen heur dochtertjes, in toenemende mate naar gelang Johannes meer tot dat drietal neigde. Daarbij weet Frederik van Eeden ons echter wel zeer te doordringen van het besef, dat Marjon's liefde voor Johannes, — in en door de waarachtigheid hiervan, — geheel onzelfzuchtig is, en dat zij, geleid door scherp en juist gevoel, niet ten onrechte voor Johannes de gevaren vreest eener dichtere toenadering van hem tot de gravin. Zoolang Marjon nog met hem tezamen is,

bestaat zulk gevaar niet: haar liefde heeft dan nog voldoenden invloed op Johannes, en in tegenstelling met, latere, tijden van scheiding, blijft Johannes' vers edel, schoon min of meer weemoedig, klinken. Weemoedig. Want Johannes verlangde naar de schoonheid, naar het mooiere Leven, en Marjon zag hun gescheiden-zijn met vrees tegemoet.

Toch was dat onvermijdelijk. Dagelijks ging Johannes zich meer gekluisterd voelen en versterkte zich dus zijn begeerte, die boeien te verbreken . . . Eindelijk sprak hij de vurigheid zijner verlangens voor Markus uit, — in een vlotten woordenstroom de dochterkens der gravin Dolorès verheerlijkend om heur adeldom en voornaamheid, heur zachten gang en gouden haartooi. En wanneer dan Johannes, zeker van de houdbaarheid van zijn eigen betoog, de vraag aan Markus voorlegt: „of zij beiden naar Engeland moeten gaan?", — dan luidt, als altijd in dergelijke gevallen, zijn antwoord: „gehoorzaam alleen den Vader; doe, wat je zelf goed vindt".

Moeilijk vraagpunt, waarop wij ook zelf telkens in ons leven komen te staan! Moeten wij, bij 't nemen van gewichtige besluiten, den raad onzer omgeving volgen, alleen om die reden, dat wij onzen raadsman als wijzer beschouwen? Wij krijgen hier een nieuwe uitspraak van den schrijver, — bij monde van Markus gegeven, welke, — evenals in 't begin van dit hoofdstuk, zich kant tegen het geven eener belofte. „Wie een ander gehoorzaamheid belooft", — aldus Markus, — „zegt den Vader gehoorzaamheid op". Hiermee komt van Eeden in den gedachtensfeer, door Perk even aangeduid toen hij aldus over het geloof dichtte:

„De duizend, die zichzelf nooit wezen konden
Bezitten saam één Waarheid, die hen bindt:
Hun is 't Geloof, dat spreekt uit duizend monden.

Maar wie, wat menschlijk waar is, zelf ontgint,
Voelt zich aan zich door zich alleen verbonden,
En weet, dat hij bij zich alleen slechts Waarheid vindt".

En Frederik van Eeden schrijft: „Nu is er veel zelfbedrog. Zelf is lang blind en doof — en wij verstaan de stem van den Duivel dikwijls voor God's stem en zien den Vijand voor den Vader aan. Maar wie zoo bang is te verdwalen, komt niet van zijn plaats en vindt nooit den rechten weg. Wie bij 't zwemmen nooit anderen durfde loslaten, verdrinkt in nood. Durf menschen loslaten, kinderen, durf ze allen loslaten, allen, om Vaders wil, als die roept in jezelf. Laat ze allen kwaad noemen, wat je zelf goed schijnt. Doe het, en Vader zal je niet beschamen".

Kunnen zulke denkbeelden tot Katholicisme voeren?

HOOFDSTUK XI.

OM HET SCHOONE LEVEN.

(IN ENGELAND).

Johannes ging dus naar Engeland. Hij verliet Markus en Marjon, hij zou de Schoonheid gaan vermeesteren. Natuurlijk werd Johannes met die daad ontrouw aan de levenstaak, die hij zich had gesteld. Wanneer wij, volgend onze roeping, een beroep kiezen, komen *daarnevens* ook in ons leven omstandigheden, die het beïnvloeden. Zoo ook bij Johannes. Hij wilde, om zoo te zeggen, „vooruit-komen". De gift, door gravin Dolorès ingesloten bij haar uitnoodiging, stelde hem in staat, kleeding en uiterlijk op te knappen, zoodat hij een soort gedaante-verwisseling ondernam en als een jong heertje, — na een licht afscheid van Marjon en Markus, — wègspoorde. En jubelend klopte zijn hart!

Zouden Johannes' blijde idealen verwezenlijkt worden? Zou de weelden-rijke schoonheid, hem toestralend uit het leven van Dolorès, bestendig blijken, ook als hij er van dichterbij, van heel nabij, mede zou mogen omgaan? Bestaat ter wereld wel eenige schoonheid, die duurzaam geluk verschaft? Het was de ontwikkeling in Johannes' leven, welke hem zulke schoonheid nu doelbewust, als draagster van het Geluk, deed zoeken. Zooals hij de natuur met Windekind, de wetenschap met Wistik en Pluizer en dr. Cijfer, de naastenliefde met Markus had gezocht, — (en allen waren hem onbestendig gebleken), — zoo zocht Johannes nu het Schoone Leven bij Dolorès. En inderdaad zou een voor schoonheid ontvankelijk mensch

in kunstrijke, weelderige omgeving gelukkig kunnen wezen, — wanneer hij niet steeds den band en het verband voelde en onderhield met de menschenwereld om hem heen. Die omgang verplaatst den zetel van het Geluk van de aarde ten Hemel, naar God .... Vandaar dat Johannes, bij het zoeken naar de ware Schoonheid, den Dood als een vriendelijk man ziet. Zóó ontmoet hem Johannes op zijn nachtelijken overtocht naar Engeland in de boots-kajuit: „geen knokenkerel met een zeis, neen! eerder een lieve, oude, zéér, zéér oude oom".

* * *

En weer weet Frederik van Eeden ons door een meesterlijk schilderstukje eraan te herinneren, dat de eenheid der drie deelen van „de kleine Johannes" ook in het kunstenaarschap van den auteur verborgen ligt. Als Johannes, na den nacht zijner ontmoeting met den Dood des morgens aan dek komt ziet „de wereld weer recht helder en lustig. De zon scheen verwarmend op het dek, de frissche blauwe zee tintelde in 't licht en daar vóór hem, daar lag het vreemde land, als een lange reeks blankgrijze kusten, lekker zich koesterend in den October-zonneschijn. Kleine huisjes zag Johannes op de heuvels staan, in den grooten dag, en hij dacht aan het heele kleine leven dat in die huisjes voortging, van aankleeden en boterammen en kindertjes naar school gaan, alles zoo gewoon en klein in wat voor hem zoo vreemd en groot was".

Van de kleine huizen besefte Johannes dien dagelijkschen, gewonen levensgang wel: hij was nu op weg, om die zooveel moeilijker ondervinding op te doen, dat ook in de paleizen der rijken, het leven in laatste instantie gelijke waarde had om de betrekkelijkheid aller wereldsche dingen.

Natuurlijk, Johannes had in Dolorès' landhuis veel vreemdheid te overwinnen, voordat hij zich er zoo kon thuis gevoelen, dat hij aanraking verkreeg óók met den *geestelijken* sfeer der

menschen. Trouwens, er waren verwarrende omstandigheden genoeg. Bereid, alles mooi te vinden waarmee villa Dolorès hem in aanraking bracht, maakten de bezoekers, o.a. de dragonder-figuur der opgetuigde, zonderlinge lady Crimmetart den kleinen Johannes toch wel zeer verlegen.

En zich aan haar gezelschap onttrekken ging al evenmin, want gravin Dolorès scheen tegenover haar intellectueele kennissen, met Johannes, „een medium, een sensitief, die allerlei elementalen zien kan", te willen pronken. Zoo werd hij dan bij haar ten avondbezoek genood: een partij, waarop niet alleen de theosoof Ranji-Banji-Sing van de Universiteit van Benares zou verschijnen, maar ook, uit Moskou, professor Von Pennewitz en zelfs, — „die engel!" riep Lady Crimwetart uit, — de bisschop. „Johannes stelde zich vóór: de mijter en de kromstaf op de avondpartij. Het deed hem denken aan Sinterklaas . . . .". Zijn eerste intrede in Engeland bracht hem weinig nader tot de Schoonheid. Zijn beide meisjes, — hij kreeg haar in den namiddag te zien en maakte met haar een wandeling „over de groene klippen langs de wijde zee", — gaven hem eenige verlichting. Maar 't genot van hun samenzijn woog lang niet op tegen alle technische moeilijkheden, welke b.v. zijn gedragingen aan tafel en het gebruik van waschbenoodigdheden des morgens en avonds hem te overwinnen gaven. Voortdurend gevoelde Johannes bovendien het sjofele van zijn kleeding en eenvoudige sieraadjes, het schamele van zijn arme-jongens-figuur temidden der weidsche vertrekken en gewaden van mevrouw Dolorès.

Was 't wonder, dat de zoo áán-houdende spanning in het brein van den armen Johannes zich in de nachten wreken ging? Dat het huis, 't welk hem bij dag de rust niet kon schenken, hem ook in den slaap drukken bleef? dat zich de verwarrende ellende van zijn geest ging vereenigen, als magnetisch, met de ellende, die elders in 't zelfde huis doorstaan werd, met de nachtelijke kreuningen en smeekingen der

in zielsziekte doods-bange Hélène? Wakker geworden door de smart zijner kwellende droomen, wordt het eigen benauwde angstgeroep be-echood door werkelijk-geslaakte jammerkreten. Dóór weelde en rijkdom heen begon Johannes reeds duidelijk armoede en ellende te schouwen: bij gravin Dolorès in huis leefde Hélène, het rampzalige vóórkind van haar man, en, gelijk nevens Marjon's zuiverheid het contrast gerezen was van haar bezoedelde zuster, zoo nu ook in de Schoonheid der adellijke woning het rampzalige kind van het ontaarde, zondige leven.

Bij nacht gekweld door angst-visioenen, bij dag onder den druk zijner onbeholpenheid, werd het ijzig kil in Johannes' ziel. Alleen de vertrouwelijk-lieve stem van mevrouw Dolorès, haar schoonheid en haar vleiende stem, gaf hem nu en dan een heerlijk gevoel van behaaglijke warmte, rust en veiligheid. Met haar levensloop, en met de coquette wijze waarop zij dien, — zijn medegevoel opwekkend, — aan Johannes vertelt, staan wij weer midden in het concrete leven; zoo gehéél is zij overtuigd van eigen onschuld, in het huwelijksdrama, welks hoofdpersoon zij was. Doch niet Johannes' medelijden is het doel van gravin Dolorès: zij houdt hem voor een medium en wil aldus uit den geest van haar overleden man te weten komen, *of hij reeds gehuwd was met Hélène's moeder:* dan toch zou haar, Dolorès, huwelijk onwettig, *haar erfenis betwistbaar wezen.* Nu kreeg Johannes ook de diep rampzalige Hélène, — in witte nachtjapon op den grond inéén-gedoken meisje, — te zien. En dien „ganschen dag, en een groot deel van den nacht, peinsde Johannes over deze ééne vraag: „Wáárvoor, wáárvoor is dat meisje zoo bang?" "

* * *

Zonder hulp van Marjon, vèr van Markus, in de meest verwarrende omstandigheden voor geest en hart, geraakt Johannes het stuur over zijn persoonlijkheid kwijt. Hij wordt tot speelgoed zijner gastvrouw en van haar veel-geliefde

dochtertjes; bespeelt voor haar .... de jongenskleppers; zingt tot haar drieër groot vermaak, met die begeleiding, deuntjes als de Carnaval de Venise, op minder dan volkshumoristische woorden, die zelfs tot het zeer ordinaire en platte afdalen, nadat zij aldus begonnen zijn:

SCHETSEN UIT HET DIERENLEVEN.

„Een kip, die uit Japan kwam
bezwoer een manke pad
dat zij hem nooit tot man nam,
dat zat hem lang niet glad.

Een neushoorn tot een luis riep
dat hij hem plat zou slaan,
de luis die gauw naar huis liep,
trok zich daar niets van aan."

Erger was voor Johannes de avondpartij bij Lady Crimmetart, in wier hel-feestelijk verlicht huis hij met groote beduusdheid, uit 't staatsierijtuig, binnenstapte. „In 't verschiet, boven aan de trap, gloeide de opdrachtige tronie van Lady Crimmetart, als een onveilig sein op een spoortraject". Het was er als een zee van menschen, tusschen wie Johannes (eenige uren) onopgemerkt, en eenzelvig ronddwaalde. Hij dacht aan 't feest in het konijnenhol, aan 't duin, en de elfen, en de ruischende zee bij zacht maanlicht. Ten minste kon hij, rustig, aan zijn gedachten den vrijen loop laten. Tot dat hij ook hierin gestoord werd door zijn voorstelling aan professor von Pennewitz: het tweede deel der soirée ving aan, — en werd een bevestiging van wat éénmaal Pluizer tot Johannes gesproken had, toen hij hem naar het menschenbal had gebracht. Hoe had hij toen in de oude deftige dames, aan den kant gezeten, hengelaars leeren zien met de mooi gekleede dochters als aas en de heeren als visschen! hoeveel jaloerschheid had in haar blikken gelegen, hoeveel wulpschheid in die der bewonderaars harer bloote halzen, hoeveel huichelarij in dat

alles! Nauwkeurig 't zelfde merkte Johannes tijdens de Engelsche partij op, waar hij met zijn niet-verstane „Schetsen uit de Dierenwereld" en zijn daar onbekende straatdeunen van „O Moeder de zeeman", voor zich en zijn gastvrouw weinig eer inlegde. Het bedrog, door den Indiër Ranji-Banji-Sing gepleegd bij de vertooning zijner wonder-kunsten, maakte Johannes, toen hij die ontdekking openlijk te kennen gaf, geheel onmogelijk .... En zoo ging hij in zeer droefgeestige stemming met zijn schoone gastvrouw naar huis terug. Daarbracht hij een langen, slapeloozen nacht door, waarin de arme Hélène zonder ophouden jammerend huilde ....

Er was ook in Johannes' geest groote verwarring ontstaan. Telkens opnieuw zag hij neergeslagen wat hem hoog en edel was voorgekomen, en nu had hij den geestverwant van van Lieverlee, Ranji-Banji-Sing, zelfs openlijk op bedrog betrapt. Aangezien deze „professor" ons wordt voorgesteld als theosoof, mag hierbij wel even worden aangeteekend, dat de kunsten, welke hij vertoont, tot de spiritistische praktijk behooren. Er bestaat tusschen theosofie en spiritisme wel eenig verband, dat trouwens in het ontstaan der theosofische vereeniging al merkbaar is [1]). Mevrouw Blavatsky, haar stichteres, verdedigde tegenover het materialisme het goed recht der spiritisten, totdat zich ernstige bezwaren bij haar opdeden tegen de onderzoekings*methoden* der laatsten. In overeenstemming hiermee is slechts zéér ten deele wat Ranji-Banji-Sing zegt, nl.: „Theosofen niet mediums. Medium is orgeldraaier, theosoof componist. Medium-kunsten staan laag, straatkunstenmakers voor geld. Theosoof en Yogi [2]) kan alles evengoed, kan veel meer, maar vertoont niet. Dat is geringheid, onwaardigheid". De theosofen zijn inderdaad

---

1) Het volgende is o. a. ontleend aan Dr. Albers, in De Nieuwe Courant, Zaterdag 14 Juli 1923.

2) Yoga = eenheids-streving; Yogi = iemand die tracht één te worden met God, dus: een soort mysticus. — Yogi's komen in Indië veel voor.

besliste tegenstanders van tafeldansen en dergelijke; hun leer „streeft naar het in een groot en machtig verband begrijpen van de wetten, die het heelal beheerschen. Dat, wat het spiritisme geeft, past daarin en wordt er door verklaard, maar het is niet anders dan een klein onderdeel van de laagste gebieden der hoogere werelden. Wie zich daartoe blijft beperken, doet maar een klein stapje, dat bovendien nog gevaarlijk is, in de richting van de oplossing van het wereldraadsel"

* * *

Een domme jongen was Johannes niet. Over de eerste vreemdheid der nieuwe omgeving was hij spoedig heen, en toen zag hij wel in, dat hij nog niet de Schoonheid had gevonden. Was zijn karakter nu oppervlakkig geweest, dan zou hij de inspraak van zijn hart gevolgd hebben en zich, — zelfs ondanks de aantrekkelijke vriendschap van de mooie voorname gravin, — uit de voeten gemaakt hebben. Maar Johannes bleef zichzelf getrouw: hij had, in tijden van verwarring, altijd zóó lang gestreden en volgehouden, tot hij tot begrip en inzicht gekomen was. Zoo ook nu weer. De vleiende vriendelijkheden van gravin Dolorès, welke tot Johannes zoo verfijnd, zoo weelderig, spraken, maakten hem geheel op haar verliefd en benauwden hem als een verhouding, waarvan het tot rijpheid komen onmogelijk was. En dat verlangde hij toch, sterk en hevig, véél krachtiger dan met Robinetta, ruim drie jaren tevoren. Drie jaren van den knapenleeftijd geven heel wat meer forschheid-van-persoon; de verliefdheid op gravin Dolorès vervulde zijn gedachten en bracht zijn ziel in heftige beroering, te meer onverdraaglijk daar hij zichzelf in dezen tijd niet kon hervinden. Zelfs in de stilte der natuur, — hem vaak zoo herbergzaam — gevoelde hij zich angstig en gejaagd. Wat zou hij, dichter als hij was, in verzen anders verklanken dan juist dié vreemdheid, dié verschrikking? Hij vond de woorden, bij zonsondergang aan zee, en

hij wist en gevoelde weer datzelfde gebeuren, dat hij eens aan Marjon had uitgelegd: hoe verzen *ontstaan* in de ziel van den dichter, en — als kindertjes in de rij, — door dezen worden gerangschikt. Een uitroep van wanhoop, werd de kiem ervan: „Helpt mij dan! wolken met uw zilverranden!", — en daar kwamen andere woorden, hare zusters, die nog draalden in de diepten van Johannes' ziel, om ook aan 't licht te komen. En zoo kwamen zij, de een na den ander, in blinkende reien, en schaarden zich achter elkander. En hun gelaat stond zoo ernstig, als hij dat nog nimmer van zijn eigen woorden zag:

„Hept mij dan, wolken met uw zilverranden!
O red mij, zon en stormrijke Oceaan!
ik vlucht tot u uit de enge menschenlanden,
nu vat met zijn lichtroode Mannenhanden
mij 't Leven, 't vreeselijke Leven aan!"

Dan vertolkt zijn gedicht den weemoed om zijn vervreemding van de natuur: zij, niet minder prachtig en verheven dan ooit te voren, dan weleer, toen hem rust gewerd uit haar aanschouwing. En nu? „Ach, schoonste wereld!" dicht hij:

„Ach, schoonste Wereld! trouwloos en oneigen
glijdt gij langs mijn beangste blikken heen.
De zee ruischt vóór zich, zon en wolken zwijgen,
'k zie ongetroost het vreemde daglicht rijzen —
het laat mij met nog vreemder nacht alleen.

Mag ik dan nog mijns Vaders ziel niet vinden
die achter zon en zee en wolken leeft?
moet 'k in den vreugdeloozen en verblinden
verloren stroom mijn lot aan 't hunne binden
tot de Alvereff'ner uitkomst geeft?"

Ja, Johannes begon de omgeving der Schoonheid te doorzien, en te begrijpen, hoeveel vreugdeloosheid, en verblinding, werd verborgen achter het masker van levenslust en weelde. Maar gravin Dolorès en de heer van Lieverlee, wien hij zijn gedicht lezen liet, gaven hem weinig voldoening hierover

en begrepen zijn smart niet, of wilden haar niet begrijpen.

En Pluizer kwam, in den nacht tot hem. Dezelfde Pluizer als uit Robinetta's lentetijd; de Pluizer, „die wist van geen fraaiigheden en opsierselen, van geen schoonen schijn of bekorende zelfverblinding, — die noemde de dingen maar precies zooals ze waren en wond nergens doekjes om."

Pluizer toonde Johannes den afzichtelijken zelf-kant zijner Engelsche omgeving: *haar zedelijke ontaarding en de vreeselijke, angstwekkende gevolgen hiervan.* Het was de wanhoop, het geheimzinnige *„Het"*, dat arme Hélène achtervolgde, tot zij vluchtte: den Dood tegemoet. Dié was vriendelijk, dezelfde goede Man, dien Johannes op zijn nachtelijken overtocht naar Engeland had ontmoet .... In den nacht, waarin Pluizer's geest helder werd in Johannes, was deze laatste er getuige van, dat de arme Hélène uit de kwellingen van Pluizer's eeuwige gedachten-schakelingen ontvlood: en Johannes zag haar vlucht, maar hij kon, — als slapenden zijn, — roepen noch bewegen.

„Toen ging het meisje in 't water, met de armen uitgebreid, of zij het omhelzen wilde. Zij ging voorzichtig, zoodat het water niet plaste of spatte. Alleen de sterrevonken braken vanéén, in lange strepen en licht-slangetjes, die dansten toen nog lang op en neer, in de rimpeling, toen het witte niet meer zichtbaar was.

„Die hebben we!" zei Pluizer.

„Dat staat nog te bezien!" zei de goede Dood.

Voortaan kon Johannes geen gelukkig oogenblik in Engeland meer doorbrengen.

HOOFDSTUK XII.

DE VILLA „DOLORES".

De schoonheids-verwachtingen, waarin de kleine Johannes naar Engeland was overgestoken, hadden wel zeer duidelijk haar ijdelheid getoond. De aanblik zijner beide kinderen electriseerde hem niet langer; de heer van Lieverlee boezemde hem een grooten hekel in, — de altijd lieve gastvrouw verontrustte hem door telkens terug te komen op haar verlangen, dat Johannes zich met de doode Hélène in verstandhouding zou begeven. Toch werd juist dit laatste de oorzaak, waardoor hij uit zijn Engelsche ballingschap verlost werd. Want toen Johannes onomwonden had uitgesproken, dat hij *onmachtig* was te doen wat hem werd gevraagd, bracht van Lieverlee het gesprek op Markus, Johannes' „Mahatma". Dat Johannes, in de verwarring van zijn toestand, niet over den Broeder spreken kon, valt licht te begrijpen. Nu echter werd ook zonder dat besloten, naar Holland te gaan, en Markus te zoeken, en dit „Mahatma" in verstandhouding te doen treden met Hélène ...

Het weerzien van zijn vaderland, zoo spannings-vol verbeid, werd voor Johannes een groote teleurstelling. Ware hij alléén gegaan, zoekend Markus en Marjon, dan zouden zich heel andere dóórzichten voor hem hebben geopend. Nu echter kwam hij in zijn duinenland terug onder de leiding van den heer van Lieverlee, en trof hem zoo smartelijk het gebrek aan natuurschoon en zijn onvermogen, eenig mooi te zien in die, door de menschen veroverde en bezoedelde huizen. Het was al lang geleden, toen Windekind Johannes de feestviering der menschen in 't bosch had laten zien.

Hoe kinderlijk had de kleine Johannes toen nog tegenover het leven gestaan: hoe had hij geschreid, bij Windekind, omdat hij het leelijke en terugstootende der menschen zag! Dàt was nu niet meer zijn verdriet, toen hij de zee bedorven vond door hun woelige drukte, door hun leelijke gebouwen. Hij gevoelde zich er nu zèlf door te kort gedaan, hij, de zoeker naar schoonheid! En hoe bezwaarlijk kon deze zich kristalliseeren uit de genoegens van het badplaats-leven, volop door gravin Dolorès en van Lieverlee genoten: uit hun visites, uit hun bezoeken van societeiten, restaurants en concerten.

In overeenstemming met het doel waartoe Johannes op villa Dolores logeerde, maakte hij al spoedig kennis met de leden der Plejaden, waarvan er in 't geheel zeven waren: dit getal speelt in den theosofischen en spiritistischen gedachtenkring een groote rol. Hoewel Johannes met ongemeen groote belangstelling zijn introductie in de hem nieuwe wereld tegemoet zag (hij zou anders niet zoo gedetailleerd-scherp zijn opmerkingen hebben kunnen maken omtrent 't uiterlijk der deelnemers), vielen hem noch de leden zelf nòch hun spiritistische praestaties zeer mee. Het geheel deed zich aan hem vóór als een vrij dwaze vergadering van zeer zonderlinge menschen, en aangezien deze beschouwingswijze zich onwillekeurig aan den Lezer dreigt mede te deelen, mag hier wel even worden opgemerkt, dat ook onder de spiritisten menschen zijn, die ernstig over hunne leer hebben nagedacht [1]). Hièr worden in ieder geval niets dan karikaturen gegeven, wier teekening als zoodanig zeker literaire waarde heeft: zoo vindt men ongetwijfeld dames, als de „niet meer zeer jonge freule", — een der leden, — in allerlei geestelijke coteriën, clubs en vereenigingen. Daarbij komt, dat ook de beschrijving van het verloop der séance veel goeds heeft, en,

1) Zie b.v. H. N. de Fremery. „Een Spiritistische Levensbeschouwing" (Bussum 1907) en, van denzelfden schrijver „Mijn Ervaringen in een Haagschen Spiritisten-kring". (Bussum, 1908).

hoewel tendenzieus gegeven, toch wortel tin een groote mate van kennis. Wij noemen b.v. het ironisch verwijt, dat de spiritisten in 't duister willen werken, — een feit, welker door hen aangenomen noodwendigheid, populair uitgedrukt, wel hieraan wordt toegeschreven, dat eterische wezens, die zich moeten handhaven, dit niet kunnen doen wanneer zij met hun zwakkere trillingen de sterke trillingen van het licht te verduren hebben[1]).

Het verloop der spiritistische séance, welke Johannes bijwoont, komt weinig overeen met wat ik in de door mij aangehaalde werken gelezen heb over zulke vergaderingen. Van Eeden toch noemt de komst der geesten van Mozes, dan van Homeres en Cicero, en van Napoleon. Ik heb niet kunnen vinden, dat normale séances juist met zulk hoog bezoek worden vereerd: veeleer verkreeg ik den indruk, dat de uitkomsten gewoonlijk van zeer weinig beteekenis zijn. Door allerlei kleinere aanwijzingen doet van Eeden ons in dit gedeelte gevoelen, dat er klaarblijkelijk bedrog van de zijde van 't medium in het spel is:

„De tafel begon te draaien en te wippen en nu werden de vragen gesteld. De eerste geest die verscheen gaf in 't algemeen den raad veel den bijbel te lezen en trouw ter kerk te gaan, hetgeen op de aanwezigen blijkbaar een diepen indruk maakte.

1) De heer de Fremery schrijft hierover: „Een punt, waarin ik mij maar moeilijk heb kunnen schikken, was de gebrekkige verlichting. Telkens trachtte ik gedaan te krijgen, dat de gasvlam een weinig hooger mocht branden, betoogende dat het mij meer waard was een klein feit goed, dan een schijnbaar groot feit slecht te zien. Maar al erkenden alle leden van den kring — ook het medium — de juistheid van mijn betoog, de ervaring wees uit, dat ik mij had te schikken naar wat te doen gebruikelijk was geworden. Toen de ondervinding werd opgedaan, dat het temperen van het licht bevorderlijk was aan het tot stand komen der verschijnselen, is men in dezen kring steeds meer en meer op den fatalen weg van schemering en duisternis afgedwaald. Was het onderzoek in wetenschappelijken zin geleid, dan zou aan dit euvel door doeltreffende maatregelen wel tegemoet te komen zijn geweest. Maar zooals de zaken hier stonden, is te begrijpen wat er het gevolg van moest zijn: onbetrouwbaarder waarneming èn dus verlies van kostbaar bewijsmateriaal. Mijn poging om rood licht aan te wenden, heeft tot dusverre wel eenige, doch nog lang geen afdoende verbetering in dezen toestand gebracht".

Naar zijn naam gevraagd, antwoordde de geest „Mozes". Dit gaf professor Bommeldoos terstond aanleiding te vragen of hij de Pentateuch zelf geschreven had. „Ja!" zei Mozes. Maar toen de professor hem in 't Hebreeuwsch te lijf ging, zeide Mozes dat het medium een oogenblikje rust noodig had, en na deze rust liet hij het woord aan een ander". Was 't een „spotgeest"? Eenigen tijd later spraken Homeros en Cicero groote waardeering uit voor de R. K.-kerk, toonde Napoleon zich zeer berouwvol over het vele door hem vergoten bloed, en wekte zekere „Thomas", — die op de wat moeilijke vragen van professor Bommeldoos een hardnekkig stilzwijgen bewaarde, — op tot biechten, bidden en boetedoening. De religieus-katholieke stemming der geesten deelde zich aan de gastvrouw mede; gedurende de séance had Johannes naast haar mogen zitten en kunnen genieten den druk harer zachte hand, getuige harer vriendelijke gezindheid jegens hem. De aanwijzingen, dien avond ontvangen, voerden haar gedachten met aandrang in de richting der Roomsch-Katholieke kerk; op dien stroom wilde zij ook Johannes meenemen; er ontstond zekere warmte in haar blik, die deze verkeerd begreep en voor liefde hield. Toen gebeurde het, dat Johannes in teedere handberoering kwam met zijn schoone gastvrouw, en haar met hartstochtelijke toewijding in de oogen zag .... Het was hartstocht zonder geestelijke gemeenschap; maar Marjon's beeld, dat *geestelijk* voor hem opdoemde bij 't aanschouwen van Dolorès' lichaams-oogen, Marjon's beeld kwam tot hem, angstig en droef .... Klaarblijkelijk naderde het tijdstip, waarop Johannes van zijn aanbidding der gravin bevrijd zou worden. Marjon kwam hem te hulp, Marjon, in de gedaante van 't nette, in 't zwart gekleede Hollandsche dienstmeisje: toen hij haar zoo plotseling en onverwacht in de oogen zag, de welbekende, lichtgrijze, nu angstig-droeve oogen, was 't hem of zijn hart stilstond. „Als verlamd bleef hij zitten, tot de hand van zijn

vriendin hem ontglipte. Hij scheen te willen opstaan, iets te willen zeggen ....

Maar Marjon legde haar vinger op hare lippen, en ging rustig door met haar werk".

* * *

Van den aanvang af was Johannes' zoeken naar de schoonheid gekoppeld geweest aan de gestalte van Dolorès. Om haar had hij de engelsche aristocratie bezocht, waarin hij zich zoo weinig thuisgevoelde, — om haar de theosofie belangrijk gevonden en het spiritisme, — nu voerde de gravin hem de R. K.-leer tegemoet. Het materialistisch standpunt was hij ontstegen na zijn overwinning op Pluizer; het spiritisme, het dadelijk experiment waardoor men over het Hiernamaals inlichtingen hoopt te verkrijgen, had hem, op z'n zachtst uitgedrukt, niet kunnen voldoen. „Na de materialistische vervlakking en verruwing is de geestelijke decadentie, het behagen in het spel met de machten der andere wereld, waaraan men kans loopt zijn ziel en zaligheid te verliezen, het nieuwe en oneindig veel grootere gevaar. Men heeft den duivel te gast, eer men het weet; het gaat geleidelijk aan, van ijdel tijdverdrijf af tot geestelijke perversiteit toe, heel „van lieverlee" " [1]).

Zóó waarschuwt ook de R.K. geestelijke, pater Canisius, met wien de schrijver Johannes nu in aanraking brengt als met een nieuwe macht in zijn leven. Wij hebben hier weer dezelfde opmerking te plaatsen, indertijd besproken, o.a. bij de figuren Kraalboom, Seréna, Van Lieverlee: Frederik van Eeden geeft niet den besten kant te zien waar hij typeert, en doet dit vaak op ironische of sarcastische wijze. Zoo wordt het „savoir vivre" der roomsche geestelijken als comedie-achtig, en vreemd

1) L. J. M. Feber: „Frederik van Eeden's Ontwikkelingsgang". (Den Bosch 1922).

aan waarachtig gevoel geteekend: wanneer b.v. Johannes, „levendig", van zijn idealen vertelt, lezen wij:

„De pater liet Johannes' hand los en sloeg zijn beide vleezige handen in elkaar, terwijl hij het groote hoofd schudde, diep zuchtte en gravin Dolorès met een zeer ernstig gezicht bleef aanzien.

„— „Arme jongen!" zei hij toen, „Arme jongen!" "

Juist ook die laatste uitroep is typeerend. Want in stede van een onwillekeurige opwelling uit 't hart te zijn, blijkt het een weloverdachte uitdrukking, die haar plaats verkrijgt in 't begin van Canisius' betoog; dat culmineert dan na eenige bedreigingen met God's straffen voor hen, die zich niet buiten Satan's macht weten te houden, in den aan 't slot genoemden naam van den Heiland, „van wien de Paus" (voorzichtig wordt het er aldus bijgevoegd) maar een menschelijk vertegenwoordiger is". De *persoon* van Canisius komt er dus niet beter af dan die van Kraalboom; zijn *leer* daarentegen vindt misschien iets meer weerklank in Johannes' hart. „De Kerk", zegt de pater, „de Kerk geeft je alles, schoonheid, warmte, liefde, verheven poëzie;" — hij weet wel, wat Johannes verlangt! Zoo belooft de nieuwe discipel dan, met de gravin naar de R. K. kerk te zullen gaan. „Met warme handdrukken aan zijn beide nieuwe discipelen, en een uitdrukking van rustige voldoening op 't gelaat, vertrok Pater Canisius...."

Maar toen dien nacht Johannes in twijfelvollen angstdroom klappertandend wakker lag, gewerd hem, in fluisterstem, Marjon's troost. Die wees hem op des Vaders wensch, dat Zijn kinderen trouw en dapper zouden wezen. En daarna, weer ingeslapen, was het Wistik die hem wegvoerde uit de benepenheid en de beklemming, waarin Villa Dolorès hem knelde. En Wistik voerde hem vrijuit, in de buitenlucht, waar Marjon's zingende stem riep — toen de arme Johannes lag in den greep zijner angstdroomen. Hoe kent de schrijver de droomtoestanden! hoe uitnemend weet hij ook hier *te*

beschrijven, dat wreede spel van wèg-willen en gebondenzijn, dat wij allen uit onze droomen wel kennen. Vol zweving is Marjon's lied, Marjon's aantrekkelijke zang: maar

„wieglen en zweven,
gansch door den hemelglans
helpend omgeven", —

dat kon Johannes nog niet. Welk een realiteit nu in 't volgende: „Hij zag wel lichtstralen hier en daar doordringen, en ook telkens een stukje blauwen hemel. Maar hij kon er niet bij, hij kon er niet uit. En weer ging het trap op, trap af, portalen, gangen en groote zolders door, om den uitweg. En de vangarmen lagen overal". En sterker wordt Marjon's trekkende kracht, heerlijker haar zang, stralender de hemel, waarin zij roept Johannes. Dan komt Wistik hem aanvuren in zijn strijd tegen *Het*, dat Johannes vervolgt. Nu houdt deze stand, en klemt de tanden samen, en balt de vuisten, en keert zich, roepend en scheldend, om, en .... de beklemming wijkt. „Wanneer hij Marjon's zanggeluid wéér hoort, is het een *bekende* wijze van een hunner oude liedjes, die zij zingt ....

„Optreden!" heeft Wistik hem dien nacht geleerd.

Van Lieverlee Tot Endegeest moest hem aanwijzing geven, waar zijn Broeder was. Hij heeft hem met theosofie en spiritisme in aanraking gebracht, — zij hebben Johannes niet bevredigd. De Roomsch-Katholieke Kerk heeft Johannes met Van Lieverlee samen leeren zien en, cynisch, beschouwt hij ze alleen als een uit welbegrepen eigenbelang goed ingerichte organisatie. Pater Canisius? „Een gewikste! Laat die maar loopen". De organisatie der R. K. kerk? Wat die den menschen weet vóór te kolen: „daar mag je je petje voor afnemen. Daar is die heele gereformeerde santekraam niks bij .... Wil je de lui er onder houden, houd ze er dan heelemaal onder". En Johannes vergelijkt verder, de R. K. kerk bij wat ds. Kraalboom hem van de protestantsche deed denken: „Een kerk willen vormen en

tegelijk van gewetensvrijheid praten, zooals de protestanten, dat is larie, daar komt toch niets van. Dat zie je aan de resultaten. Ieder dozijn protestanten heeft een eigen kerk met eigen leerstukjes en een alleenzaligmakend geloofje, met anderhalve uitverkorene".

Waar Johannes zoo cynisch over Kerk en Geloof dacht, moest het verlangen, bij Markus te zijn, en van hem uitkomst te krijgen, wel sterk in hem worden. In de arbeiders-beweging zou hij hem zoeken.

Nieuwe omgeving, nieuwe maatschappelijke typen!

Van Lieverlee bracht Johannes bij dr. Felbeck, redacteur van een socialistische courant.

Een blijden, rustigen eersten indruk kreeg Johannes ook hier wederom niet. Het was òpschelden van Felbeck en Van Lieverlee tegenover elkaar. Het is vooral de taal van den proletarischen leidsman (en wij denken hierbij weer aan vroeger-besproken gestalten uit 't boek) welke een spotbeeld geeft van wat de ernstig-bedoelende, offervaardige Johannes, bij de volks-verheffers hoopt aan te treffen. Lid der partij worden, zegt dr. Dr. Felbeck in hoogdravende bewoordingen; beteekent, „dat je afstand doet van de voorrechten van de klasse waartoe je oorspronkelijk behoort en dat je je scharen wilt onder het roode vaandel, in de gelederen der internationale arbeiderspartij, bij het strijdende proletariaat, de klasse der toekomst". Voorloopig zou Johannes alleen zijn naam behoeven te zetten, — maar, met vrijmoedigheid dit weigerend, vroeg hij verder en kwam ten slotte te weten, dat zijn Broeder aan 'n ijzerfabriek „'n baantje" had. Het herkenningsgesprek over Markus is, door de gelijkenis op de stereotiepe Christus-afbeelding, pijnlijk:

„— „Wanneer is hij daar gekomen?" vroeg van Lieverlee.

— „Ik denk een week of drie geleden".

— „Is het zoo'n lange donkere vent, met baard en krullend haar, en een sporthemd?"

— „Juist! — net zoo!" zeiden verschillende stemmen" —".

Pijnlijk voor Johannes was vooral de sarcastische schaterlach van Van Lieverlee, toen deze uit die beschrijving één der arbeiders van zijn oom herkende, waaraan hij de bijgedachte van een Mahatma niet dan met groote spotlust kon verbinden . . . . Gelukkig vond Johannes, op zijn kamertje, een vaas vol vergeet-me-nieten van Marjon, tot troost: klaarblijkelijk naderde hij opnieuw den sfeer, die hem geluk kon brengen.

* * *

De ernstige waarschuwingen van pater Canisius waren intusschen niet zonder invloed gebleven. Het sprookjesachtige van de kleine Johannes' eerste deel is niet verloren, doch komt, fijn en in teêre omlijning, in zijn droomen terug. Daar verscheen hem Wistik, in heerlijk-schoon natuurland. Geen dichter onzer romantiek weet zóó te teekenen:

„Zij zaten aan een rotsige kust. De zon scheen fel op een steilen roodachtigen rotsenwand ter linker, rechts rees de glooiing zachter en er groeiden boomen met fijnbladerig, grijsgroen loof. Voor hen lag de wijde, zacht bewogen zee, al maar deinend en blinkerend in 't licht onder den frisschen wind. Niets was daar te zien als roode rots, en blauwe lucht en water. Het blauwe, kristal-klare water plapperde en gorgelde en platste om de uitgeholde en aangevreten steenen voor hun voeten, en verdween in spleten en grotten, waar de zeewier groeide en het roode koraal. Wat was het licht en frisch en ruim!"

Zoo weet de schrijver ons uit de diepten van den droom te verheffen tot klare werkelijkheid: wat op die wijze in den nacht tot Johannes sprak behoorde inderdaad tot zijn Leven.

De Satans-gedachte, hem door Canisius geopenbaard, had Johannes niet meer verlaten. Het lijden was wel in voldoende mate tot hem gekomen, dat hij de angsten begrijpen kon, waarvan de pater had gesproken. En ook de twijfel, bronader dier kwellingen, kende Johannes zeer goed. Was het wonder, dat Jo-

hannes die gedachten verbond aan de begeerte naar liefde, die in zoovele menschenlevens, en ook in dat van den kleinen Johannes, smartelijke verwarring had gesticht? Dat hij het „gemeene wijf, Marjon's zuster", vurig haatte? Dat hij, nu pater Canisius hem dieper deed indenken den Satan, gevoelde: Marjon's zuster „heeft me ééns een zoen gegeven, en dat heeft m'n leven bedorven"?

Het wezen van Satan wilde Johannes doorgronden; hij moest dus tot hem gaan, hem leeren kennen; „Wistik!" klonk 't in zijn ziel, — maar Wistik was een groot vijand van den Satan; dus kon hij Johannes alleen heimelijk vergezellen; en: hem ter hulpe meegeven „een spiegeltje . . . ., met zijn naam netjes in de lijst gegraveerd". Zoo ondernam Johannes, gewapend met 't middel der zelfbeschouwing en met Marjon's vergeet-mij-nieten, in 't vaste voornemen, te onderzoeken, zijn tocht in het rijk van den Booze, het rijk van Koning Waan. Wat Jan Ligthart geschreven heeft naar aanleiding van de tocht door de graven, geldt met eenige kleine wijzigingen, van deze hellevaart:

„Vrees niet. Wend niet af uw oogen van de verteringswoede van den Waan, van het ellendige overschot, dat eenmaal van de bloeiende schoonheid rest. Zie de waarheid, de onverbiddelijke. En grijpt ontzetting u aan, siddert ge van angst, huivert ge van afgrijzen, weet, dat levensernst opgroeit uit doodsvertrouwdheid en dat geen boom een breede, frischgroene kruin kan vormen, tenzij zijn wortelen diep zijn doorgedrongen in de donkere aarde.

„Alleen het volle besef der aardsche vergankelijkheid doet de ziel stijgen naar de blauwe oneindigheid".

Belangrijke ontmoetingen uit zijn leven gaan voor Johannes' oog voorbij. Niet alleen de slechte menschelijke eigenschappen, die (als Bangeling, Goedzak, Pluizer, Sleur en Degeneratie) den mensch in het rijk van koning Waan brengen, — doch ook de slachtoffers zelven ontmoet hij er. Hij ziet de arme Hélène en dominee Kraalboom (ijverig predikend voor een aantal toe-

hoorders, die er, in gehuichelde heiligheid uitzagen als ds. Kraalboom zelf); dan: pater Canisius, buiten wiens kerkje het pikdonker is; een naturalistisch woordkunstenaar; professor Bommeldoos, bezig met het onderzoek zijner eigen hersens; voorts in één der vele hokjes, waarboven „Partijstrijd"; „klassenstrijd" enz. stond, dr. Felbeck in verwoede razernij met het schuim op den mond. In de afdeeling, waar zoekers als deze laatsten, zoekers naar „*Vrijheid en Recht*" teland kwamen stond een mannetje, een lint met dat opschrift om hoofd en armen en beenen te winden, tot hij geen lid verroeren kon. Maar met forsche kracht, en bezield door te denken aan Marjon en Markus, trapte Johannes reeds de deur in van „*Zonde en Schuld*". Toen bevond Johannes zich in een ruimte, waar de demonen hem, ondanks hun schimp, niet konden schaden; hij zag er zijn leven terug als op een reis, door hem afgelegd. En het boek, waarin dat leven van Johannes den Reiziger beschreven was, steeg ten hemel, dien Johannes zag ophelderen tot vollen dag. En met een „lichte, stille, zalige sluimering" als „van een genezen zieke, of van een doodmoe thuisgekomene na bangen tocht" wachtte Johannes zijn ontwaken af.

* * *

Welk een aanéénschakeling van gesteldheden had Johannes al doorloopen, sedert het sprookjesachtige begin van zijn leven met Robinetta's verlies beëindigd was. Als in ons eigen leven komen bij toerbeurt de groote maatschappelijke en godsdienstige vragen het middelpunt van zijn gedachtensfeer vormen. Marjon en Markus; het goed-kerkelijk vergenoegde, leven van tante Seréna; de vraag van herkomst en toekomst van den mensch; het boven-natuurlijke; het Roomsch-Katholicisme en ook hiervan de beheersching in het besef van Zonde en Schuld. En door dat alles héén-gevlochten de draad van Johannes' liefdeleven, het totaal-aanzien zijns levens beheerschend, hoewel het sensueele element het geestelijke nimmer verdrukt.

In zulk een verhouding hebben wij ons respectievelijk Johannes te denken jegens gravin Dolorès en jegens de Katholieke kerk. Laatstgenoemde boezemt hem belang in om haarzelf, maar ook om de liefde, die hij voor de Katholieke Dolorès gevoelt. Wordt gaandeweg het hopelooze hiervan aan Johannes duidelijk, dan neemt in diezelfde mate zijn behoefte aan Markus' troostrijke tegenwoordigheid toe. Toch is het hem zéér onverwacht, wanneer, in familie-praatje aan 't strand, de vroolijke luchthartige kinderen, van Lieverlee hun „nieuwen papa" noemen. Versuft als door een hevigen slag, drong het besef dier woorden slechts langzaam tot hem door. „De blauwe lucht, de zee, het zand, de lichtgroene duinreeks, de huizen, de witte figuurtjes, alles danste en warrelde dooreen, en werd eindelijk geheel en al zwart. Hij kon niet meer denken, en begreep alleen nog maar dat hij hoogst onplezierig voelde en misselijk was. Hij moest weg.

„Terwijl hij opstond hoorde hij zeggen: „wat word je bleek!" dat was 't laatste. Toen liep hij weg, langs de golven, niets meer hoorend als ruischen, ruischen, van 't water naast hem en 't bloed in zijn ooren.

„Hij slingerde wat heen en weer, alsof hij te veel gedronken had, en verbaasde zich hoe dat kwam.

„Eindelijk zag hij geen menschen meer en geen huizen, alleen water, lucht en zand.

Dat scheen zijn bedoeling geweest te zijn, want hij ging weer liggen, slap en krachteloos, in 't mulle zand, en sluimerde.',

HOOFDSTUK XIII.

ROOMSCH-KATHOLIEKE EEREDIENST.

Het is van een veelzijdig auteur als Frederik van Eeden wel te verwachten, dat hij voldoende afwisseling in zijn verhaal weet te brengen om de aandacht van den lezer ten einde toe te behouden. Ook waar zijn roman, gelijk de beide vervolgdeelen van de Kleine Johannes, uitdijt tot ruim zeshonderd bladzijden. Naast vaak zeer diepe symboliek vinden wij een uitnemende vertolking van gezellig familie- en kindergesnap; naast beschrijvingen van glanzende reinheid der natuur wordt de arbeiderskroeg, als vergaderplaats eener heftige vergadering, de plaats der handeling; schokkend verdriet en klaterende vreugde, — koele onverschilligheid en weeke-naastenliefde, — hooge oprechtheid en doortrapte huichelarij dat alles voert ons met den schrijver samen in meer dan belangstellend meeleven met zijn hoofdpersoon. Men heeft gezegd, dat Markus feitelijk hoofdpersoon wordt van het boek: bezwaarlijk kan dit zoo wezen, — want Markus is slechts één der gedachten-draden van den kleinen Johannes. Zijn aanhankelijkheid aan gravin Dolorès groepeert b.v. een groot deel van het boek om Johannes zelf en schenkt er, na symbolisch uitgewerkte denkbeelden, het aanzien van een roman aan.

In zijn eerste teleurstelling brandden de gedachten in hem tot gloeiende verwarring samen. Hij sloot zich in zijn kamertje van villa Dolorès op, rommelend in de kleine verzameling van snuisterijen, boeken, teekengerei, die hij had aangelegd. Maar in zijn brein kookte de woede, die zich keerde tegen van Lieverlee. En zijn handen maakten van een groot passer-been een

dolk, om van Lieverlee te dooden. Zoo weinig viel er met zijn verliefdheid te spotten! Zoo hevige haat kwelde den armen Johannes. Welk een daling in zedelijk begeeren! Nu geen *smart* meer om de ellende van anderen, nu begeerte, ellende te veroorzaken . . . .

Tegen de uitvoering hiervan vrijwaarde hem Marjon's komst. Bleek was haar gezichtje, wijdopen haar angstige oogen toen zij, dra alles begrijpend, binnen trad. „De liefde is niet afgunstig; . . . . zij zoekt zich zelve niet, zij wordt niet verbitterd", — dat alles kwam Marjon aan Johannes verkondigen, zachtzinnig, met innig-rustigen oogopslag. Zij had ook zelf ondervonden hoe pijnlijk liefdes-teleurstelling treft: ook zij had willen dooden — gravin Dolorès; zij had het gelaten, denkend aan 't groote leed, dat erdoor over Johannes zou komen. Moest hij nu niet evenzoo denken over gravin Dolorès? Moest hij niet vertrouwen op het goed beleid van den Vader? En, uitschreiend in elkaars armen, verzachtte zich hun stemming en hun gemoed . . . . Maar Marjon's nachtelijk bezoek werd door de Vrouw des huizes ontdekt; zij moest den volgenden dag vertrekken. Met haar verliet de Liefde de villa Dolorès.

* * *

Johannes en gravin Dolorès hadden nog niet het laatste woord over het op handen zijnde huwelijk gesproken. Met verfijnd-scherpe coquetterie wist zij Johannes nog eens te doen hoop-vatten, om daarna, zelf van haar medelijden genietend, hem pater Canisius ten trooster aan te bevelen. En dàt was werkelijk balsemend voor Johannes, dat de gravin en haar kinderen en van Lieverlee allen tezamen Roomsch werden: hij besefte na die mededeeling, hoe ver zij allen van hem afstonden.

Het was in deze verstandelijk-rustige verhouding, dat Johannes met de familie samen een Roomsch-Katholieke godsdienstoefening bijwoonde. Maar zijn stemming was bedroefd en het werd hem, wijl orgelmuziek en wierookgeur en bloemen-

sier hem zinnelijk ontroerden, moeilijk, zich te beheerschen. Was er stemming denkbaar, méér geschikt om Johannes in den schoot der Roomsche kerk te voeren? Reeds wees Pater Canisius op het groote kruisbeeld boven het altaar als op Jezus, die Johannes wachtte, — maar van hoe goeden wil deze ook was, bleef hij toch de houten pop leelijk, bloederig, pronkerig vinden. Minutieus nam hij de technische samenstelling van het beeld waar, — doch evenals b.v. bij tante Seréna's Protestantisme, zonder meegaand te denken in den geest, waarin de stichters zich hadden ingedacht [1]). Niet minder *oppervlakkig* zijn Johannes' overige bezwaren tegen den kerkdienst, dien hij bijwoont; het is als de oude kwestie van de Génestet's *„Jan Rap"*:

„Jan Rap is zeer vrijzinnig, zeer!
Hij houdt niet van die vromen:
Hij geeft „geen weerga" om de leer,
  En smaalt van „breede zoomen".
Hij vindt geen waren christengeest
  Bij al die fijne kwezels;
Hij zegt „de Liefde is 't hoogst, is 't meest,"
  En scheldt hen uit voor Ezels . . .

Wat toch zijn de opmerkingen, die Johannes, na 't verwerpen van het kruisbeeld, maakt? „Wel een kwartier had hij zitten staren en peinzen, en rondom hoorde hij de menschen praten, over den prijs dien ze voor hun plaats betaald hadden, en over het ophouden of afzetten van dameshoeden, en over gereserveerde banken voor voorname families [2]) . . . .".

Maar vaster vorm en grooter belangrijkheid kregen gaandeweg Johannes' bezwaren tegen den eeredienst, dien hij bijwoonde. Die bezwaren werden uitgesproken door Markus, wiens plechtig verschijnen op het altaar hem groot overwicht bezorgde op den priester.

1) Hierover o.a. in „Het Geloof onzer Vaderen" door W. A. J. Bleisse bewerkt (Utrecht, 1920) blz. 233 vlgg.

2) Dit laatste bezwaar wordt ook meermalen tegen het Protestantisme geopperd, alsof deze organieke regeling iets met de *leer* te maken heeft!

Ach! van welk een medelijdende minachting voor de geestelijken vervult Markus den kleinen Johannes! Aanvechtbaar en voor protestanten on-aannemelijk mogen de grondslagen van het Roomsche priesterschap zijn, [1]) de uitspraken van Markus raken deze punten niet en dragen meer het karakter van een aantal „maxines" dan van een deelnemend zien en toonen van feilen. Ter illustratie hiervan doen wij enkele grepen uit Markus' bladzijden-lange, vaak zeer onlogische toespraak:

„Gij zijt nog niet verlost en niemand met u is verlost, waagt gij het uit naam eens Verlossers te spreken?"

„Ging uw Heiland op aarde in kleederen met zilver en goud? .... Uw pronk is een bespotting des Allerhoogsten en een lastering van uwen Heiland".

„Als pauwen stapt gij door uw marmeren kerken, blinkend van verguld, maar het koninkrijk Gods laat ge liggen als een vervuild wicht op ongewasschen doeken, naakt en uitgeteerd".

„Zwart als de raven ...., vuil zwart zoekt gij door de lichte wereld uw heimelijken weg. Maar in uw kerken troont ge en pronkt ge als koningen, [2]) in violet, en geel, en purper en goud-brokaat".

„Wee u, gij wereldverzakers! Is de wereld u niet gegeven door den Vader, het heerlijkste en kostbaarste aller geschenken van den allerliefsten vriend?" [3])

„In één schuchter gestameld woordje van een arm heidenkind zal meer van des Vaders wijsheid zijn, dan in al uw decreten en bullen en conciliën".

„En wanneer gij mededingers hebt, daar toont ge u ingetogen.

---

1) Wij verwijzen den belangstellenden Lezer naar bovengenoemd boek van Blaisse, welks 29ste hoofdstuk aan „Het Priesterschap" gewijd is.

2) Zoo is inderdaad de Roomsch-Katholieke opvatting van het priesterschap: „de katholieke priester is een *koning*, die met liefde den scepter voert, en wiens troon onwankelbaar vaststaat in het hart van zijn volk." (aangehaald werk pag. 436.)

3) De tekst, op grond waarvan de R.K. kerk het coelibaat verdedigt vindt men aang. in hoofdstuk XXX: „Het Celibaat".

Maar waar ge zonder mededingers zijt, daar verpest ge de landen als weleer" ....

Een auteur als van Eeden weet voldoende de kracht zijner woorden om de uitwerking te peilen. Hij bedoelt dus in het kort: „het ideaal eener Kerk is bij de Roomsch-Katholieken niet te vinden".

Wij willen thans niet meer dezer klinkende uitspraken — „ex-cathedra" aanhalen.

Wij kunnen niet veronderstellen, dat Frederik van Eeden op dien rijperen leeftijd gekomen, later nog van denkbeelden geheel is omgezwaaid. Wij moeten dus aannemen, dat die schrijver zijn stellingen dezer passage *nog altijd handhaaft, maar dat hij, zoekend het volmaakte, en erkennend dat het ideaal in menschenstelsels niet te vinden is, zich tevreden heeft gesteld met wat de Roomsch-Katholieke leer in haar Kerk daadwerkelijk georganiseerd heeft*. Ware het anders, dan zou van Eeden dit gedeelte als een onrecht, der R. K. kerk aangedaan, beschouwen en het *dus* reeds hebben herroepen.

Wij moeten hier terloops opmerken, dat de literaire waarde, die in deze passage natuurlijk met de ethische nauw samenhangt, niet zeer groot is. De alleenspraak tot den priester is te lang, te weinig klemmend van betoog, om de letterkundige aandacht gespannen te houden. Zelfs wanneer de schrijver zijn toevlucht neemt tot 't gewelddadig machtsmiddel, dat Markus, aan 't slot zijner rede, het groote gulden kruisbeeld verbrijzelt en aldus in 's priesters oog heiligschennis pleegt, heeft dit betrekkelijk weinig effect. Verre hierboven zou ons een rustig-verstandelijke weerlegging gaan van het principe der vereering van beelden ....

Markus werd beschouwd als een waanzinnige, van het altaar weggehaald en uit de Kerk verwijderd. Maar voor Johannes waren zijn denkbeelden wijs en juist; en Marjon en hij bleven den Broeder trouw, en bezochten hem in het sombere gebouw

met de vreemde geluiden van akelig lachen en eentonig prevelen. Daar stonden de beide jonge menschen, onverwachts, voor den eersten geneesheer: dr. Cijfer, Johannes' voormaligen leermeester, met wien Pluizer hem in aanraking had gebracht. De Wetenschap was zijn gebied, de *kille* wetenschap zonder gevoel, zonder ontroering, die zich slechts in cijfers uitdrukt. Zou zoo iemand, ocit waardeering of zelfs maar begrip kunnen hebben voor denkbeelden als die van Markus Vis? Was het niet duidelijk te voorzien, dat hij de ontoerekenbaar-verklaring van Markus, zou onderteekenen?

Marjon en Johannes kregen dan toch toegang. Een verpleger ging hun vóór, „door lange gangen, — en driemalen moest hij met den sleutel, dien hij in de hand droeg, deuren en hekken opensluiten, zoodat het Johannes toescheen als drongen zij al dieper en dieper in het gebied van waan en onvrijheid.

„Maar het was er stil, droevig stil. Geen druk rumoer van razenden, zooals Johannes had gedacht". Was op die droevige plaats de lieve Broeder opgesloten? Was de hoogste Waarheid, wijl zij de ondeugdelijkheid der menschelijke instellingen uitsprak, gedoemd tot het gekkenhuis? Deze laatste vraag geeft den vorm aan, waarin Johannes de feitelijke gevangenname van Markus zag.

De deur van „Zonde en Schuld" had Johannes ingetrapt. Van hun zondige gedachten, aan moord, vertelden nu Marjon en Johannes aan Markus en deze verkondigde hun de *vergeving*, omdat — het *inzicht* er was. Wel geheel in strijd, — mag men hier wel opmerken om de verhouding tot het Christendom even te belichten — met wat het evangelie zegt o.a. in Mattheus XXVI vs. 27 en 28.

Inderdaad is wat Markus aan Johannes leert, niet veel meer dan *wereld*wijsheid: van *het hoogere* vernemen hij en Marjon niet veel, althans niet in *woorden*, en — dan zijn ook spoedig de tien toegestane minuten voorbij. Met hun aap —

Marjon's nu slecht eruit ziende Keesje, in wien wij wel de gezonde, jonge levensblijheid zullen moeten zien, — volgen de beide jongeren den verpleger, en vernemen van hem Markus' wondere, rust-brengende kracht, die hij ook over wilde patienten oefent [1]). Merkwaardig is nu weer de beschrijving van het geneeskundig onderzoek eenige dagen daarna, waaraan dr. Cijfer en dr. Bommeldoos tezamen Markus onderwerpen. Een zekere mate van werkelijkheid zal hier wel aan de literaire spanning opgeofferd zijn, terwijl overigens de grondslagen gevormd worden door van Eeden's degelijk-zakelijke kennis. Deze is ook thans nog in binnen- en buitenland bekend: zoo zelfs, dat b.v. Dr. L. Loewenfeld in zijn „Hypnotismus und Medium" (München 1922) ook Frederik van Eeden met name noemt, wanneer hij zegt: „Wir können hier nur eine beschränkte Zahl derjenigen nennen, die sich besondere Verdienste auf diesem Gebiete erwarben". Bij het, gerechtelijk, geneeskundig onderzoek nu worden de geneesheeren als onkundig, dwaas en waanwijs voorgesteld, tegenover den geleerden Markus. Wel wetend, dat alles wat hij tot hen zeggen zou, hen niet zou overtuigen, weigert Markus, hun te antwoorden; de aanwezigheid van Johannes eerst brengt hem tot spreken. Professor Bommeldoos besluit, in een geleerde vakterminologie, die bij den leek-lezer een mal figuur doet slaan, tot zoodanigen waanzin (paranoia), waarbij hoogmoeds-waan wordt afgewisseld door vlagen van genialiteit. Het onderzoek zelf heeft op de gewone manier plaats, gelijk in de werkelijkheid [2]): de dokters vragen „naar zijn herkomst, zijn ouderdom, de gezondheid van zijn vader en moeder, naar zijn eigen jeugd en zoo verder". Bij dit geheele, wèl onderhoudende gesprek vervult natuurlijk Markus de rol van den beleedigden heilige, door de domheid in macht overvleugeld: zekere span-

1) Een opmerking die doet denken aan Jezus' bestraffen van wind en zee.
2) Ter zake hiervan was de heer Dr. Schermers, geneesheer-directeur van het sanatorium te Zeist, zoo vriendelijk mij inlichtingen te verstrekken.

ning, die echter niet tot tragiek stijgt, is het niet zeer groote, letterkundige resultaat van de scène in het krankzinnigengesticht, welke echter als het begin van Markus' lijden een harmonische plaats in 't boek inneemt. Filosofisch stelt Markus zich te weer tegen het wetenschappelijk jargon, waarvan de Psychiaters zich bedienen: hun vakterminologie brengt zekere verstarring der begrippen mede en zij doen verkeerd, de *levende* „gevallen", die zij vóór zich krijgen, steeds als 't ware te willen reduceeren tot een nummer in een groep. Hij zegt o.a.: „Wat noemen wij vast, wezens van één dag? Er is niets vast, en er zijn geen blijvende rassen. Het leven is stroomend water en vlammend vuur, nooit hetzelfde als een seconde vroeger. Maar gij maakt de vaste scheidingen in uw verstand, de doode geschriften, de doode woorden, en meent er het levende mee te kunnen vatten". — En later:

— „Gij hebt door de samenwerking en de verbroedering onder de wijzen een leer der verhoudingen gemaakt, die mathesis heet. Maakt zoo een leer der beteekenissen, want gij werpt met woorden in 't wilde naar het schoonste en teederste leven, zooals kinderen vlinders willen vangen met mutsen en tasschen. En door de verbroedering en de samenwerking zult gij dan vragen stellen, waarop de antwoorden u zullen toeklinken als openbaring en evangelie. Helder, heugelijk, wonderbaar". —

Zeker gelooven wij het, wanneer de schrijver zegt, dat er een intense stilte volgt op deze woorden, teeken van gretigheid, waarmee zij hadden geluisterd. Intusschen: veel wijzer worden wij er niet door. En Bommeldoos handhaaft zijn diagnose: begin van krankzinnigheid, met hoogmoeds-waanzin symptomen, gevolg van erfelijke minderwaardigheid met afwisselende genialiteit . . . .

HOOFDSTUK XIV.

MAATSCHAPPELIJKE ARBEID.

De teleurstelling, die Johannes op de villa Dolorès had ondervonden, had zijn gedachten opnieuw in onmiddellijke aanraking met Markus' denkbeelden gebracht. Zij had hem bevrijd van het floers, waarmede de gestalte van pater Canisius en de R. K. kerk hem benevelde; maar ook was het hem duidelijk geworden, dat bruut aanranden dier kerkelijke toestanden leidde tot een eenvoudige krankzinnig-verklaring door „de maatschappij". Het spreekt dus vanzelf, dat Johannes deze maatschappij en haar zoo machtig bestuur óok van naderbij gaat bezien, omdat het de macht is, die de verbreiding zijner anti-kerksche denkbeelden belet. *„De kleine Johannes" is een boek van innigen samenhang.*

Johannes treft het, bij dat onderzoek, goed.

Het hoogste staatsbestuur staat juist in den tijd, waarop dat alles gebeurt, in het middelpunt der belangstelling. De koning en de koningin vieren hun huwelijksfeesten. Nog zijn zij niet getrouwd. „Dat gaat in die hooge kringen zóó maar niet. Ze moesten nog veel maaltijden opeten, nog veel toespraken hooren, en nog vele duizenden buigingen maken. Ze waren, naar ik denk, zoo ongeveer half-weg".

Wanneer men naar de eigenschap zou vragen, welke„ de kleine Johannes" beheerscht, dan zou het antwoord moeten luiden: *diep pessimisme*, omdat het besef van het onvolmaakte onvoldaan laat. Er is bijna geen categorie van personen, waarmee Johannes in aanraking komt, of hij gevoelt terstond hun levensarmoede, het klein-menschelijke van hun gedoe. Dit feit ziet er

te donkerder uit, *wijl hij zich niet bewust is van het lichtend ideaal dat hij er boven zou kunnen stellen*, en dus als een in den blinde zoekende, zijn levensreis vervolgt, — als een blinde, en .... alleen. Geen menschelijk wezen volgt hem belangstellend, liefderijk in zijn lief en leed: Johannes is eenzaam in de wereld, gelijk de kunstenaar ook wel zal geweest zijn.

Toen Johannes begreep, dat de villa Dolorès geen woning voor hem kon wezen, nu Van Lieverlee tot Endegeest er met de andere bewoners Katholiek was geworden en zijn huwelijk met Dolorès zeer aanstaande was, — vond Johannes onderkomen bij een man-en-vrouw Roodhuis, die een geheelonthouders koffiehuis hielden. Hoe was, bij zijn afscheid van de familie Dolorès, weer hare oppervlakkige liefheid ervan gebleken uit de woorden der kinderen: die hadden hem wel graag gehouden. Maar de moeder had beter geweten en Johannes een aanwijzing gegeven, die zij en haar gezin in de laatste plaats zouden opvolgen, toen zij antwoordde, dat het niet mooi en niet goed was „te leven van hetgeen een ander je geeft, zonder zelf te werken. Dat is een woekerleven en zondig voor God. Dat weet Johannes ook en daarom is het heel goed van hem, dat hij werken wil, omdat hij arm is." Zoo was dan, tegen vergoeding van wat hulp in de zaak, Johannes in den kost gekomen bij den stoeren Roodhuis, wiens gelagkamer een vergaderplaats was van de arbeiders-beweging. Het is, alsof Frederik van Eeden hier weer eens de gelegenheid aangrijpt, zijn lezers te toonen hoe in 't arbeiderskamp over hen gedacht en gesproken wordt, hoe men ze daar vreest als een partij, sterk door haar esprit de corps: „Dat schorem kent mekaar allemaal, of 't nou pastoor of domenee of professer hiet. Allemaal 't zelfde schorem. En as ze je" ('t gesprek gaat over Markus) „eenmaal in de klauwe hebben, dan kom je der niet uit. In de bak of in 't gekkehuis of in 't hospitaal, net zoo lang tot ze je na de verdommenis hebbe geholpen". En terwijl het onder die werklieden hoe langer hoe drukker en opgewondener wordt, gaat

de deur open en treedt Markus, in zijn gewone werkmanspak tot groote vreugde der geheele vergadering, over den drempel. En daarmee zakt terstond de haat, die oplaait uit de boosheden tegen de gegoede klassen, de geloovig-Katholieken, de militairisten. Dan, in de stilte welke spoedig ontstaat, neemt Markus het woord en verhaalt op dien diepen toon, waarop wij hem ook reeds bij rante Seréna hoorden spreken, een toon, welke ieder deed luisteren die in zijn omgeving was, een gelijkenis. Ook dit verhaal van Markus doet weer denken aan het optreden van den Heiland en aan Zijn gelijkenissen. Niet doordat zij even eenvoudig en zakelijk (en juist daardoor zoo indrukwekkend) zijn; evenmin door de gebondenheid dier evangelieverhalen. Maar b.v. door deze opmerking, welke eraan voorafgaat:

„— „Ik wil wel een verhaaltje vertellen", zei Markus, als jelui dan belooft het goed te onthouden *en er geen uitleg van te vragen*". In 't oog vallend is hier de overeenkomst met Mattheus XIII : 10 vlgg., waar wij o.m. lezen:

„En de discipelen, tot hem komende, zeiden tot hem: Waarom spreekt gij tot hen door gelijkenissen?

En hij, antwoordende, zeide tot hen: Omdat het u gegeven is, de verborgenheden van het koningrijk der hemelen te weten, maar dien is het niet gegeven; . . . .

Daarom spreek ik tot hen door gelijkenissen, omdat zij ziende niet zien en hoorende niet hooren, noch ook verstaan".

Een andere overeenkomst tusschen Markus' verhaal en de gelijkenissen des Heeren is gelegen in *het milieu*, waarin zij ons verplaatsen. In het Bijbelverhaal valt het volstrekt niet vreemd, dat de stof der parabels ontleend is aan het landleven. Om slechts eenige voorbeelden te noemen: de gelijkenis van „den rijken dwaas" vangt aan: „eens rijken menschen land had wel gedragen"; — die van den onvruchtbaren vijgenboom: „een zeker man had eenen vijgenboom, geplant in zijnen wijngaard"; — die van het verloren schaap: „wat mensch onder u, hebbende honderd schapen, en een van die verliezende, verlaat niet de

negen en negentig in de woestijn, en gaat het verlorene na, totdat hij hetzelve vinde?" Maar even natuurlijk als dit milieu in het evangelie voorkomt, even ongerijmd is 't van landleven te spreken te midden van een aantal mijn-arbeiders, die wel niet veel van zulke verhoudingen zullen begrijpen. Intusschen wekt de figuur van Markus op die manier weer associaties met het leven en den arbeid van den Heiland, welke althans op mij persoonlijk een schendenden indruk maken doordat Markus zich niet *onder* Christus' woorden plaatst, doch zijn denkbeelden, in ietwat verwanten vorm, *ernaast zet*. Daar treft ons dan weer de groote fabriecksstad, deels feestvierend met lichte ramen en juichende menschen en met huzaren-gerucht, — feestvierend om 't naderend huwelijk der koningin, — en anderzijds gedompeld in den drukkenden atmosfeer van de kleinere, weinig machtige, protesteerende volksbeweging. En alweer maken wij omtrent van Eeden dezelfde opmerking als vroeger: hij beschouwt alles met zeker hooghartig medelijden. Als de Koning en Koningin, — „precies als de koekoek uit een koekoeksklok, bij uurslag," — op 't balcon komen, voelt Johannes „ook duidelijk een tinteling van geestdrift, maar daarbij meelijden, want het leek wel of de menigte er vermaak in vond, die twee arme menschen altijd maar te laten buigen, zonder te vragen of zij daar zelf wel veel neiging toe hadden, zoo vlak na 't eten, en na een drukken dag". Even later, in 't zaaltje waar de proletariërs onder leiding van dr. Felbeck hun protestvergadering zullen houden, staat deze geestige vergelijking: „Dr. Felbeck keek met zijn donkere stekende blikken de zaal rond, als een veldheer, die het slagveld overziet". Hier is van Eeden weer op uitmuntend door hem gekend terrein. Vol beeldende kracht is zijn verhaal, hoe en met welke reclames de colporteurs hun bladen venten, hoe de woordvoerder Felbeck reeds door zijn manier van opstaan zijn publiek tracht te imponeeren: „ . . . . het hoofd in de schouders, als een kat die op springen staat. Dan zich geheel oprichtend, keek hij eenige malen, uitdagend en zeker

van zijn zaak, langs de reien van toehoorders, en begon: „Kameraden!" " — In een rede, die anderhalf uur duurt, wekt hij het proletariaat op tot strijd tegen het kapitalisme, dat immers de numerieke minderheid vormt. „Daarbij rekende Dr. Felbeck uit, hoeveel guldens de koning elke minuut te verteren had, en hoe gansche arbeidersgezinnen een week moesten leven van niets meer .... En met tranen in zijn stem vertelde hij dan, hoe de arme daglooner moest rondkomen van zijn schamel loon". Met dezelfde typeerende kracht is ook de houding der luisteraars, — gretige, licht tot lachen of trappelen te bewegen menschenmassa, — geteekend.

Ook van het vervolg dezer vergadering levert de schrijver een schets van groot dramatisch effekt, een schets die juist daardoor ook van groot maatschappelijk letterkundig belang is. De oneenigheid bij dergelijke volks-vergaderingen, — door Frederik van Eeden o.a. nog in zijn comedie „don Toribio" op vermakelijke wijze aan den dag gesteld — vindt ook hier haar beschrijving. Het is zekere Hakkema, die 't tegen dr. Felbeck opneemt. Ook zijn uiterlijk is zeer goed gezien: „Hakkema was een kleine, vierkante man, met lang haar, dat hem recht naar achter in den nek was gekamd. Zijn stem was rauw en schor van 't vele spreken, en als hij sprak, legde hij zijn hoofd in den nek, zoodat zijn ruige baard vooruitstak". Ook de maatschappelijke satyre, welke het antwoord van Felbeck's mededinger — naar — volksgunst inhoudt, is vol realiteit.

„De spot ging voornamelijk daarover, dat de vorige spreker zich wel proletariër noemt, maar ondertusschen een villa had te Driebergen en zijn zoontje voor advocaat liet studeeren, dat hij heel onbaatzuchtig voor 't volk optrad, als 't volk dan maar zoo goed wou zijn, hem, met veertig gulden tractement, naar de Tweede Kamer te zenden. Dat als de koning morgen Dr. Felbeck tot Minister maakte, met achtduizend gulden tractement, dat dan Dr. Felbeck het zou aannemen, uit louter zelfopofferende toewijding voor 't volk. En dan kon de arbeider bij

minister Felbeck op de audiëntie komen vragen, waarom de porties aan de arbeiderstafel nog altijd zoo klein bleven, en wanneer nu de algemeene staatsbedeeling zou beginnen".

Zoo staan, in afwisselende spreekbeurten, de leiders fel tegenover elkaar. In hun schampere, spotlach-wekkende redeneeringen sleepen zij 't onbeschaafd auditorium met zich mee. Verwarring wekt dat alles bij Johannes en bij Marjon, die erheen gegaan waren omdat zij meenden, dat arbeid voor of met den verdrukte op hun weg lag. En zij vragen den Broeder, hier licht te ontsteken. Hij spreekt: als altijd, met klem; iedere zin een eigen beteekenis. En hij wekt op tot besef van eigen tekortkomingen, van eigen zonde door „zwakheid, domheid, onverschilligheid"; hij waarschuwt hen tegen zelf-medelijden en inbeelding, en moedigt hen aan tot dien strijd, waarin de rechtvaardigen de onrechtvaardigen overwinnen, de wijzen en liefdevollen de dommen en dierlijken ten onder brengen. En: „goede wil en oprechtheid", — waarschuwt Markus, — „is geen uitsluitend eigendom van den arme". —

Het spreekt vanzelf, dat er slechts een geringe aanleiding noodig is, om de woede over zulke taal uit de vergadering te doen oplaaien. Wie onzer is bereid, bij een mislukking zijns levens de hand in eigen boezem te steken? de schuld bij zichzelf te zoeken? Zullen vooral minder beschaafden niet bij voorkeur toornig willen worden, de vuisten ballen tegen wie zij benijden? „Be-jij 'n arrebeier?" roept met een vreeselijke vloek een stem achter uit de zaal, „en wou jij zeggen dat 't *mijn* schuld was dat mijn kinderen van de honger verrekke en niet de schuld van die vervloekte eutseugers?" 'n Paar hevige vloek-verwenschingen sluiten deze, niets aan duidelijkheid te wenschen overlatende, taal. En het is nog maar 't begin van het oproer, van den orkaan, die tegen Markus losbarst, hem de zweetdroppels over voorhoofd en slapen doet sijpelen, en Johannes en Marjon tot ontzetting brengt over zulke hartstochten .... Toen deed de inspecteur door zijn beambten het lokaal ontruimen. Ter-

wijl Markus met zijn vrienden naar huis ging, gevoelde hij wel, dat zijn krachten afnamen. Zijn taal had het volk niet in 't hart gegrepen, hoe schoon zijn bedoelingen waren geweest. Johannes echter was door Markus' optreden wèl bevredigd: zag hij al in, dat de Vader geen voldoende kracht geschonken had aan zijn Broeder, om de voorgenomen taak te volvoeren, aan de volkomen waarde hiervan twijfelde hij evenmin als aan de deugdelijkheid der wijze waarop Markus optrad. De dwaasheid en boosheid der menschen geeft Markus, mèt Johannes en Marjon, veel te lijden, vooral door het gevoel van onmacht, die hem daar tegenover bevangen houdt. Hoe wordt ook Markus' lichamelijke achteruitgang duidelijk! hoe bleek en vermoeid zag hij eruit! En hun aller droefenis werd in dezen treurigen tijd nog vermeerderd door het sterven van Keesje ....

* * *

Een laatsten draad van Markus' arbeid hebben wij nog te vervolgen: de verbreiding zijner denkbeelden over het koningschap. Den opzet hiervan zagen wij in de vermelding der huwelijksfeesten van Koning en Koningin, welke deed uitstralen een sfeer van medelijden met het aan alle zijden gebonden menschenpaar. Ook nu weer, bij de hervatting van dat onderwerp, treft ons dezelfde klank, zoo te-onvreden met de plaats, hun beschoren:

„Eindelijk hadden ze dan toch genoeg geglimlacht, getafeld en gebogen, en zouden de Koning en de Koningin nu werkelijk trouwen in de Groote kerk, des voormiddags om elf uur. Verder zou het een groote feestdag zijn, met des avonds schitterende verlichting in alle steden van 't goede Nederland".

Altijd weer, — en ook hier opnieuw, — die rampzalige onvoldaanheid, dat altijd zoeken op de wijze, waardoor *bijna* de Waarheid, *bijna* het Geluk, *bijna* de Vrede, *bijna* de Berusting, gevonden kan worden: altijd zoeken in verband met het Opperwezen, en nimmer door de Liefde van den Heiland. Waar is het boek, dat ons de blijde apotheose geeft van deze omzwer-

vingen der sombere, zoekende ziel? Waar is van Eeden's triomfzang over het blijde licht, dat hij gevonden heeft? Zal zijn werk, bewaard voor en getoond aan het nageslacht, in zulk een boek éénmaal helder doen hooren: „glückliche Menschheit" is bereikt? Of zal hij, — als Markus (en die andere figuren) voor Johannes, — altijd de gids willen blijven, die ons toch geen vertrouwen kan inboezemen, omdat hij ons zelf niet als de gelukkige Mensch verschijnt? Staat Frederik van Eeden nòg zoo hoovaardig tegenover het koningschap en onze belangstelling in de, ook kleinere, lotgevallen ervan, die de couranten vermelden? „Hoe het kerkgebouw propvol was met de deftigste en voornaamste inwoners van Nederland, allen even mooi gekleed. Hoe de bloemenversiering geleverd was door de firma zóó en zóó. Hoe de menschen den vorigen avond al voor de deur stonden, om 's morgens het eerst binnen te komen. Hoe het bruidspaar onder den Bruiloftsmarsch van Mendelssohn Bartholdy binnenkwam, en hoe de bruid er betooverend uitzag, maar een beetje bleek.

Wij willen erkennen: zulke berichten wekken ons medeleven, onze ontroering op.

Op den schrijver van „de kleine Johannes" hebben zij den zelfden invloed, die alle bedrog op hem heeft: zij verwekken hem tot toorn tegen de bedriegers, tot medelijden met de bedrogenen. Dien geest ademt de aanval op het koningschap, waarmee Markus de kerkelijke trouwplechtigheid van den koning vanuit een bijna onbereikbaar standpunt op een gaanderij onderbreekt; een aanval, die feitelijk geen anderen zin heeft dan de verheerlijking van van Eeden's koningschapsideaal. Hoe heerlijk zou het wezen, als wij inderdaad zouden mogen volgen in het spoor van een voorganger, sterk en wijs te midden der millioenen, die klagen en dwalen; vóóruitziend in God's wonderen; blijde in droefenis; immer gezeten in de schuilplaats des Allerhoogsten; sterk, schoon van lijf, fier, bescheiden, stoutmoedig en geduldig! Hoe gerust zouden wij

hem de handhaving der orde, door zijn geestelijke meerderheid, kunnen toevertrouwen; hoe schoon zou het leven worden, „en ordelijk en licht, als de figuur van een welgeoefenden dans", wanneer hij voortbrenging en verdeeling onzer maatschappelijke rijkdommen zou regelen!

Dit alles ongeveer vormde den inhoud van het opbouwend deel van Markus' rede. Onder den indruk van zijn stem en persoonlijkheid, ook wel van den inhoud zijner woorden, welke men niet ontoepasselijk vond, had de menigte in stilte toegeluisterd. Nu echter werden *de personen* van de trouwende koning en koningin erbij betrokken. Geen uiterlijken praal, geen gouden kroon, draagt Markus' koning; met donderende stem wekt hij op, een waardigen, waardevollen koning te zoeken, in de steden, te lande, onder rijken en zeer armen, onder goeden en onder degenen, die de maatschappij als slecht in de strafplaatsen heeft opgesloten. En dan, „met geweldige klankverheffing": „Maar zoekt hem niet hier! Heeft het licht van Gods genade hierheen gewezen? . . . .

„Wat zijt gij voor kinderen en kwajongens, gij daar, met uw pronkgewaden en uw waardigheidsteekenen, dat gij meent een koning te kunnen maken, ook als God zijn gratie niet heeft geopenbaard?" . . . ."

Ten slotte spreekt Markus zelfs van „een godslasterlijk poppenspel", dat hij een ontheiliging acht van den koningsnaam, terwijl hij de erbarming afsmeekt van den Vader over den „armen man", over het „arm vrouwtje", — de erbarming die dezen onder den last hunner schijn-grootheid zoozéér zullen behoeven.

* * *

Wanneer men het ideaal-koningschap van van Eeden naast de figuur plaatst, welke hij van Markus teekent, dan blijkt deze laatste zuiver als boetprediker en niet als koning-boven-den vorst te staan. Bij zijn toespraken tot de verschillende klassen van menschen is zijn karakter, zijn houding en gelaatsuitdruk-

king nimmer veerkrachtig, nimmer blij, vol levensmoed. Ook nu, bij dit laatste optreden in het openbaar, ziet Markus met zijn „aan Johannes welbekende, droeve gelaatsuitdrukking op de menigte neer". Het is als de boetprediker, die aan den blijden, door God gezonden koning, voorafgaat.

In de kerk wordt het woeliger, naar gelang Markus' aanval op het koningschap een meer persoonlijk karakter draagt. Het is te voorzien, dat de gewapende macht hem ook nu weer uit de kerk zal verwijderen. Dit geschiedt inderdaad; de politie-agenten, eerst ervoor gehaald, kunnen hem van zijn bijna onbereikbare standplaats niet weghalen, zoodat er nog weer eenige tijd verloopt, waarin Markus kan dóórspreken, tenwijl men de brandweer te hulp roept. Door dat alles heeft zich Markus' bekendheid als „beleediger" van koning en koningin ook buiten de kerk verbreid. Toen Markus dan ook, straf gebonden, naar buiten werd gevoerd, popelde het hartstochtelijk opgezweepte volk van ongeduld, dien smaad van 't Oranjehuis, te wreken. Luide weerklinkt de kreet „sla dood!" — welk een moordlust, welk een grimmige wreedheid is ontketend onder de menigte. Eén man eruit, die zelf niet dichtbij genoeg kan komen om handtastelijkheden te plegen, neemt een ijzeren aschvat en werpt dat midden in de kluwen menschen, waar hij berekent dat Markus loopt. „Dat gaf een groote wolk witgele aschstof, — gejuich en gelach, — de agenten zetten de steeg af en de menigte ging langzaam uiteen met den triomfkreet „Oranje-boven . . . .".

Toen Johannes en Marjon op het bureau van politie den Broeder kwamen zien, lag deze bewusteloos, gewond, bezoedeld met asch en bloed, onverzorgd, ongewasschen. Zelfs was men nog zoo menschelijk niet geweest, hem de polsen los te binden. Dat deed ten slotte de geneesheer, die Markus naar het gasthuis liet vervoeren, langzaam in de met wit linnen overhuifde rader-brancard: een droevige rit, waarbij de twee jonge vrienden volgden. — En, gelijk Multatuli na zijn aangrijpende

Saïdjah en Adinda-geschiedenis laat volgen: „En weinig tijds later was er te Batavia groot gejubel over de nieuwe overwinning die weer zooveel lauweren had gevoegd bij de lauweren van 't nederlandsch-indische leger", — zoo ook Frederik van Eeden na deze slachting van Markus:

„Dien avond was er groot feest en schitterende verlichting in alle steden en dorpen van 't goede Nederland. Overal brandden de vetpotjes, knalden de zevenklappers, en klonk het „Wilhelmus" en „Oranje-boven!"

Indien ergens in tweede of derde deel van „de kleine Johannes", zoo blijkt hier de juistheid der opmerking, [1]) dat de Markus-figuur persoonlijke smart van van Eeden objectiveert. In tegenstelling met den schrijver, wiens woorden wij aanhaalden, gelooven wij, dat de psyche van Markus inderdaad ontspringt aan Frederik van Eeden's gevoelens van een verheven moraal. Waarom? Omdat zéér voorname werken van dien auteur: studiën, en tooneel-werken, romans en kritieken en — last not least — schoone poëzie, ervan doortrokken zijn en daardoor een pleidooi leveren voor het karakter en de zuiverheid der bedoelingen van dezen schrijver. En nu heeft hij zeker óók zijne fouten, doch hij is zóózeer woordkunstenaar, dat zijn geheele karakter, het verhevene en het alledaagsche, zich op naïeve wijze spontaan in zijn werken toont; hieraan danken ook de vervolgdeelen, die wij hier bestudeeren, hun literaire zoowel als hun algemeen-menschelijke waarde. Met vaste hand is er de figuur van Markus Vis, van diens eerste verschijnen af aan, gehandhaafd: de gedachte der menschenliefde, die bij de vervulling harer roeping door den weerzin ertegen van geloovig-protestanten en van Roomsch-Katholieken, van theosofen en van socialisten, van rijk en arm, van hoog en laag, wordt verbrijzeld.

Welke houding zal Johannes tegenover de levens-vraagstukken aannemen, nu hij deze ervaring onwederlegbaar heeft opgedaan?

1) I. Querido Studiën I 179.

HOOFDSTUK XV.

NIEUWE UITZICHTEN.

De eerste felheid van het verdriet om Markus' mishandeling was nauwelijks geweken of Johannes voelde zich omgeven door een onpeilbare leegte. Geen wonder! Na zijn theosofische, spiritistische en katholieke belangstelling, — de perioden in zijn leven die zich groepeerden om de persoon van Dolorès, — was Johannes opnieuw geheel vervuld geweest van Markus' ideaal. De onwaardige behandeling, die deze had ondergaan in het krankzinnigengesticht, in de protest-vergadering, tijdens en na de trouwplechtigheid, — had hem in Johannes' hart een nog dierbaarder en warmer plaats bezorgd.

Nu stond Johannes plotseling voor het feit, dat hij in de wereld alleen gelaten werd. Markus weg, en Dolorès weg, Pluizer en Wistik nog slechts herinneringsbeelden .... tegen die eenzaamheid kon hij niet op.

Toen bekroonde Marjon de zelfopofferende, onbaatzuchtige zorg waarmede zij zoo langen tijd Johannes naar beste vermogen gesteund had. Hoe zou deze het met zijn gedachten alleen uithouden? Bovendien deze twee menschen, die beiden nog vergeefs zich te troosten zochten in hetzelfde groote verdriet, zochten natuurlijk in elkaar's voortdurend bijzijn het middel tegen de verkilling, waardoor zij dreigden gegrepen te worden! Beiden waren nu achttien jaar, beiden genoten van elkaar's zoo begeerde gezelschap; en, — zoolang Johannes Marjon's leelijke zuster nog niet vergeten was: *„zonder vrijerij"*, — gaven zij daaraan toe. Zoo kreeg dan Johannes een kussen en een deken van Marjon en bleef hij, in het keukentje waar zij sliep,

op den vloer overnachten. „En af en toe, als de een merkte dat de ander nog wakker was, praatten zij zachtjens over hun armen vriend en trachtten elkander te troosten.

„En zoo geschiedde wat ik u zeide, dat zij man en vrouw werden voor het einde van het boek".

„Maar wanneer Johannes het leelijke, zwarte wijf, Marjon's halve zuster, vergeten was, dat zeg ik u niet, want dat gaat niemand aan".

* * *

Wanneer het begeerlijk is, open oog te hebben voor meesterstukjes van genre-schildering in de beeldende kunst, dan mogen wij hiernaar streven ook waar het woordkunst geldt. En dan wordt onze aandacht nu getrokken door een plastisch vermogen van van Eeden, dat niet alleen de voorwerpen geheel volgens werkelijkheid weergeeft, doch ook de stemming die uit hun samenstel in den verlaten nacht en vroege-ochtend opstijgt. Hoe rampzalig-scherp teekende de schriele armoedigheid zich in den nacht af. Hoe klaar-wakker werd Johannes gehouden door de heldere waarneming van vormen en omtrekken! Totdat eindelijk tegen den ochtend eenige ontspanning intrad, en deze rust gaf na het afmattend denken aan den Broeder . . .

Toen openden zich in zijn ziel nieuwe, schoone levensuitzichten en het ging Johannes als Psyche uit de „Tragedie van het Recht", toen zij de kapellen volgde, die het morgenlicht tegemoet snelden:

„Hier ben ik door mijn lijden heen, — daar staat
de groote Zon en dreigt mij haast te blinden —
O zee, o zee, dat ik u tóch mocht vinden! —
O dageraad!

dat ik uw glorie nog in tijds aanschouw! —
Waar is de pijn nu van mijn ommedolen?
Welk statig licht! Wat pracht van gloriolen,
rood-goud en blauw,

bevloert het wielend vlak, zoover ik zie, —
en vlamt tot in den nok der hemeltogen. —
En o, wat macht van volk'ren aan 't gebogen
Kusten-verschie.

Hoe blinkt hun kleed! ze staan rond d'outers om.
Nu gaat de zang, nu gaat de hymne schallen,
Ik zie mijn zusters, mijn gespelen allen! —
Ik kom! Ik kom! — — —"

En in den droom, waarin de vlucht der gedachten niet meer door de grenzen van tijd en van ruimte wordt beperkt, verscheen opeens weer na zooveel jaren voor Johannes de kleine lichte gestalte, met de groote gazen haftvleugels en het teederblauwe manteltje, met de lieve raadselachtige oogen en hel goud-glanzend haar. Daar was weer Windekind, jong en frisch en blij en schoon van levensvreugd! Toen ver-ijlde Johannes' bezorgdheid, om de verwezenlijking van zijns Broeders menschenlievend ideaal; daar was geen Wistik meer, die zijn vreugd kon verstoren. Johannes smaakte opnieuw het paradijs van zijne eerste jonkheid. En weer treft ons, in de wisseling der stemmingen, het in-ware van „de kleine Johannes": uit de hel der oplaaiende haat gevoelen wij ons, na enkele zuivere modulaties, in Windekind's schoone land. Van welk een letterkundig meesterschap getuigt ook de eenvoud dier weinig talrijke overgangs-zinnen! Uit het armoedig-benepen keukentje tot de reine eindeloosheid der natuur:

„Johannes keek om zich heen. Maar alles zag als vroeger, de lange fijngroene duinenreeks, de lucht vol blanke wolken, de sierlijke witte meeuwen, wiegelend in den wind met hun geschreeuw vol groote, eenzame vrijheid. Maar op zee was geen zeil te zien, en aan 't strand geen mensch". En toen, kort daarna, wèl menschen zichtbaar werden, o, hoe verwonderd zag toen Johannes naar hen! Geen zweem was er meer over van de spot, waarmee Windekind hen vroeger aan Johannes had getoond; ook zou daar geen reden voor geweest zijn, want de

menschen, die er nu waren, zagen er schoon en heerlijk uit: de mannen, en de vrouwen. En hun blijde tred langs het strand was als een heel licht spel, en hun zang was een plechtig koraal, een schoone en ernstige psalm ten danklied aan den Vader. Johannes had zich met Windekind genesteld op den kop van het luchtschip, dat de schoone menschen had gebracht; nu stegen zij ook tezamen met hen op. Daar was het wederom nauwkeurig als in den ouden tijd: de ruigten der duinen met haar meidoorn en haar nachtegalen-zang, met haar vele, zachte konijntjes en haar zeldzame, — nu niet meer détoneerende, menschen. En hoe weinig had Johannes ook ingeboet van zijn zin voor schoonheid, waar de frischgroene malsche weiden zich voor hem vertoonden! Wat heerlijke rustpunten verschaften de enkele boomen daar aan den blik, hoe heerlijk ontbloeiden weiden en struiken tot een gloeiend rood of diepblauw tapijt! En hoe popelde Johannes' hart van vreugde, dat de menschen nu tot heiligen eerbeid waren ontwaakt voor het schoone, voor het levende bovenal; dat de mensch zich had bekeerd tot vrede met de natuur! Want wat zich aan hem voordeed, was geen hersenschim. Neen, het was Johannes duidelijk, dat de gansche beschaving der menschheid in den nieuwen toestand was vóór-ondersteld en opgenomen. Alleen had men zijn geheele kultuur nu getoetst aan de wetten der Schoonheid, en de eerste met de laatste in overeenstemming gebracht. Tot schoone paleizen waren de fabrieken geworden, de spoorwegen hadden het veld geruimd en hun dienst werd vervuld door de ruime, wijde velden der luchtlagen, de hooge verdiepinghuizen hadden plaats gemaakt voor woningen tusschen 't groen en de bloemen. Hoe heerlijk klonk op dien feestdag de muziek der wijd-geopende kerkjes. Maar Johannes had nauwelijks den tijd, zijn wensch te uiten om daar meer, en van naderbij, van te hooren. Reeds werd toch zijn aandacht getrokken door een ander luchtschip, volkomen gelijk aan datgene, waarop Johannes zèlf met de schoone menschen werd vervoerd: en weldra bleek, dat er innige

verstandhouding bestond tusschen de reizigers van zijn schip en die van het nieuwe, waartoe zij tot vlak-bij naderden. Want harmonisch sloten de luide, krachtige liederen der schepen bij elkaar aan, wisselend keer en tegenkeer, in Grieksche schoonheidstaal; en de wimpels der schepen duidden op den voortdurenden toestand van vreugde, op de onvergankelijkheid des levens.

Toen dan Johannes de wedergeboorte in zijn eigen land aanschouwd had, voer het luchtschip zijner droomen, hóóg verheven, door den witten mist van groote, kille wolken, naar zuidelijker streken; — eindelijk werd het wolkenveld ijler, en maakte zichtbaar het schoone Italiaansche land met zijn wondere kleuren-tooverende wezen. Boven heerlijke landerijen voer het schip, landerijen met overweldigend grootsche tempels en beeldhouwwerken, met harmonisch zich voortbewegende duizendtallen van menschen. En toen zij, rotsen en bergen voorbij, de diepblauwe, door lichte schepen bevaren zee, overstaken, verrees daaruit een groot eiland, door Windekind het doel hunner reis genoemd: „een wonderbaar schoon geheel . . . van natuur en kunst, van blanke zuilen, van zilver- en blauwe, van bronsgroene en gouden koepeldaken, en daartusschen het donkere groen van dicht bosschage en struweel, met daaruit oprijzende palmkruinen, op ranken, licht gebogen stam".

Daar zag Johannes dan helder voor oogen het hoogst-heerlijke, dat de mensch zich van en op zijn aardsche woonplaats ooit zou kunnen vervaardigen: het doel der pelgrimsreize van alle aanwezigen. Daar wortelde de broederliefde tusschen de menschen in hun overgave aan God: een liefde, welker zinnebeeld een in den zonneschijn schitterend stuk metaal was. En Johannes zag er hun komen en gaan, hun eten, zingen en gitaarspel, hun lichaamsspelen, hun tuinen, planten, museums en sterrenwachten. Het hoogst van alles lagen de muziektempels, verschillend eruit ziend (natuurlijk) naar den gevoelssfeer van den componist: licht en sierlijk, met gulden spitsen dak, of, zwaarder en strenger, van grauwen kalksteen en met bronzen

dak. Véél vroeger had van Eeden reeds gedicht, „aan de schimmen van Beethoven en Bach" [1]), waarin vele denkbeelden uit „de kleine Johannes" in verheven vorm zijn uitgedrukt, en daaronder ook een hymne aan de overweldigende macht der muziek van beide componisten. Tot deze verheerlijking behooren o.a. deze fraaie regels:

„Waarlijk mag ik u heiligen noemen,
priesters noem ik u en bemiddelaars.

Zie de lieden saamkomen, hun denken is nietigheid,
hun hart is laf, hun ziel uitgedoofd, logen kwijlt hun mond.

Maar dan doen ze de doode teekenen leven
Gods waarheid licht òp uit levenloos hout en snaren.

Al is hervonden voor een wijle, geloof en kennis,
weer weet ik, hoe alles goed is wat is, om Godswil".

Zoo werd ook Johannes duidelijk, dat, hoe schoon de vijf koningen der menschen ook waren: de krachtige gestalten der vier mannen, de fiere gestalte der vrouw, — de nieuwe wereld, welke hem zoo verheugde, nog slechts voorbereiding was voor de heerlijkheid van den Vader. Maar het middelpunt dezer wereld was de grootsche tempel op den geëffenden top eener natuurlijke rots; de tempel, waarin zelfs de duizenden menschen die erin stroomden, de stilte niet verstoorden en de geluiden der natuur niet overstemden; de tempel, die ten opschrift had: „Redeunt Saturnia Regna", het koningschap des vredes keert terug. En aan Johannes werd het duidelijk, hoe innig de nieuwe mensch zich met die wereld verknocht gevoelde. Daar was een vader, — een forsch man van vijftig jaar, — onder de bezoekers van den tempel; hij toonde dezen aan zijn beide even twintigjarige zonen. En ja, in onze tijden van verwarring tusschen de volkeren is zeker van Eeden's ideaal-samenleving verfrisschend. Want juist al het kortstondige, het niet-duurzame,

1) In den bundel: „Van de Passielooze Lelie," waarbij zijn opgenomen de „Enkele Verzen". A'dam 1901.

wordt er uit de belangstelling zoo vèr mogelijk weg gedaan. Bij de bezichtiging der duizenden standbeelden kennen de zoons de toondichters het best, daarna de dramadichters (muziek en tragiek aan geenen tijd gebonden), vervolgens de beeldhouwers en schilders en de geleerden; eindelijk pas de staatslieden. Van Bismarck, aan wiens standbeeld zij zien dat 't „een vechter" is, weten zij alleen, dat hij „in den tijd van Bach" leefde, maar de vader was het, die hun erbij vertellen moest, dat hij „het Duitsche rijk gemaakt" had.

„Toen Gerbrand: „Het Duitsche rijk, vader? waar is dat?"

En de vader: „Het Duitsche rijk is er niet meer, Gerbrand, al zijn er millioenen Duitschers. Er bestaan niet meer zulke rijken. Maar in dien tijd werd het iets zeer schoons geacht".

En Hugo: „Was het zoo schoon als de Chromatische Fantasie, vader? Of de Piramiden?"

Daarop de vader: „Het was iets heel anders, mijn jongen, maar zeker niet zoo schoon, want het was niet zoo duur zaam" —".

En terwijl de jongeren aan hun vader vragen stelden, die de groote kunstenaars, Bach en Beethoven, Goethe en Shelley, als „Koningen" der eeuwen, betroffen, — werd het schoonste lichtpunt, dat hun gesprek ontdekte, de algemeenheid, waarmee het goede menschenleven mogelijk was.

En onder de veeltalige spreuken onthield Johannes de berusting in Gods wil „In la sua voluntade e nostra pace", en de vriendelijkheid en zachtheid van het wezen Gods jegens den mensch. Het wezen [1]) Gods. Want nog slechts als zeer abstrakt had van Eeden de Godheid leeren kennen, die hij dan ook als zoodanig geëerd vond in een, aldus vertaalde, Grieksche spreuk: „Aan den eenigen God, die alleen is de Waarheid en het werkelijk Zijnde, onzen Vader, dien wij liefhebben met al ons verstand, en ter wiens wille wij elkander liefhebben als onszelven".

Maar het eind van Johannes' droom was nabij.

---

1) Het Latijn, bij Van Eeden heeft het neutrum: „Mite et cognatum est homini Deus".

Reeds dreunden de slagen der klok, die het uur van den zomerstilstand aankondigden: het uur, waarop de duizenden, uit alle oorden der wereld saamgestroomd, zich weer zouden vereenigen in liefde jegens elkaar en jegens God. En toen, in hun aller zangkoraal, de liefdeband hernieuwd werd, en vrede daalde in Johannes' hart ....

Toen liep de wekker af. Marjon vloog op uit haar ijzeren ledikantje. De armzalige inboedel van altijd stond er, verveloos, vuil. „En uit de stikdonkere alcoof kwamen achtereenvolgens zeven kinderen van van Tijn, om zich in de keuken aan de pomp te wasschen, er zich af te drogen met eenzelfden ouden handdoek".

* * *

Het dagleven dezer dagen was bij Johannes wel zeer verschillend van zijn heerlijke droom-denken. De zorg en de liefde voor Markus maakten hem droefgeestig en uiterst kwetsbaar voor koele of vijandelijke daden der menschen jegens zijn beminden Broeder. Dit was temeer het geval, daar hij de zaken eenzijdig inzag en het dus bijvoorbeeld den doctoren en verpleegsters min of meer kwalijk nam, toen zij eenige terughoudendheid aan den dag legden jegens hem, die zich als familie van Markus deed kennen. En toch is het niet ongegrond, indien zelfs doctoren en verpleegsters er niet van houden „verdacht te worden van anders te gevoelen dan iedereen".

Eindelijk, op den bezoekdag, werden Marjon en Johannes toegelaten. Toen zij aankwamen, ieder met zijn moeizaamsamengespaard zieken-cadeautje, hoorden zij nog het laatste deel van een gesprek, door een paar studenten bij Markus' bed over hem gehouden. Welk een botte onverschilligheid bij die jonge mannen voor den mensch, dien zij daar zien lijden. Welk een ijs-koude beschouwing van dit „gevalletje"!

En Marjon en Johannes begaf de stem. „Zij stonden en slikten en hun lippen beefden. Toen gingen zij ieder aan een

kant zitten, en Marjon legde haar voorhoofd op zijn machtelooze hand".

In Markus echter leefde geen gedachte aan zichzelf. Zijn verdriet betreft alleen het feit, dat de menschheid zijn liefde tot haar niet heeft aanvaard; zijn blijdschap ligt in de gedachte, dat het vertreden en schijnbaar afgestorven zaadje éénmaal kiemen zal. En terwijl vult de zaal zich met bezoekers, en de beschrijving hiervan geeft ons een omlijsting voor het gesprek tusschen Markus en de beide jongeren; duidelijker dan ooit blijkt daarbij, dat van Eeden's religieuze gedachte feitelijk het gebod der menschenliefde niet te boven gaat. Die menschenliefde, die Markus, is het, welke eenmaal de wereld tot zoo heerlijk aanzien zal herscheppen als waarin Johannes haar in den droom gezien heeft. Dan zal echter de naam van Markus-zelf niet meer genoemd worden: „De goede bouwmeester is niet bekommerd om eigen naam, maar om 't schoone werk".

* * *

Een volgend bezoek van Johannes en Marjon geeft ons als bijwerk, doch ten nauwste met de Markusfiguur verbonden, te zien: de beide stervens-zieke dronkaards, die in de kribben nevens hem liggen. Als mededeeling van den bijbel komt met dit verhaal overéén de kruisiging van Christus tusschen twee moordenaars. Hoe in-eenvoudig is dit laatste beschreven, in Lukas XXIII [1]).

---

1) „En er werden ook twee anderen, zijnde kwaaddoeners, geleid, om met hem gedood te worden.

„En toen zij kwamen op de plaats, genaamd Hoofdschedelplaats, kruisigden zij hem aldaar, en de kwaaddoeners, den eenen ter regter- en den anderen ter linkerzijde.

„En Jezus zeide: Vader! vergeef het hun, want zij weten niet wat zij doen . . .

„En één van de kwaaddoeners, die gehangen waren, lasterde hem, zeggende: Indien gij de Christus zijt verlos u zelven en ons.

„Maar de andere, antwoordende, bestrafte hem zeggende: Vreest gij ook God niet, daar gij in hetzelfde oordeel zijt? En wij toch regtvaardiglijk; want wij ontvangen straf, waardig hetgeen wij gedaan hebben; maar deze heeft niets onbehoorlijks gedaan.

Het is zeer te betreuren, dat Frederik van Eeden ook hier niet heeft nagelaten, den bijbel te imiteeren, en daarbij tevens een zoodanige realistische uitbreiding aan zijn verhaal te geven, dat taal en atmosfeer weerzinwekkend worden! De dronkemanstaal hadden wij hier toch stellig wel kunnen ontberen, zonder den schrijver van gebrek aan observatie-vermogen te gaan verdenken; — vooral het Gode lasterend vloeken (waardoor andere passages van dit boek ook zoo hinderlijk worden) hadden wij gaarne gemist. De schuldvergeving aan den moordenaar[1]) vinden wij door van Eeden aldus overgebracht, in Markus' woorden:

„— „Als ik voor den Vader boven sta en hij wil mij in den hemel laten, dan zal ik zeggen: ik wil er niet in vóór dat oude Bram ook uit de hel verlost is, al moet hij de allerlaatste zijn".

Meer dan ergens anders treft hier de groote afstand, waarop de schrijver beneden het bijbelverhaal blijft, — welk laatste er dan ook òf niet òf schendend door wordt aangetast. Ook hier geeft van Eeden een door hemzelf verzonnen, surrogaat-evangelie, dat geloovige Christenen niet noodig hebben en waartoe andere menschen zich niet zullen aangetrokken gevoelen. „Onoverwinnelijk maakt de gelijkmatige liefde, het vaste geheugen en het geduld", — zóó is de les, welke Johannes als laatste aanwijzing dien dag mede-krijgt. En terwijl hij en Marjon oprezen, kwam de professor Snijman, iemand met „een aanmatigenden en een harden blik, met een gemaakten schijn van deftige minzaamheid", binnen. Typeerend ook hier weer de algeheele afwezigheid van fijn-gevoel, merkbaar uit de troost met plat-alledaagsche gedachten, waarmee hij Markus de noodzakelijkheid eener operatie betoogt: „Zou je dat niet willen, dat je weer zelf je kiel aan kon trekken, en je vleesch snijen en je pijpie stoppen, is 't niewaar?"

1) „En hij zeide tot Jezus: Heere! gedenk mijner, als Gij in uw koninkrijk zult gekomen zijn.

„En Jezus zeide tot hem: Voorwaar zeg ik u: heden zult gij met mij in het paradijs zijn."

Een zacht „Tot weerziens kinderen!" van Markus, — en de beiden verlieten de zaal.

Zij zouden Markus niet meer terugzien.

BESLUIT.

Zelfs het doode lichaam van Markus werd geen rust gelaten. „Het cadaver gaat naar de anatomie, juffrouw", — was het antwoord dat Marjon ontving toen zij daags na de operatie, met Johannes Markus wilde bezoeken en daar de tijding van zijn dood had gekregen. Praktische Marjon begreep, dat het een kwestie van geld zou wezen, om Markus' lichaam nog te redden. Of het echter, bij alle bereidwilligheid van Marjon en Johannes om zelfs het vernederende *geld vragen* voor Markus te ondernemen, toch niet reeds te laat zou zijn?

De rollen zouden verdeeld worden. Marjon zeide, in de gezinnen van Roodhuis en van Tijn geld te gaan verzamelen, — Johannes ondernam den gang naar villa Dolorès. Hoe toont zich hier weer héél duidelijk het mooie, teedere gemoedsleven van den schrijver in zijn meeleven met Johannes; in de psychologisch zuiver-gevoelde en -beschreven wijze, waarop deze met zijn verzoek voor den dag komt:

„In het salon, bij een helder vlammend houtvuurtje, waar van Lieverlee in opgewekte conversatie zat met een paar damesbezoekers, voor wie de gravin thee schonk, kwam hij met zijn droef hart en luguber verzoek.

„Hij deed het haastig, onhandig, plompweg, zonder goed acht te geven op de minachtende en verwonderde blikken der bezoeksters, noch op de zeer duidelijke ontstemming en ergernis, die zijn armoedige verschijning, zijn onhandig optreden en zijn naargeestige tijding op gastheer en gastvrouw maakten".

Het vonnis, gelijk vanzelf spreekt, was reeds te voren geveld: men beschouwde Markus als een gewoon arbeider, men keurde 't in hem af, dat hij niet „fatsoenlijk" in een begrafenisfonds was, — met beleefde hardheid weigerde men Johannes de inwilliging van het verzoek, dat hij als voor zichzelf vroeg.

Neen, hulp, liefderijke hulp zou van elders komen.

Het was tante Seréna, degelijke, ouderwetsche dame, gevoelend voor Johannes en voor de bloedverwantschap, die er tusschen hem en haar bestond, — het was tante Seréna, die helpen kwam. Marjon's fijne gevoel, dat haar in staat stelde, verhoudingen tusschen menschen naar waarde juist te schatten óók al kende zij niet eens de beide partijen, had haar ook hier niet bedrogen. Met vertrouwen had zij zich tot Vrede-best gewend. Johannes voelde voor zijn tante werkelijk een warme genegenheid en er was blijde hartelijkheid in de wijze, waarop hij haar omhelsde. En al kwam men, ondanks tante's geld, tevergeefs aan het gasthuis (want Markus' gebeente was reeds met dat van anderen dooréén gemengd), — er was door tante's komst een nieuw element in hunne gesprekken gekomen, dat aan hun gedachten een welkome leiding gaf. Zij-zelve had zoo grondig vertrouwen in Johannes en Marjon; en het was een groote zorg minder voor haar, nu zij wist, dat het beheer der „gouden appelen" van haar boompje bij hén eenmaa in goede handen zou wezen . . . .

* * *

„Hiermede heb ik alles verteld, wat ik u van den kleinen Johannes te vertellen had".

Zoo eindigt nu, nog overwacht, de schrijver, — zichzelf in de autocratische schrijfwijze gelijkblijvend, waarmee hij deel I en deel II aanvangt.

Is het ook alles, wat wij van den kleinen Johannes willen weten?

Zeer zeker niet! De levens-echtheid van het boek wordt juist gesteund door het feit, dat Johannes telkens als aan het begin van een nieuw leven staat. Maar op geen enkele plaats is dat meer het geval dan hier. Er zijn nog maar enkele punten bekend, die eenige richting van zijn leven bepalen: zijn liefde voor Marjon, het bezit van eenig geld, — wij mogen veronderstellen, van genoeg geld om daarvan te leven; zijn voort-durende begeerte, om de menschheid door geestelijke en stoffelijke hulp te verheffen.

Dat Frederik van Eeden met deze opmerking eindigt, geeft aanleiding tot het vermoeden, dat hij voor Johannes het hoogst-bereikbare standpunt bereikt acht, — of *achtte* toen hij dat boek schreef. Wij moeten deze laatste beperking er wel bij voegen. Want er is toch in de kleine Johannes een belangrijk auto-biografisch element, met de pretentie, dat zich het leven van zeer velen langs dergelijke lijnen ontwikkelt, — een zienswijze welke wij met den schrijver deelen. Van des te meer belang zal hij zelf het achten, dat de overgangen geschetst worden, waarlangs Johannes, die zoekend en *niet* gelukkig is, — komen mocht tot de omhelzing van het Christendom, waarin hij wèl gelukkig is.

Het geheele beloop van deze studie kan getoond hebben, dat wij de beide vervolgdeelen voor de kennis van Johannes' leven on-ontbeerlijk achtten, — dat wij, met andere woorden, meenden, dat een voortzetting van deel I niet kon worden gemist. Uit de belangrijke stappen, die Frederik van Eeden na de voltooiing van het derde deel heeft gedaan, blijkt zeer duidelijk, dat deze uitnemende schrijver nu niet meer als destijds zal kunnen verzekeren:

„Hiermede heb ik alles verteld, wat ik u van den kleinen Johannes te vertellen had".

EINDE.

Aan het slot zijner studie over het eerste deel van „De kleine Johannes had Jan Ligthart het volgend sonnet geplaatst:

IN DE LENTE.

Aan Windekind.

Daar groent het weer, het teedre, frissche leven,
Verholen lang in harde, bruine knoppen;
Wat lentezon, wat malsche voorjaarsdroppen,
En 't heeft zich aan de wijde ruimt gegeven.

't Kijkt boven uit der boomen hoogste toppen,
Naar 't hemelblauw, waar witte wolkjes zweven,
En 't gluurt, ook in zijn needrigheid verheven,
Uit plantjes, die zich tusschen 't gras verstoppen.

't Groent overal. En overal is 't mooi!
En overal hetzelfde god'lijk wonder,
Wààr zich in lentelicht een blaadje ontplooi!

Wat acht het popelblad zich gansch bizonder,
Dewijl zijn stam zoo stout naar bovenstreeft?
't Is alles Zonnekind, wat door het Zonlicht leeft.

Ons weêrwoord, na de beschrijving van het tweede en derde deel, moge luiden:

IN DEN ZOMER.

Aan Marjon.

De kleuren-tinteling van 't lente ontwaken
Had zich in hooger soberheid verstild;
Nog had toen, door den zachten wind, gerild
Der waat'ren oppervlak in 't zonne-blaken.

En heel de blijde aard had „Rust" gewild,
Rust, die haar schoonheid God-gelijk zou maken,
Die haar de Eeuwigheid zou doen genaken,
Waarin geen twijfel meer had nagetrild.

Hoe zijt gij, Ziel, dien zomerdag gelijk!
't Genot voorbij der eerste jong'lings-dreven,
Was ook daarna bewogenheid gebleven,
Droegt g' ook daarna van onrust nog het blijk....

Nu heeft met Marjon zich de ziel verheven
En vind' in Christus rust ten eeuw'gen Leven.

INHOUD. [1])

Ter Inleiding		7
I.	Overgang	10
II.	De Geleider	14
III.	Het kermiskamp	21
IV.	Ontluikend Dichterschap	25
V.	Op Vrede-best	34
VI.	Johannes en Marjon	56
VII.	Van twee Straatmuzikanten	66
VIII.	Van Lieverlee tot Endegeest	76
IX.	Pan's Dood	87
X.	Om het schoone Leven	93
XI.	In Engeland	103
XII.	De villa „Dolorès"	112
XIII.	Roomsch-Katholieke Eeredienst	124
XIV.	Maatschappelijke arbeid	132
XV.	Nieuwe Uitzichten	143
Besluit		153

1) Indeeling in en naamgeving van hoofdstukken is herkomstig van den schrijver dezer studie. In verband hiermee is het begrijpelijk, dat de hoofdstukken niet alle van gelijke lengte zijn.